

REPUBLIKA HRVATSKA
KARLOVAČKA ŽUPANIJA
GRAD KARLOVAC

DEMOGRAFSKO-SOCIOLOŠKA STUDIJA
za potrebe izrade
URBANISTIČKOG PLANA UREĐENJA (UPU)
„ZVIJEZDE“ U KARLOVCU

ZAGREB, 2014. - 2017.

NARUČITELJ: **URBANISTIČKI ZAVOD GRADA ZAGREBA d.o.o.**

ELABORAT: **DEMOGRAFSKO-SOCIOLOŠKA STUDIJA
za potrebe izrade
URBANISTIČKOG PLANA UREĐENJA
(UPU)
„ZVIJEZDE“ U KARLOVCU**

AUTORI ELABORATA: **Prof. dr. sc. Vladimir Lay**
sociolog-istraživač i politolog
doc.dr.sc. Ivan Zupanc, prof. geogr.
demografija

IZRAĐIVAČ: **APE D.O.O.**
za arhitekturu, planiranje i ostale poslovne djelatnosti
10000 ZAGREB, Ozaljska 61

ODGOVORNA OSOBA: **Sandra Jakopec, dipl.ing.arh.**

SADRŽAJ

A. DEMOGRAFSKA OBILJEŽJA

1.	Uvod	4
2.	Demografska obilježja	4
3.	Obilježja stambenog fonda	26
4.	Demografski razvoj i projekcija do 2021. godine.....	32
5.	Demografska obnova	33
6.	Literatura.....	37
7.	Izvori	39
8.	Popis slika.....	39
9.	Popis tablica.....	40

B. SOCIOLOŠKA OBILJEŽJA

1.	Uvodna razmatranja	41
1.1.	SOCIOLOŠKA DIJAGNOZA - dosadašnjeg i današnjeg stanja društvenih odnosa, socijalnih energija, motiva (pokretača) i interesa za uređenje i obnovu Zvijezde	44
1.2.	POLAZNO STRATEŠKO ODREĐENJE projekta uređenja i obnove Zvijezde kao opsežnog, kompleksnog i dugoročnog pothvata: „Proces Zvijezda“	48
1.3.	STRATEGIJA UREĐENJA I OBNOVE Zvijezde do 2035. – kretanje ka osnovnom cilju -- „Živoj Zvijezdi“!.....	49
1.4.	Prijedlog stožernog organizacijskog alata uređenja / obnove Zvijezde – Osnivanje posebne gradske Uprave za uređenje, obnovu i razvoj Zvijezde u procesu dugom narednih 20 godina.....	50
2.	Teorijske i metodološke napomene uz empirijsku analizu stavova	51
3.	Stavovi o zvijezdi – sadržaj, način i smjer uređenja / obnove - rezultati 50 intervjua sa sugovornicima	54
3.1.	Kakav je osnovni koncept uređenja Zvijezde poželjan?	54
3.2.	Ishodišno i žarišno mjesto (lat. locus) procesa uređenja i oživljavanja Zvijezde – središnji Trg bana Jelačića	56
3.3.	Zvijezda kao obitavalište	60
3.4.	Zvijezda – mjesto u koje ljude (rado) dolaze.....	63
3.5.	Zvijezda – mjesto življenja ljudi i Zvijezda (kao kulturna baština) koju se posjećuje.....	67
3.6.	O prometovanju u Zvijezdi.....	70
4.	Zaključne napomene	71
5.	Literatura:.....	73
	Prilog 1	74

A. DEMOGRAFSKA OBILJEŽJA

Autor: doc.dr.sc. Ivan Zupanc, prof. geogr.

1. UVOD

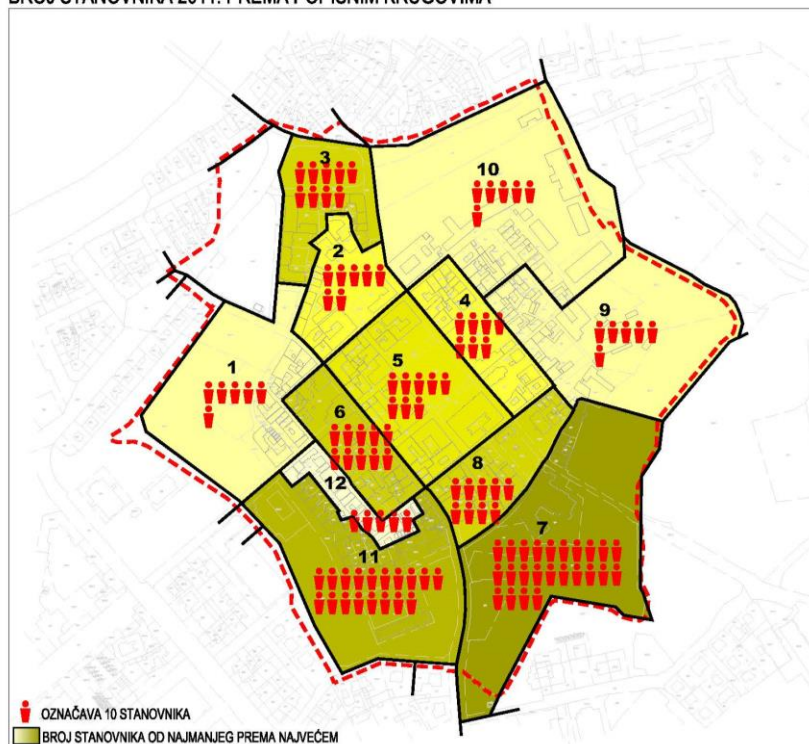
Karlovačka Zvijezda kao stara gradska jezgra pobuđuje već dugo interes raznih autora. Prvenstveno je to zbog njene povijesne i urbanističke vrijednosti koju vežemo uz razdoblje renesanse (npr. Pepeonik, 1974; Burino, 1990; Cvitanović, 1990; Obad Šćitaroci, 1990; Morsan, 1991; Krajnik, 2007; Radovinović, 2010). Demografski razvoj karlovačke „Zvijezde“ posebno i podrobnije nije obrađivan. No istraživanja i planiranja revitalizacije Zvijezde svakako je bilo. Pri tome valja istaknuti studiju „Sociološki aspekti revitalizacije karlovačke 'Zvijezde' iz 1979. čiji je voditelj bio M. Jilek (Jilek i dr., 1979) te „Sociologijsku studiju stare gradske jezgre Karlovca i kontaktnog područja“ iz 1988. čiji su autori N. Dolenec, R. Kovačević, K. Kufrin i I. Rogić (Dolenec i dr. 1988). Demografska studija temelji se na podacima službenih popisa stanovništva 2011., 2001. i 1991. koje je za potrebe ove studije pribavio Državni zavod za statistiku prema najmanjim statističkim prostornim jedinicama – popisnim krugovima (PK). Svrha je da posluži kao stručna podloga za potrebe izrade Urbanističkog plana uređenja (UPU) „Zvijezda“.

2. DEMOGRAFSKA OBILJEŽJA

Naselje Karlovac prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. imalo je 46.833 stanovnika.¹ Na području administrativnog Grada Karlovca zabilježeno je 55.705 stanovnika, a u Karlovačkoj županiji 128.899. Iz toga proizlazi da je u naselju Karlovac živjelo čak 84,1% stanovništva upravnog Grada te 36,3% županijske populacije. Karlovačka „Zvijezda“ predstavlja povijesnu urbanu jezgru Karlovca. Statističko (administrativno) naselje Karlovac sastoji se od 56 statističkih krugova i 243 popisnih krugova. U statističkom smislu „Zvijezda“ obuhvaća 12 popisnih krugova. Površina naselja Karlovac iznosi 94,03 km² (9403 ha), a Zvijezde 305.055,10256 m² ili 0,305 km² (30,5 ha) što čini 0,32% administrativnog naselja Karlovca. Prema posljednjem popisu iz 2011. godine u naselju Karlovac živjelo je 46.833 stanovnika, a u Zvijezdi 1.142 stanovnika što iznosi samo 2,4% populacije Karlovca. Usporedimo li te dvije demografske mase: Zvijezdu sa 1.142 stanovnika i ostatak naselja Karlovac s 45.691 stanovnika omjer im je 1:40 što slikovito znači da je Zvijezda po broju stanovnika 40 puta manja od ostalog dijela Karlovca.

¹ Demografska analiza temelji se na popisima stanovništva kao izvorima podataka. Suvremeni popisi imaju bitne značajke: sveobuhvatnost (obuhvaćaju cjelokupno stanovništvo na određenom teritoriju), individualnost (podaci se dobivaju neposredno od stanovništva), trenutačnost (odnose se na određeni trenutak, tzv. kritični trenutak), periodičnost (provode se u pravilnim razmacima u odnosu na druge popise). Korišteni su i podaci tzv. demografske (vitalne) statistike o rođenima i umrlima za statističko naselje Karlovac.

BROJ STANOVNIKA 2011. PREMA POPISNIM KRUGOVIMA

Sl. 1. Broj stanovnika Zvezde prema popisnim krugovima 2011. (izrada karte: Sandra Jakopec)

Gustoća naseljenosti 2011. godine iznosila je u Karlovcu 498,1 st/km² (ili 5,0/ha), dok je u Zvezdi zbog male površine ona iznosila 3.743,6 st/km² (ili 37,4 st/ha). Prema UN-ovoj preporuci, s obzirom na veličinu, naselja se mogu svrstati u 13 razreda ili kategorija (McKibben, Faust, 2004: 106–107). Prema navedenoj klasifikaciji, Karlovac pripada šestom razredu: 20.000 – 49.999 stanovnika. Karlovac je regionalno središte, grad srednje veličine ili tzv. srednji grad. Na državnoj razini zauzima deveto mjesto.²

Usporedba je rađena na razini Zvezda – (statističko) naselje Karlovac ukupno. Populacija Zvezde ne ponderira ukupnu populaciju naselja Karlovac pa nije neophodno izdvajati ju iz Karlovca no ipak smo učinili i tu usporedbu Zvezda – Karlovac bez Zvezde – Karlovac.

Opće ili ukupno kretanje stanovništva 1971.-2011.

Kretanje stanovništva ili ukupno (opće) kretanje stanovništva predstavlja promjene u ukupnom broju stanovnika na određenom području u određenom vremenu. Uglavnom se radi o promjenama nastalim između dvaju popisa stanovništva. Taj period zovemo međupopisno razdoblje. Na opće ili ukupno kretanje stanovništva utječu dvije komponente: 1) prirodno i 2) mehaničko/migracijsko kretanje stanovništva. Utjecaji i djelovanja ekonomskih, društvenih, političkih i socio-psiholoških čimbenika na prirodno i mehaničko kretanje indirektno se reflektiraju na opće (ukupno) kretanje stanovništva. Ukupno kretanje stanovništva na nekom području može rezultirati:

- 1) porastom broja stanovnika,
- 2) stagnacijom broja stanovnika,
- 3) smanjenjem (depulacijom).

² Brojem stanovnika u Hrvatskoj su redom veći Zagreb, Split, Rijeka, Osijek, Zadar, Pula, Sesvete i Slavonski Brod (53.531 stan.), dok je na desatom mjestu Varaždin (38.839 stan.).

Pokazatelji kojima mjerimo promjene u broju stanovnika relativno, kako bi te promjene mogli uspoređivati su: a) **stopa ukupne promjene** broja stanovnika i b) **stopa prosječne godišnje promjene** broja stanovnika. Stopa ukupne promjene broja stanovnika između dvaju popisa (r) kao relativni pokazatelj promjene pokazuje veličinu promjene u broju stanovnika između dvaju popisa (P_1 i P_2) u odnosu na broj stanovnika u prvom tj. prethodnom popisu (P_1): $r = P_2/P_1 \times 100 - 100$.

Prosječna godišnja relativna promjena broja stanovnika između dvaju popisa izračunava se pomoću **stope prosječne godišnje promjene** (r'). Predstavlja omjer prosječne godišnje promjene u apsolutnom iznosu $R' = ((P_2 - P_1) / t)$ i prosječnog broja stanovnika između dvaju popisa $P' = ((P_1 + P_2) / 2)$ pomnožen sa 100. $r' = R'/P' \times 100$.

Uvodno, valja istaknuti da se populacijski razvoj Karlovca od prvog popisa 1857. (9.968 stan.) povećavao sve do popisa 1991. kada je ostvaren populacijski maksimum (59.999 stan.). Nakon toga broj stanovnika se smanjuje (2001. = 49.082 i 2011. = 46.833 stan.). Najveći apsolutni i relativni porast ostvaren je u međupopisnom razdoblju 1953. – 1961. kada se broj stanovnika Karlovca povećao za 8338 ili 26,2%. Depopulacija je bila najintenzivnija 1991. – 2001. kada se broj Karlovčana smanjio za 10.917 ili 18,2%.

Demografski razvoj Zvijezde promatrat ćemo u novijem razdoblju. U prva dva promatrana međupopisna desetljeća (1971. – 1981. i 1981. – 1991.) stanovništvo čitavog Karlovca se povećavalo. Istovremeno je u Zvijezdi 1971. – 1981. došlo do blagog pada broja stanovnika, s 2.150 (1971.) na 2.066, odnosno 2.084.³ Između popisa 1991. i 2001. ukupan broj stanovnika Zvijezde je praktički prepolovljen (sa 2.228 na 1.190 ili -46,6%; -6,1% godišnje) i taj je pad broja stanovnika puno izrazitiji nego što se desio Karlovcu u cjelini (-18,2%).⁴ U tom je razdoblju smanjenje u Zvijezdi sudjelovalo s 9,5% smanjenja u čitavom Karlovcu ($1.038/10.917 \times 100$). Stanovništvo u Zvijezdi se smanjuje po većoj stopi nego stanovništva Karlovca u cjelini. Dakle

³ Broj 2.066 označava stanovništvo prema definiciji ukupnog stanovništva u vrijeme popisa 1981., a 2.084 je broj usporediv s definicijom iz popisa 1971. (Dolenec i dr., 1988: 8). Prema Beglerbegoviću (1995: 46) u Zvijezdi je 1981. bilo 2.004, a 1991. 2.292 stanovnika.

⁴ Podaci popisa stanovništva 1971., 1981. i 1991., odnose se na stalno stanovništvo, tj. na osobe s prebivalištem u Republici Hrvatskoj bez obzira na to jesu li u vrijeme popisa bile prisutne u prebivalištu ili ne i bez obzira na duljinu odsutnosti iz prebivališta. U Popisu 2001. prvi se put pri definiranju ukupnog stanovništva primjenjuje koncept „uobičajenog mjesta stanovanja“ i uvodi se razdoblje od jedne godine i dulje kao osnovni kriterij za uključivanje ili isključivanje osobe iz ukupnog stanovništva. U Popisu 2011. također se primjenjuje koncept „uobičajenog mjesta stanovanja“ (engl. *Place of usual residence*) i prvi se put uvodi namjera odsutnosti/prisutnosti kao dodatni kriterij za uključivanje ili isključivanje osobe iz ukupnog stanovništva. Podaci Popisa 2011. nisu neposredno usporedivi s podacima Popisa 2001. ni s podacima prijašnjih popisa jer se statistička definicija ukupnog stanovništva primijenjena u Popisu 2011. razlikuje od onih koje su primijenjene u prijašnjim popisima. Iako se podaci obaju popisa, 2001. i 2011., temelje na konceptu „uobičajenog mjesta stanovanja“, oni nisu neposredno usporedivi zbog namjere odsutnosti/prisutnosti koja se nije prikupljala u Popisu 2001., a potom i stoga što je Popis 2001. u ukupan broj stanovnika uključivao i osobe odsutne godinu i dulje koje su se u mjesto stalnog stanovanja vraćale sezonski i mjesečno (te se osobe u Popisu 2011. ne uključuju u ukupan broj stanovnika). U Popisu 2011., u skladu s međunarodnim statističkim standardima, za definiranje ukupnog stanovništva primjenjuje se koncept uobičajenog mjesta stanovanja. Prema tom konceptu ukupnim stanovništvom naselja smatraju se sve osobe koje u tom naselju imaju svoje uobičajeno mjesto stanovanja. Uobičajenim mjestom stanovanja smatra se ono mjesto u kojem osoba provodi većinu svoga dnevnog odmora bez obzira na kratkotrajnu odsutnost iz tog mjesta (npr. zbog odlaska na odmor, putovanje, liječenje, u posjet i sl.). U skladu s definicijom uobičajenog mjesta stanovanja, ukupan broj stanovnika obuhvaća: a) osobe koje uoči kritičnog trenutka popisa žive neprekidno u svome uobičajenom mjestu stanovanja barem 12 mjeseci; b) osobe koje su tijekom 12 mjeseci uoči kritičnog trenutka popisa došle u svoje uobičajeno mjesto stanovanja s namjerom da u njemu ostanu barem godinu dana (Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Metodološka objašnjenja, www.dzs.hr).

proces depopulacije se odvija brže, odnosno intenzitet smanjenja je veći. Što znači veće nazadovanje i zaostajanje.

Tab. 1. Broj stanovnika u Karlovcu i Zvijezdi 1971. – 2011.

	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Zvijezda	2.150	2.066*	2.228	1.190	1.142
Karlovac bez Zvijezde	45.393	52.965	57.771	47.892	45.691
Karlovac	47.543	55.031	59.999	49.082	46.833
Udio (%) Zvijezde	4,5	3,8	3,7	2,4	2,4

Izvor: *Prema definiciji ukupnog stanovništva u popisu 2.066 stan., a 2.084 je broj usporediv s prethodnim popisom iz 1971. (Dolenec i dr., 1988: 8); Popisi stanovništva 1991., 2001., 2011., DZS, Zagreb.

Tab. 2. Ukupna promjena broja stanovnika u Zvijezdi i Karlovcu 1971. – 2011.

	1971.-1981.	1981.-1991.	1991.-2001.	2001.-2011.
Zvijezda	-84	162	-1.038	-48
Karlovac bez Zvijezde	7.572	4.806	-9.879	-2.201
Karlovac	7.488	4.968	-10.917	-2.249

Izvor: Dolenec i dr., 1988: 8; Popisi stanovništva 1991., 2001., 2011., DZS, Zagreb.

Tab. 3. Stopa ukupne promjene broja stanovnika u Zvijezdi i Karlovcu 1971. – 2011.

	1971.-1981.	1981.-1991.	1991.-2001.	2001.-2011.
Zvijezda	-3,9	7,8	-46,6	-4,0
Karlovac bez Zvijezde	16,7	9,1	-17,1	-4,6
Karlovac	15,7	9,0	-18,2	-4,6

Izvor: Dolenec i dr., 1988: 8; Popisi stanovništva 1991., 2001., 2011., DZS, Zagreb.

Tab. 4. Stopa prosječne godišnje promjene broja stanovnika u Zvijezdi i Karlovcu 1971. – 2001.

	1971.-1981.	1981.-1991.	1991.-2001.	2001.-2011.
Zvijezda	-0,4	0,8	-6,1	-0,4
Karlovac bez Zvijezde	1,5	0,9	-1,9	-0,5
Karlovac	1,5	0,9	-2,0	-0,5

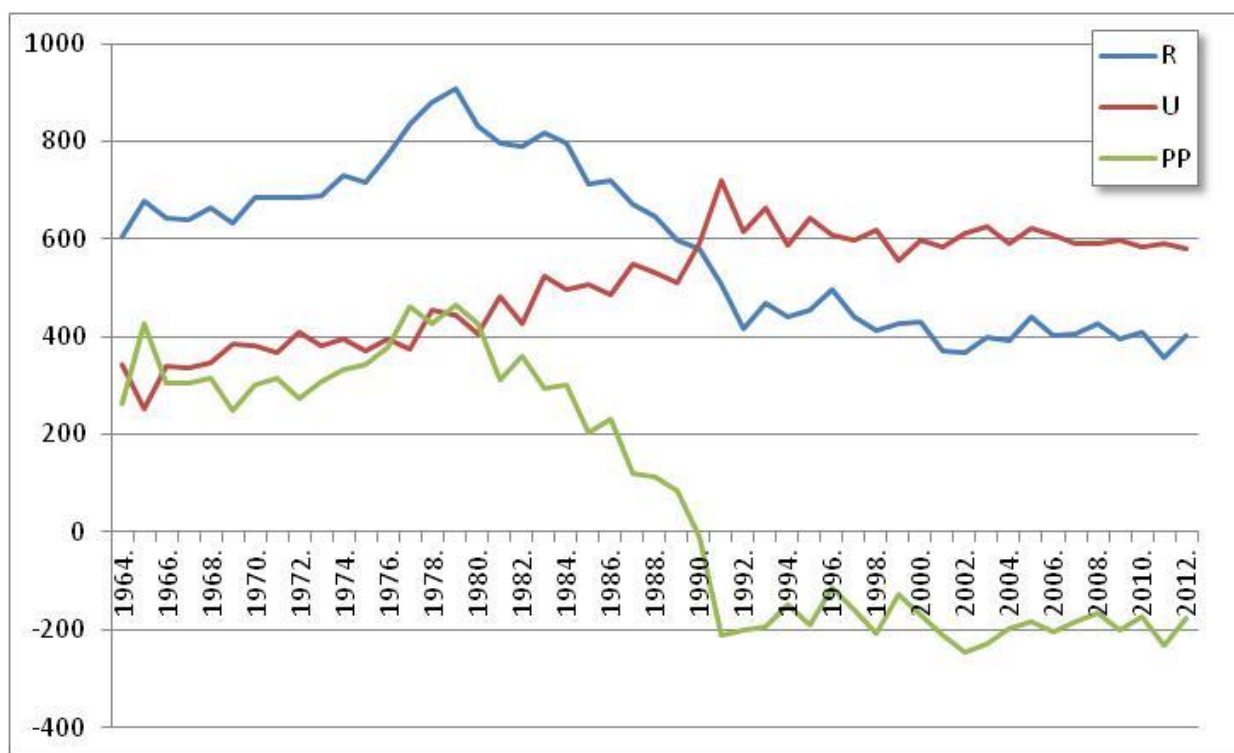
Izvor: Dolenec i dr., 1988: 8; Popisi stanovništva 1991., 2001., 2011., DZS, Zagreb.

Prirodno kretanje stanovništva Karlovca 1964. – 2012.

Kao jedna od osnovnih odrednica (uz mehaničko kretanje ili migracije) ukupnog kretanja stanovništva, analiza prirodnog kretanja nezaobilazna je u istraživanju demografskog razvoja određenog područja. Osnovne sastavnice prirodnog kretanja stanovništva su natalitet (rodnost) i mortalitet (smrtnost) stanovništva, a njihova je rezultanta prirodni prirast (višak broja rođenih nad brojem umrlih), prirodno smanjenje (prirodna depopulacija ili prirodni pad stanovništva) i rjeđe nulti prirodni prirast (ili prirodna stagnacija kada je broj rođenih jednak broju umrlih).

Za analizu prirodnog kretanja stanovništva (rođenih i umrlih) korišteni su podaci za proteklih 49 godina: od 1964. do 2012. od 1964. do 2012., ukupno prirodno kretanje ima pozitivan predznak i iznosilo je 3.782 stanovnika (28.651 rođenih i 24.869 umrlih) (tab. 5, sl. 2). Međutim, posljednjih 27 godina, od 1990. na djelu je prirodna depopulacija u ukupnom iznosu od -4.130 stanovnika (9.843 rođenih i 13.973 umrlih). U najnovijem periodu, 2001.-2010. bilo je 4.013 rođenih i 6.005 umrlih tj. -1.992 stanovnika. Dakle, samo negativnim prirodnim kretanjem u deset godina (2001. – 2010.) Karlovac je „izgubio“ je 4,1% populacije iz 2001. godine.

Nažalost ne raspolažemo s podacima posebno za Zvijezdu, ali možemo pretpostaviti da je i u tom dijelu grada također prisutna prirodna depopulacija kao komponenta ukupne depopulacije. Iako s druge strane, može nam poslužiti tzv. dječja baza koje čini stanovništvo staro 0–4 godine, kao indikator visine stope nataliteta, a ona je u odnosu 2001. – 2011. povećana s 36 na 51. Istovremeno u Karlovcu je populacija u dječjoj bazi smanjena s 2164 na 1982 (smanjen je i udio s 4,4% na 4,2%).

Sl. 2. Prirodno kretanje stanovništva Karlovca 1964. – 2012.

Tab. 5. Prirodno kretanje stanovništva Karlovca 1964. – 2012.

Godina	Rođeni	Umrli	Prirodni prirast/pad
1964.	606	344	262
1965.	677	251	426
1966.	642	338	304
1967.	641	335	306
1968.	663	347	316
1969.	633	384	249
1970.	686	383	303
1971.	683	368	315
1972.	683	410	273
1973.	688	380	308
1974.	729	396	333
1975.	715	372	343
1976.	773	395	378
1977.	833	373	460
1978.	881	455	426
1979.	909	445	464
1980.	832	406	426
1981.	795	483	312
1982.	788	428	360
1983.	816	523	293
1984.	795	495	300
1985.	711	506	205
1986.	718	485	233
1987.	669	550	119
1988.	646	533	113
1989.	596	511	85
1990.	580	589	-9
1991.	506	718	-212
1992.	415	616	-201
1993.	469	664	-195
1994.	439	586	-147
1995.	455	644	-189
1996.	496	609	-113
1997.	439	599	-160
1998.	414	620	-206
1999.	428	556	-128
2000.	429	597	-168
2001.	371	582	-211
2002.	368	613	-245
2003.	399	627	-228
2004.	393	591	-198
2005.	440	623	-183
2006.	403	607	-204

2007.	407	591	-184
2008.	426	592	-166
2009.	396	596	-200
2010.	410	583	-173
2011.	356	589	-233
2012.	404	581	-177

Izvor: Tablogrami rođeni i umrli po naseljima, DZS, Zagreb.

Migracijska obilježja

Migracija ili mehaničko kretanje stanovništva čini najkompleksniju komponentu kretanja stanovništva. Zajedno s prirodnim kretanjem, tvori sastavni dio ukupnog kretanja stanovništva. Njihov utjecaj i djelovanje na opće kretanje međusobno je povezano i često u uzročno-posljedičnom odnosu. Pojam migracija ili mehaničko kretanje stanovništva označava prostornu pokretljivost, odnosno prostornu mobilnost stanovništva. Migracija je samo jedan od oblika ukupne mobilnosti stanovništva.

Migracija ili mehaničko kretanje stanovništva djeluje na sve agregatne i strukturne značajke stanovništva. Migracija stanovništva djeluje:

- a) na veličinu ukupnog stanovništva i njegovu prostornu distribuciju
- b) na natalitet i mortalitet
- c) na strukture stanovništva (demografsku, ekonomsko-socijalnu, narodnosnu i dr.)

Na navedene značajke migracija utječe istodobno u dva različita područja: u polazištu i odredištu migracije. Zato za nju kažemo da ima dvostruki (dvojni) učinak. Svaka migracija ima dva vremenska učinka: a) trenutačni i b) dugoročni učinak. Trenutačni učinak očituje se u tome što migracija kao događaj odmah mijenja ukupan broj stanovnika i njegovu strukturu, kako u mjestu podrijetla tako i u mjestu odredišta migracije. Osim trenutnog gubitka mlađeg stanovništva koje najčešće sudjeluje u emigraciji, to isto stanovništvo "odnosi" sa sobom i buduća rođenja, smrti, sklapanja i razvode brakova. Otuda proizlazi njezin dugoročni (odgođeni) učinak.

Migracijski saldo 2001. – 2011. bio je negativan i iznosio je -257 stanovnika što znači da se depopulacija odvijala pod dominantnim utjecajem negativnog prirodnog kretanja tj. viškom broja umrlih nad rođenima, a tek potom i iseljavanja stanovništva (usp. tab. 1, 2 i 5). Budući da podatke o migracijskom saldu dobivamo posredno, pomoću podataka o ukupnom kretanju stanovništva i prirodnog kretanja, ovdje također ne raspolažemo s podacima za Zvijezdu, no možemo pretpostaviti da Zvijezda i u ovom slučaju dijeli demografsku sudbinu šireg područja grada.

Prema migracijskim obilježjima, većina stanovnika Karlovca od rođenja stanuje u istom naselju (55,3%), dok je taj udio u Zvijezdi manji i iznosi 44,3% (ukupno 506), što s druge strane znači da je 55,7% stanovnika u Zvijezdu doselilo (ukupno 636) (tab. 6). No, treba upozoriti da podaci o stanovništvu koje od rođenja stanuje u istom naselju ne evidentira promjene prebivališta unutar naselja Karlovac. Čak 75,3% doselilo je iz Hrvatske, među kojima samo njih 31 s područja Grada Karlovca, 211 iz Karlovačke županije (ali izvan Grada Karlovca), a najviše – 237 (37,3% svih doseljenih) iz neke druge županije Republike Hrvatske. Doseljenici iz inozemstva čine 24,7%. Najveći udio imigranata iz inozemstva u Zvijezdu je doselio iz BiH (28,7%).

Tab. 6. Stanovništvo Karlovca i Zvijezde prema migracijskim obilježjima 2001.

	Ukupan broj stanovnika*	Od rođenja stanuju u istom naselju	DOSELILI IZ RH				DOSELILI IZ INOZEMSTVA				Nepoznato
			svega	iz drugog naselja istog grada ili općine	iz drugog grada ili općine iste županije	iz druge županije	svega	Bosna i Hercegovina	Slovenija	ostale zemlje	
Zvijezda	1.190	566	584	14	207	241	113	53	11	41	9
Karlovac bez Zvijezde	47.892	26.842	20.949	1.063	8.616	7.578	3.572	2.114	324	886	120
Karlovac	49.082	27.408	21.533	1077	8.823	7.819	3.685	2.167	335	927	129

*Razlika do ukupno odnosi se na nepoznato preseljenje.

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., DZS, Zagreb.

Tab. 7. Migracijska obilježja stanovništva Karlovca i Zvijezde 2011.

	Ukupan broj stanovnika	Od rođenja stanuju u istom naselju	Doselili iz RH				
			svega	iz drugog naselja istog grada ili općine	iz drugog grada ili općine iste županije	iz druge županije	iz nepoznatog mjesta u RH
Zvijezda	1.142	506	479	31	211	237	-
Karlovac bez Zvijezde	45.691	25.402	15.077	842	7.119	7.089	27
Karlovac	46.833	25.908	15.556	873	7.330	7.326	27

	Ukupan broj stanovnika	Od rođenja stanuju u istom naselju	Doselili iz inozemstva							Nepoznato
			svega	BiH	Njemačka	Srbija	Slovenija	Kosovo	ostale zemlje	
Zvijezda	1.142	506	157	45	23	27	9	21	32-	-
Karlovac bez Zvijezde	45.691	25.402	5.205	1.738	1.426	717	364	85	875	7
Karlovac	46.833	25.908	5.362	1.783	1.449	744	373	106	907	7

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

Sastav stanovništva prema spolu i dobi

U analizi strukturnih obilježja određene populacije, strukture stanovništva prema dobi i spolu (kao dio bioloških, demografskih struktura) predstavljaju najvažnije strukture. Zato se one često prikazuju i analiziraju zajedno. Dobno-spolna struktura važna je za sadašnji i budući razvoj stanovništva i gospodarski razvoj nekog područja jer iz nje proizlaze ključni kontingenti stanovništva za biološku reprodukciju i za formiranje radne snage.

Sastav prema dobi

Dobna struktura predočava sliku povijesnog razvoja stanovništva tijekom duljeg vremenskog razdoblja. U njoj dolaze do izražaja ranije razvojne tendencije neke populacije. Struktura stanovništva prema dobi je središnja za razumijevanje prirode i funkcioniranje društva (Rowland, 2003: 77). Jedan je od najvažnijih pokazatelja biodinamike stanovništva nekog područja, a važnost se očituje i u društvenim i gospodarskim implikacijama. Dobna struktura utječe na gotovo sva područja društvenog života, posebice na gospodarsku, socijalnu i kulturnu sferu. Najjednostavniji analitički pokazatelj dobne strukture određene populacije je njezina prosječna starost. Kada određeno stanovništvo prijeđe prosječnu starost od 30 godina smatra se da je zašlo u proces starenja. Prema ovom pokazatelju, 2011. godine stanovništvo Karlovca s prosjekom od 43,6 godina je nešto mlađe nego populacija administrativnog Grada Karlovca (43,8), cijele Karlovačke županije gdje je prosječna starost 44,0 godina, no starije nego što je prosječna starost stanovništva Hrvatske (41,7). Stanovništvo Zvijezde u vrijeme popisa 2011. imalo je prosječnu starost čak 50,0 godina.⁵

Tab. 8. Stanovništvo Zvijezde prema dobnim grupama 1991., 2001. i 2011.

	1991.	%	2001.	%	2011.	%
0-4	100	4,5	36	3,0	51	4,5
5-9	136	6,1	45	3,8	37	3,2
10-14	147	6,6	39	3,3	41	3,6
15-19	135	6,1	68	5,7	43	3,8
20-24	114	5,1	82	6,9	49	4,3
25-29	145	6,5	48	4,0	66	5,8
30-34	175	7,9	50	4,2	72	6,3
35-39	194	8,7	67	5,6	64	5,6
40-44	139	6,2	73	6,1	61	5,3
45-49	88	3,9	81	6,8	72	6,3
50-54	114	5,1	87	7,3	72	6,3
55-59	117	5,3	55	4,6	77	6,7
60-64	127	5,7	65	5,5	75	6,6
65-69	104	4,7	57	4,8	46	4,0
70-74	95	4,3	82	6,9	63	5,5
75+	252	11,3	246	20,7	253	22,2
Nepoznato	46	2,1	9	0,8	-	-
Ukupno	2228	100,0	1190	100,0	1142	100,0

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

⁵ Valja istaknuti da se u Zvijezdi nalazi Dom za starije i nemoćne osobe „Sv. Antun“ (Kukuljevićeva 2).

Stanovništvo Zvijezde i ostalog dijela Karlovca ima nešto drugačiju dobnu strukturu. Raspodjela stanovništva u dobnim grupama u Zvijezdi i ostalom dijelu grada pokazuje da je indeks nejednakosti 13,6 što znači da bi 13,6% stanovništva Zvijezde trebalo biti u drugim dobnim skupinama da bi dobna struktura bila jednaka onoj u ostalom dijelu grada Karlovca.

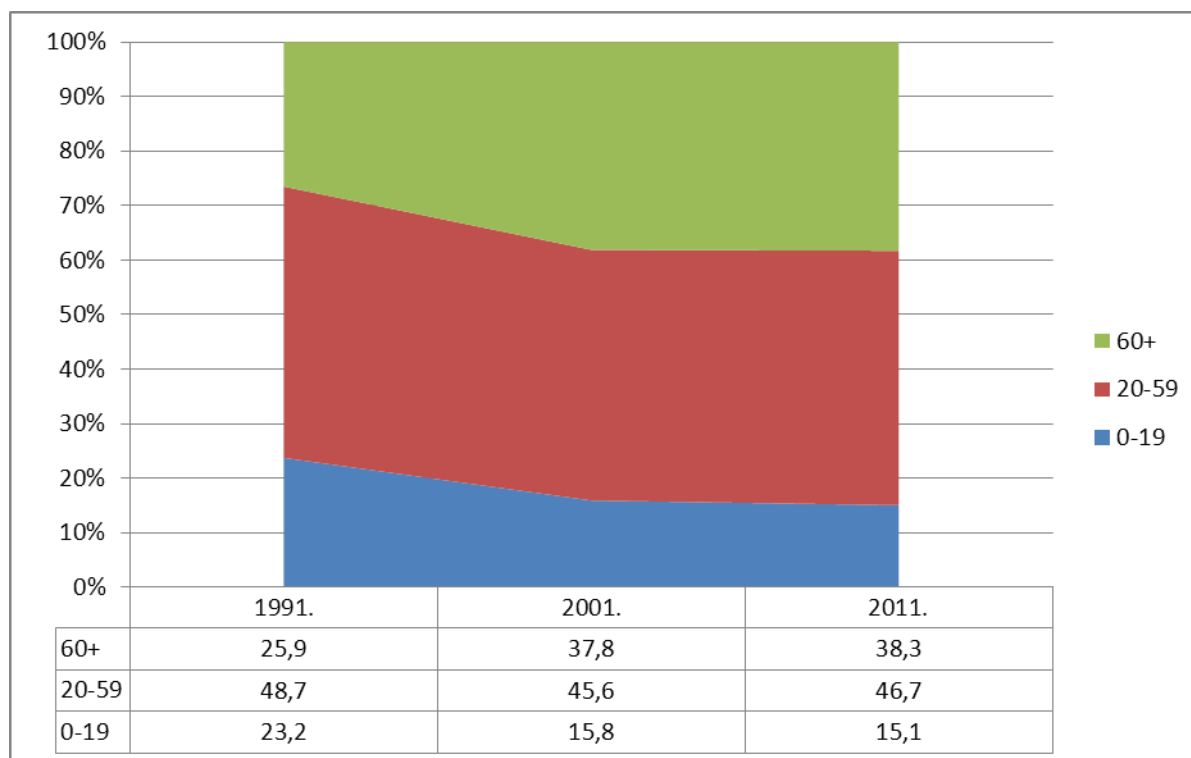
Jedan od najvažnijih demografskih procesa (i problema) u suvremenom svijetu je starenje stanovništva. Starenje stanovništva je proces povećavanja stanovništva starog 60 i više⁶ godina u ukupnom stanovništvu. Jačina tog procesa se mjeri prije svega koeficijentom starosti. **Koeficijent starosti** (X_{60+}) pokazuje udio (%) osoba starih „60 i više“ u ukupnom stanovništvu. Kada udio osoba starih „60 i više godina“ dostigne 12% smatra se da je stanovništvo tog područja počelo stariti (Wertheimer-Baletić, 1999: 373). Stanovništvo Zvijezde je već dugi niz godina ušlo u proces starenja pa se taj udio kretao u posljednja tri popisa: 1991. = 25,9%; 2001. = 37,8%; 2011. = 38,3%. Usporedna analiza za čitav Karlovac pokazuje sljedeće vrijednosti: 1991. = 16,5%; 2001. = 23,6%; 2011. = 26,2%, dok je za Grad Karlovac koeficijent starosti 2011. iznosio 26,8%, Karlovačku županiju 27,3%, a za Hrvatsku 24,1%. Uz proces starenja, istovremeno se odvijalo smanjenje broja i udjela mladog stanovništva starog 0–19 u Zvijezdi: 1991. = 23,2%; 2001. = 15,8% i 2011. = 15,1%. No, treba istaknuti da se u dječjoj bazi (0–4) broj i udio stanovnika povećao (s 3,0% na 4,5%) kao i u skupini 10–14 (3,3% na 3,6%), a u grupama 5–9 i 15–19 se smanjio. Značaj dobne strukture za razvoj stanovništva očituje se u stopi rasta stanovništva koja je u čvrstoj pozitivnoj korelaciji s udjelom kontingenta 0–14 godina u ukupnom stanovništvu (Wertheimer-Baletić, 1999: 360). U Zvijezdi je taj udio bio smanjen 1991. – 2001. (17,2% na 10,1%), da bi se blago povećao na 11,3% u 2011. godini.

Drugi, često korišten pokazatelj je **indeks starosti** (X_s) koji pokazuje omjer broja starih „60 i više godina“ i mladih u dobi do 19 godina. Kritična vrijednost indeksa starosti iznosi 40. Prema tom pokazatelju, stanovništvo Karlovca je s indeksom od 144,1 mlađe no u Zvijezdi gdje je taj indeks čak 254,1 (437 starih na 172 mladih) ili „u prijevodu“ na svakog mladog stanovnika dolazi 2,5 starih (tab. 7). Na području Grada Karlovca indeks starosti iznosio je 146,6, na razini Karlovačke županije 149,0, a na razini čitave Hrvatske 115,0.

Proces parcijalnog starenja, tj. proces starenja staračkog stanovništva također je važno razmotriti. Staro stanovništvo se trihotomno dijeli na: a) mlađe staro stanovništvo (60–74 ili 65–74), b) srednje staro (ili staro staro) stanovništvo (75–79 ili 75–84) i c) starije staro (ili najstarije staro) stanovništvo (80+ ili 85+) (Weeks, 2005: 386–395; Atchley, Barusch, 2004: 7, 31; Wertheimer-Baletić, 1999: 386; 2009: 117–118). Za Zvijezdu je karakteristično povećanje broja i udjela najstarijeg starog stanovništva (80+ ili 85+) u ukupnom starom stanovništvu (60+). Nakon popisa 2001. kada je najstarijeg stanovništva u dobi „80 i više godina“ bilo 145 tj. 32,2% ($145/450 \times 100$) taj se broj povećao u popisu 2011. na 192, a udio na 43,9% ($192/437 \times 100$). To je povećanje za 32,4% (sa 145 na 192). Slično je i ako uzmemo u obzir stanovništvo u dobi „85 i više“: 2001. godine bilo ih je 77 ili 17,1%, a 2011. 102 ili 23,3%. Ti su porasti broja i udjela najstarijeg starog stanovništva od 2001. do 2011. ostvareni zbog povećanja starog stanovništva u dobnim skupinama 80–84 (sa 68 na 90) i 85–89 (s 49 na 77). Ostali kontingenti starog stanovništva (mlađe i srednje staro) se brojem i udjelom smanjuju.⁷

⁶ Može se računati i s udjelom stanovništva starog „65 i više“.

⁷ Jedino je u dobnj skupini 60–64 povećan broj stanovnika sa 65 na 75.

Sl. 3. Udio stanovništva Zvijezde prema velikim dobnim skupinama 1991., 2001. i 2011.

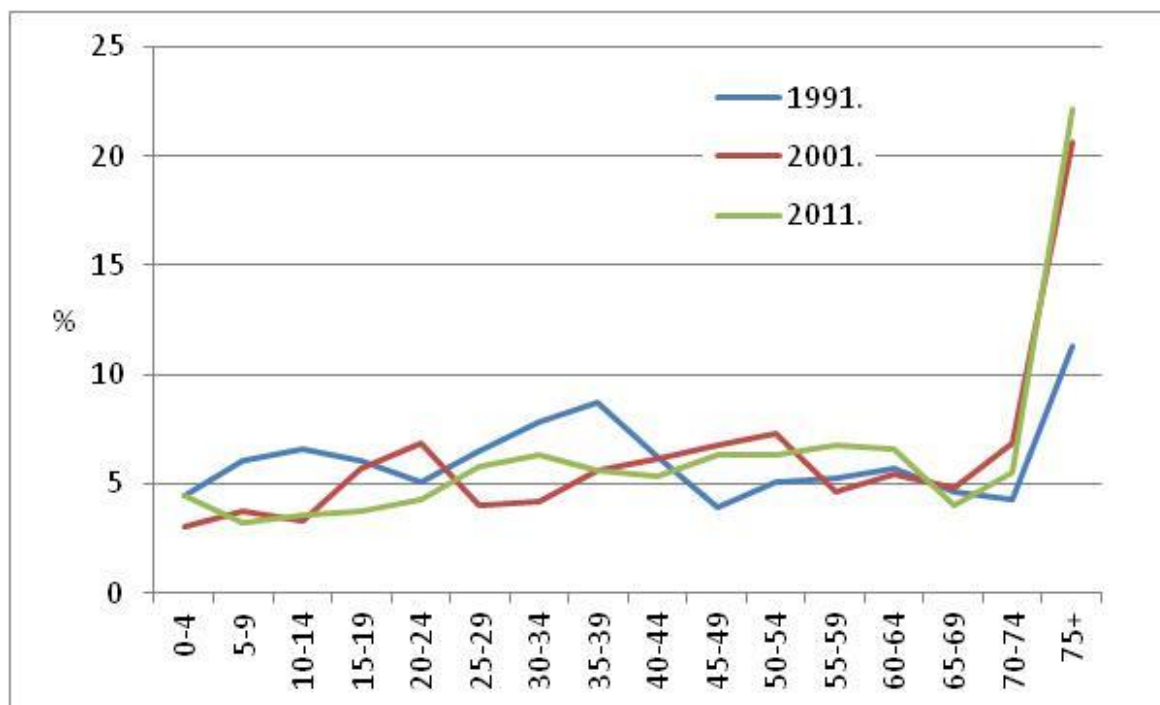
Tab. 9. Pokazatelj starosti (indeks starosti) stanovništva Karlovca i Zvijezde 2001. i 2011.

	2001.			2011.		
	0-19	60+	Xs	0-19	60+	Xs
Zvijezda	188	450	239,4	172	437	254,1
Karlovac bez Zvijezde	9.801	11.130	113,6	8.358	11.852	141,8
Karlovac	9.989	11.580	115,9	8.530	12.289	144,1

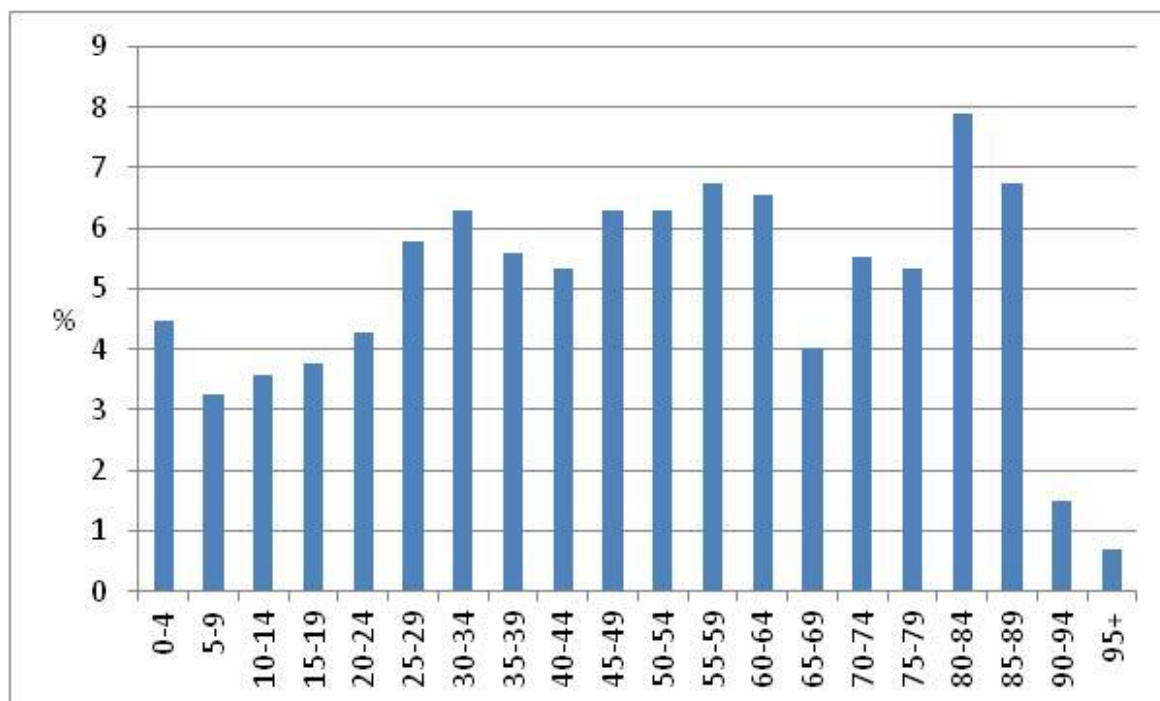
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

Za analizu socijalnog i gospodarskog potencijala neke populacije važan su pokazatelj koeficijenti dobne ovisnosti. Razlikujemo tri koeficijenta dobne ovisnosti: 1) koeficijent ukupne dobne ovisnosti; 2) koeficijent dobne ovisnosti mladih i 3) koeficijent dobne ovisnosti starih (Wertheimer-Baletić, 1999: 376). **Koeficijent ukupne dobne ovisnosti** (k_D) pokazuje odnos dobnih skupina (starih i mladih) prema radnom kontingentu (15–64). Njime se prikazuje stupanj opterećenosti stanovništva u radnoj dobi (15–64) mladima tj. onima u predradnoj dobi (0–14) i staračkim kontingentom (65+). Što je veća vrijednost koeficijenta to je veća opterećenost stanovništva u radnoj dobi tj. situacija je nepovoljnija. Koeficijent ukupne dobne ovisnosti za Zvijezdu iznosi 75,4 što je izrazito nepovoljnije od Karlovca (49,6), Grada Karlovca (51,2), Karlovačke županije (52,8) ili Hrvatske (49,1). **Koeficijent dobne ovisnosti mladih** ($k_{d,m}$) pokazuje stupanj opterećenosti stanovništva u radnoj dobi kontingentom u predradnoj dobi (0–14 godina starosti). Prema tom pokazatelju, koeficijent dobne ovisnosti mladih u Zvijezdi iznosi

19,8 što je gotovo jednako Karlovcu (19,9).⁸ **Koeficijent dobne ovisnosti starih** ($k_{d,s}$) pokazuje stupanj opterećenosti stanovništva u radnoj dobi kontingentom starog stanovništva (65 i više godina starosti). Koeficijent dobne ovisnosti starih od 55,6 također je nepovoljniji nego na razini čitavog Karlovca (29,6), Grada Karlovca (30,8), Karlovačke županije (26,4) ili Hrvatske (26,4).

Sl. 4. Dobna struktura stanovništva Zvijezde 1991., 2001. i 2011.

Sl. 5. Udio (%) stanovništva Zvijezde prema dobnim grupama 2011.

⁸ Koeficijenti su gotovo jednaki jer su omjeri mladog (0-14) i stanovništva u radnoj dobi (15-64) gotovo jednaki (5,0). Na razini Grada Karlovca koeficijent dobne ovisnosti mladih iznosio je 20,4, Karlovačke županije 20,5, a na razini Hrvatske 22,7.

Sastav stanovništva prema spolu

Sastav stanovništva prema spolu jedna je od najvažnijih struktura stanovništva u demografskoj analizi nekog područja. Struktura stanovništva prema spolu pokazuje brojčani odnos muškog i ženskog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Na nju utječu brojni čimbenici: natalitet, mortalitet, migracije i niz ostalih čimbenika (npr. ratovi). Osnovni pokazatelj strukture prema spolu jesu koeficijent maskuliniteta (k_m) koji pokazuje broj muškaraca na 100 žena i feminiteta (k_f) koji izražava broj žena na 100 muškaraca. Udio muškaraca u ukupnom stanovništvu iznosio je 2011. 46,8%, a žena 53,2% što je neznatno povoljnije nego u Karlovcu u cjelini (46,6% muškaraca i 53,4% žena), a s druge strane nepovoljnije nego u Karlovačkoj županiji (48,4% M i 51,6% Ž) ili Hrvatskoj (48,2% M i 51,8% Ž). Koeficijent maskuliniteta (broj muškaraca na 100 žena) iznosio je 88,1, dok je koeficijent feminiteta iznosio 113,5. (tab. 8).⁹ Uska povezanost fekunditeta tj. fiziološke plodnosti i dobne strukture ženske populacije nameće važnost te analize jer se izravno odražava na reprodukciju.

Tab. 10. Stanovništvo Zvijezde prema spolu 1991., 2001. i 2011.

	Ukupno	M	Ž	Udio (%)	
				M	Ž
1991.	2.228	997	1.231	44,7	55,3
2001.	1.190	505	685	42,4	57,6
2011.	1.142	535	607	46,8	53,2

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

Stanovništvo prema bračnom stanju

Kontingent stanovništva prema bračnom stanju odnosi se na stanovništvo staro 15 i više godina (15+). Obilježja stanovništva iskazano je posebno za mušku i žensku populaciju u kategorijama: „neoženjen“/„neudana“, „oženjen“/„udana“, „udovac“/„udovica“, „razveden“/„razvedena“ i „nepoznato“.¹⁰

Prema rezultatima posljednjeg popisa pučanstva (2011. g.) u Zvijezdi je među 1013 osoba u dobi „15 i više godina“ bilo 39,9% osoba u braku (203 ili 20,0% oženjenih muškaraca i 201 ili 19,8% udanih žena). Nakon toga najzastupljenije su udovice (18,4%), neoženjeni muškarci (15,7%) te neudane žene (9,9%). Za usporedbu, u Karlovcu je poredak nešto drugačiji. Najbrojnije su osobe u braku i takvih je 22.198 ili 54,7% (27,6% udanih žena i 27,1% oženjenih muškaraca), a potom slijede 14,7% neoženjenih muškaraca i 12,0% neudanih žena te 10,1% udovica.¹¹

⁹ U Karlovcu je koeficijent maskuliniteta iznosio 87,2, a koeficijent feminiteta 114,7, u Karlovačkoj županiji koeficijent maskuliniteta 93,8, a feminiteta 106,6, a na razini RH k_m 93,1, a k_f 107,4 (2011. G.).

¹⁰ Neoženjenim muškarcem ili neudanom ženom smatraju se sva djeca mlađa od 16 godina i sve osobe koje nikad nisu sklopile brak prema važećim propisima. Oženjenim muškarcem odnosno udanom ženom smatraju se osobe koje su sklopile brak pred nadležnim tijelom ovlaštenim za sklapanje braka u skladu s važećim propisima (Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Metodološke napomene, www.dzs.hr).

¹¹ U Gradu Karlovcu bilo je 54,7% osoba u braku, 14,9% neoženjenih muškaraca, 11,6% neudanih žena i 10,7% udovica. Na području Karlovačke županije također su najbrojnije bile osobe u braku (54,6%), potom neoženjeni muškarci (16,3%), udovice (11,6%) i neudane žene (10,6%). Na razini Hrvatske 55,3% osoba je bilo u braku, 16,5% bilo je neoženjenih muškaraca, 12,4% neudanih žena i 9,5% udovica.

Tab. 11. Stanovništvo Zvijezde staro 15 i više godina prema bračnom stanju 2011.

	Ukupno	Muškarci						Žene					
		svega	neoženjen	oženjen	udovac	razveden	nepoznato	svega	neudana	udana	udovica	razvedena	nepoznato
Zvijezda	1.013	461	159	203	54	45	-	552	100	201	186	65	-
	%	45,5	15,7	20,0	5,3	4,4	-	54,5	9,9	19,8	18,4	6,4	-
Karlovac	40.593	18.678	5.952	10.996	765	815	150	21.915	4.883	11.202	4.103	1.591	136

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

Struktura stanovništva prema aktivnosti

Prema definiciji, ekonomskom aktivnošću smatra se svaka aktivnost osoba koje pridonose ili su spremne pridonositi proizvodnji dobara i usluga u određenome (referentnom) razdoblju radi stjecanja sredstava za život (Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Metodološke napomene).¹² Uvodno, valja napomenuti koje stanovništvo je uključeno u analizu ovog poglavlja.

Ekonomski aktivno stanovništvo uključuje:

- Zaposlene osobe
- Nezaposlene osobe

Ekonomski neaktivno stanovništvo uključuje:

- Umirovljenike
- Osobe koje se bave obvezama u kućanstvu
- Učenike i studente
- Ostale neaktivne osobe

Postoji niz analitičkih pokazatelja aktivnog stanovništva (radne snage). **Opća stopa (ekonomske) aktivnosti** pokazuje udio ekonomski aktivnog stanovništva (P_a) u ukupnom stanovništvu (P). U Zvijezdi je ona 2011. iznosila 37,3% ($426/1142 \times 100$), dok u je u Karlovcu 44,1% ($20.671/46.833 \times 100$).¹³ **Opći koeficijent ekonomske aktivnosti** (engl. *general economic activity ratio*) pokazuje odnos ekonomski aktivnog stanovništva (u dobi 15+) i ukupnog stanovništva u toj dobi (15+) (O'Hare, Pollard, Ritualo, 2004: 234). Što je viši koeficijent, to je veći udio stanovništva (15+) koje je ekonomski aktivno. Za Zvijezdu je on 2011. iznosio 42,1 ($426/1.013 \times 100$), a za Karlovac 50,9 ($20.671/40.593 \times 100$).¹⁴ Treći pokazatelj, **koeficijent aktivnosti stanovništva** pokazuje odnos broja ekonomski aktivnog stanovništva (u dobi 15+) na 100 osoba u radnoj dobi (15–64). Taj je koeficijent u Zvijezdi 2011. ($426/651 \times 100$) bio 65,4, a u Karlovcu ($20.671/31.311 \times 100$) 66,0.¹⁵ Četvrti pokazatelj je **koeficijent ekonomske ovisnosti stanovništva** tj. **koeficijent ekonomske ovisnosti u širem smislu**, a pokazuje nam odnos broja ekonomski neaktivnog stanovništva (P_N) i aktivnog (P_a). U Zvijezdi je taj koeficijent 2011. iznosio 137,8 ($587/426 \times 100$) što znači da ima više neaktivnog stanovništva od aktivnog, dok je u Karlovcu njegova vrijednost bila 96,2 ($19.890/20.671 \times 100$).¹⁶

¹² Popis 2011. mjerio je ekonomsku aktivnost stanovništva u skladu s metodološkim pravilima i načelima Međunarodne organizacije rada (engl. *International Labour Organization*) donesenima na 13. konferenciji statističara tržišta rada. Ekonomska aktivnost u Popisu 2011. odnosila se na razdoblje promatranja od tjedan dana, a referentni tjedan bio je 25. – 31. ožujka 2011. Dakle, riječ je o trenutačnoj aktivnosti u referentnom tjednu. Podaci o ekonomskoj aktivnosti prikupljali su se samo za osobe stare 15 i više godina (Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Metodološke napomene, www.dzs.hr).

¹³ Na razinu Grada Karlovca opća stopa (ekonomske) aktivnosti bila je 42,9 ($23.901/55.705 \times 100$) u Karlovačkoj županiji 40,4 ($52.031/128.899 \times 100$), a u Hrvatskoj 41,9 ($1.796.149/4.284.889 \times 100$).

¹⁴ Opći koeficijent ekonomske ovisnosti za Grad Karlovac bio je 49,6 ($23.901/48.193 \times 100$), Karlovačku županiju 46,6 ($52.031/111.569 \times 100$) i Hrvatsku 49,4 ($1.796.149/3.632.461 \times 100$). Dakle, viši je nego u Zvijezdi, no manji no u Karlovcu.

¹⁵ Koeficijent aktivnosti stanovništva u Gradu Karlovcu bio je 64,9 ($23.901/36.833 \times 100$), u Karlovačkoj županiji ($52.031/84.359 \times 100$) i u Hrvatskoj 62,5 ($1.796.149/2.873.828 \times 100$).

¹⁶ Za razliku od samog Karlovca, u Zvijezdi je koeficijent ekonomske ovisnosti daleko nepovoljniji nego u Gradu Karlovcu gdje je 2011. godine iznosio 101,5 ($24.260/23.901 \times 100$), Karlovačkoj županiji 114,2 ($59.442/52.031 \times 100$) i Hrvatskoj sa 102,1 ($1.834.014/1.796.149 \times 100$).

Tab. 12. Stanovništvo Zvijezde staro 15 i više godina prema aktivnosti 2011.

	UKUPNO	ZAPOSLENI	NEZAPOSLENI			NEAKTIVNI					Nepoznato
			svega	nezaposleni, traže prvo zaposlenje	nezaposleni , traže ponovno zaposlenje	svega	umirovljenici	osobe koje se bave obavezama u kućanstvu	učenici i studenti	ostale neaktivne osobe	
Zvijezda	1.013	337	89	13	76	587	415	24	54	94	-
Udio (%)	100,0	33,3	8,8	1,3	7,5	57,9	41,0	2,4	5,3	9,3	-
Karlovac	40.593	17.501	3.170	524	2.646	19.890	13.269	1.042	3.379	2.200	32

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

Stanovništvo prema obrazovnim obilježjima

Obrazovna struktura povezana je s ostalim strukturama, prvenstveno vezanim uz rad pa je ona ujedno pretpostavka i posljedica promjena u strukturi stanovništva prema aktivnosti, djelatnosti i zanimanju (Wertheimer-Baletić, 1999: 515). Iz toga proizlazi važnost njezina analiziranja. Temeljno obrazovno obilježje je školska sprema ili „stanovništvo prema završenoj školi“. Kontingent školovanog stanovništva prema popisnoj statistici 2011. godine odnosi se na stanovništvo staro 15 i više godina (15+). Podaci se odnose na formalno priznatu školsku spremu (najvišu završenu školu).¹⁷ Obilježje „završene škole“ iskazano je u deset modaliteta: 1) bez škole, 2) 1-3 razreda osnovne škole, 3) 4-7 razreda osnovne škole, 4) osnovna škola (8 godina), 5) srednja škola, 6) visoko obrazovanje: svega, 7) stručni studij, 8) sveučilišni studij, 9) doktorat znanosti, 10) nepoznato.

U Zvijezdi je hijerarhijski odnos prema broju i udjelu bio 2011. sljedeći: 1) 46,8% sa završenom srednjom školom, 2) 22,3% visoko obrazovanih, 3) 14,2% sa završenom osnovnom školom (8 godina), 4) 11,7% sa završena 4-7 razreda osnovne škole itd. U čitavom Karlovcu viši su udjeli osoba za završenom srednjom (56,5%) i osnovnom školom (16,0%), a niži udjeli s visokom obrazovanjem (20,7%) i 4-7 razreda osnovne škole 5,3%).¹⁸

¹⁷ Pod najvišom završenom školom (postignutim obrazovanjem) podrazumijeva se vrsta škole čijim je završavanjem osoba stekla najvišu razinu obrazovanja. Pritom se nije pravila razlika je li obrazovanje završeno u redovitoj školi ili u školi koja zamjenjuje redovitu (npr. škole za obrazovanje odraslih). Bitno je da je škola priznata u formalnom sustavu obrazovanja Republike Hrvatske. Kategorija „bez škole“ odnosi se na osobe koje nikad nisu išle u školu, odnosno nisu završile ni prvi razred osnovne škole. (Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Metodološka objašnjenja, www.dzs.hr).

¹⁸ Na području Grada Karlovca 53,9% imalo je završenu srednju školu, 19,0% osnovnu školu, 18,6% visoko obrazovanje i 6,1% 4-7 razreda osnovne škole. U Karlovačkoj županiji 50,6% srednju školu, 24,1% osnovnu školu, 12,8% visoko obrazovanje te 8,1% 4-7 razreda osnovne škole. Na razini Hrvatske 52,6% srednju školu, 21,3% osnovnu školu, 16,4% visoko obrazovanje i 6,9% 4-7 razreda osnovne škole.

Tab. 13. Stanovništvo Zvijezde staro 15 i više godina prema završenoj školi 2011.

	Ukupno	Bez škole	1-3 razreda osnovne škole	4-7 razreda osnovne škole	Osnovna škola (8 godina)	Srednja škola ¹⁾	Visoko obrazovanje				Nepoznato
							Svega	Stručni studij ²⁾	Sveučilišni studij ³⁾	Doktorat znanosti	
Zvijezda	1.013	8	17	119	144	474	226	69	154	3	25
Udio (%)	100,0	0,8	1,7	11,7	14,2	46,8	22,3	6,8	15,2	0,3	2,5
Karlovac	40.593	321	208	2.169	6.488	22.746	8.393	3.481	4.841	71	268
Udio (%)	100,0	0,8	0,5	5,3	16,0	56,0	20,7	8,6	11,9	0,2	0,7

1) Obuhvaćene su sve srednje škole – industrijske i obrtničke strukovne škole, škole za zanimanje, škole za KV i VKV radnike, tehničke i srodne strukovne škole i gimnazije.

2) Obuhvaćene su sve više škole, I. (VI.) stupnjevi fakulteta te stručni studiji po Bolonjskom sustavu.

3) Obuhvaćeni su svi fakulteti, umjetničke akademije, svi sveučilišni studiji po Bolonjskom sustavu te magistarski znanstveni, stručni i umjetnički studij.

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

Sastav kućanstava

Struktura kućanstava ili domaćinstava važna je u demografskim analizama jer je njihova struktura odraz demografskih kretanja, prikazuje vitalnost određenog kraja, a u planiranju i strateškom odlučivanju predstavlja jedinicu prema kojoj je često usmjereno djelovanje. S odvijanjem procesa depopulacije u Zvijezdi smanjivao se i broj kućanstava.¹⁹ Samo u odnosu na 1991. kada je popisano 1.812 kućanstava taj se broj smanjio do 2001. za čak 78,3% i pao na 394 kućanstava. Istovremeno, broj kućanstava u ostalom dijelu Karlovca (dakle bez Zvijezde) smanjio se za 8,6% (s 19.252 na 17.593) dok je u cijelom naselju Karlovac taj pad iznosio 14,6% (s 21.064 na 17.987). Smanjio se i udio kućanstava Zvijezde u čitavom naselju Karlovac s 8,6% 1991. godine na 2,2% 2001., odnosno 2,1% 2011. godine.

Prosječan broj članova u kućanstvu 2011. iznosio je 3,00 (tab. 10), dok je istovremeno prosječan broj u Karlovcu 2,58, u Gradu Karlovcu 2,59, Karlovačkoj županiji 2,69, a u Hrvatskoj 2,80.²⁰ Najbrojnija su samačka kućanstva – takvih ima 132 ili 34,7%, zatim slijede tročlana (91 ili 23,9%) te dvočlana (90 ili 23,7%).

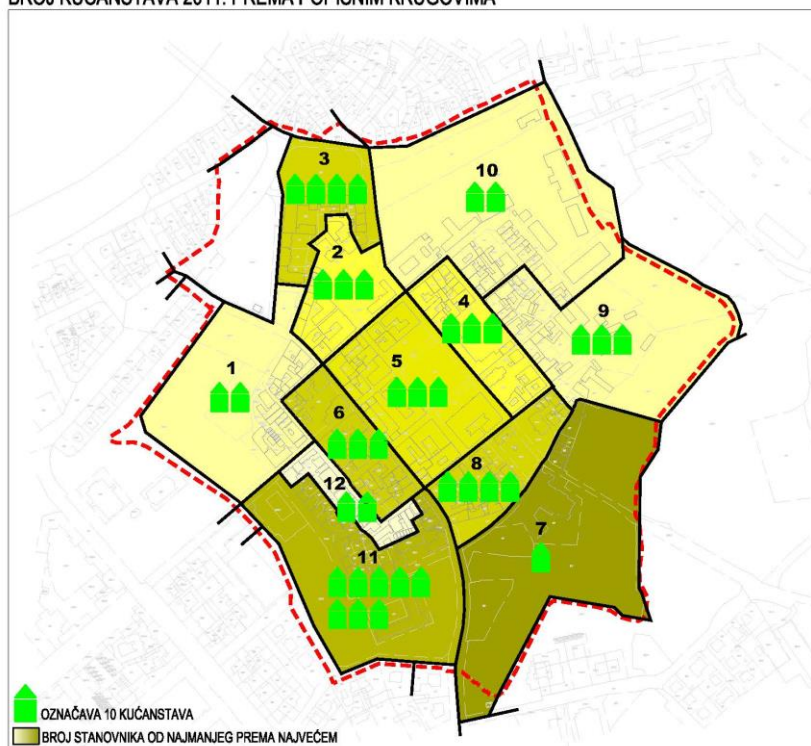
¹⁹ U Popisu 2011. razlikovali su se dva tipa kućanstva: privatno i institucionalno kućanstvo. Za privatno se kućanstvo uglavnom upotrebljava naziv kućanstvo. Privatna kućanstva dijele se na:

a) obiteljska kućanstva – kućanstva u kojima postoji barem jedna (uža) obitelj, a mogu imati i članove koji ne pripadaju nijednoj obitelji u kućanstvu i b) neobiteljska kućanstva – kućanstva u kojima ne postoji nijedna (uža) obitelj. Ona se dijele na samačka i višechlana neobiteljska kućanstva.

Kućanstvom se smatra svaka obiteljska ili druga zajednica osoba koje zajedno stanuju i zajednički troše svoje prihode za podmirivanje osnovnih životnih potreba (stanovanje, prehrana i sl.). Kućanstvom se smatra i svaka osoba koja živi sama – tzv. samačko kućanstvo. Kućanstvom se smatra i osoba bez stalne adrese stanovanja (npr. beskućnici), a zatečena je u kritičnom trenutku u naselju popisa. Institucionalno kućanstvo obuhvaća osobe za čiji smještaj i ishranu skrbi neka ustanova. To su po pravilu kućanstva koja je osnovala pravna ili fizička osoba radi dugotrajnog udomljavanja i zbrinjavanja određene skupine ljudi. U Popisu 2011. institucionalna kućanstva raščlanjuju se na: obrazovne institucije, zdravstvene i institucije za skrb, institucije za umirovljenike ili starije osobe, vojne institucije, vjerske institucije i ostale institucije (Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Metodološka objašnjenja, www.dzs.hr).

²⁰ Za Grad Karlovac, Karlovačku županiju i Hrvatsku odnosi se na privatna kućanstva.

BROJ KUĆANSTAVA 2011. PREMA POPISNIM KRUGOVIMA

Sl. 6. Broj kućanstava prema popisnim krugovima 2011. (izrada karte: Sandra Jakopec)

Tab. 14. Broj kućanstava u Zvijezdi i Karlovcu 1991., 2001. i 2011.*

Zvijezda	Ukupno	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11+
1991.	906	337	188	169	163	36	8	3	1	1	-	-
2001.	394	134	91	84	53	17	12	1	-	1	1	-
2011.	380	132	90	91	45	16	3	1	-	-	-	2
Karlovac bez Zvijezde	Ukupno	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11+
1991.	20.158	3.770	4.680	4.889	5.037	1.175	473	98	23	6	4	3
2001.	17.593	4.056	4.426	3.928	3.568	1.075	394	103	24	15	3	1
2011.	17.785	4.844	4.822	3.724	3.001	909	338	99	30	12	5	1
Karlovac	Ukupno	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11+
1991.	21.064	4.107	4.868	5.058	5.200	1.211	481	101	24	7	4	3
2001.	17.987	4.190	4.517	4.012	3.621	1.092	406	104	24	16	4	1
2011.	18.165	4.976	4.912	3.815	3.046	925	341	100	30	12	5	3

*U 2001. i 2011. odnosi se na obiteljska kućanstva, a 1991. na domaćinstva tj. kućanstva ukupno.

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991., Domaćinstva prema broju članova i obitelji prema sastavu, Dokumentacija 887, DZS, Zagreb, 1994.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., DZS, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

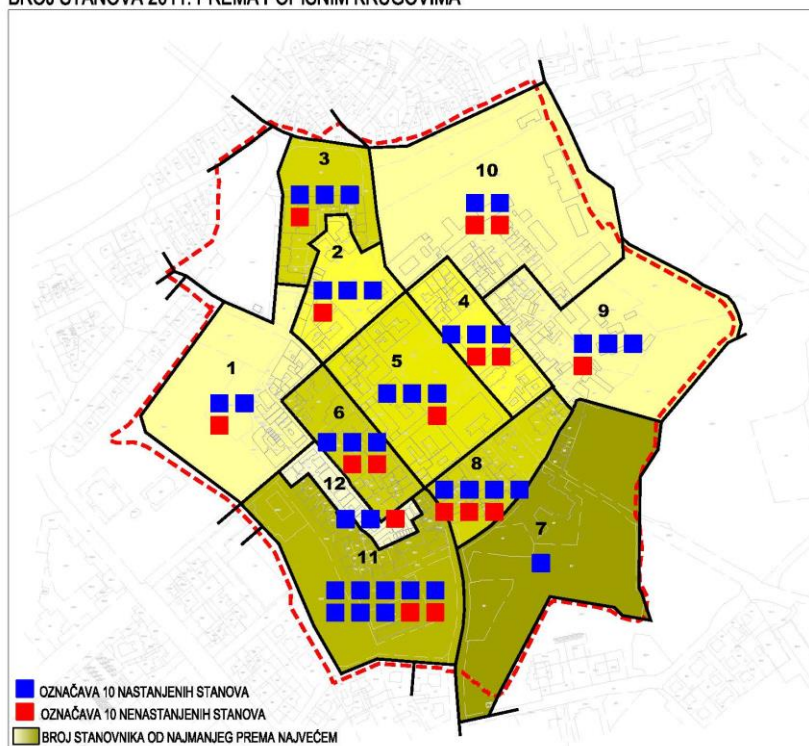
3. OBILJEŽJA STAMBENOG FONDA

Stambeni fond ima ključni utjecaj na razmještaj stanovništva i gustoću naseljenosti (Rowland, 2003: 363). Upravo zato se često u popisima, uz stanovništvo popisuju i stambene jedinice. Analiza stambenog fonda povezana je s demografskim analizama jer odražava životne prilike i uvjete na nekom području, a ujedno s druge strane predstavlja pretpostavku naseljavanja jer pokazuje kvalitetu životnih preduvjeta. Kako bi ilustrirali percepciju stanovanja u Zvijezdi navodimo da je još prilikom anketnog istraživanja o sociološkim aspektima revitalizacije iz 1979. 53% ispitanika (N = 81) Zvijezde odgovorilo da bi se iselilo u tada nova naselja zbog komfornijeg stanovanja, a s druge strane 55% anketiranih (N = 70) koji nisu bili stanovnici Zvijezde odgovorilo je da ne bi željeli stanovati u Zvijezdi zbog zapuštenosti zgrada neprikladnih za stanovanje (Jilek i dr., 1979: 12–13). Ta je činjenica potvrđena i kasnije u spomenutoj studiji iz 1988. (Dolenec i dr., 1988: 8, 15).²¹

Ukupan broj stambenih jedinica u Karlovcu prilikom popisa 2011. bio je 17.943 od čega su 17.911 bili nastanjeni. U samoj Zvijezdi bilo je 374 stambenih jedinica od čega 370 nastanjenih što je činilo udio od svega 2,08% ukupnog stambenog fonda. Gustoća stambenog fonda tako je iznosila 1,9 stanova/ha za Karlovac u cjelini, a 12,3 stanova/ha za Zvijezdu. Što se tiče vlasništva udio stanova u privatnom vlasništvu bio je u Zvijezdi 83,5% (309 ukupno), dok je u čitavom Karlovcu udio bio viši i iznosio je 94,2% (16.870 ukupno). Među nastanjenim stanovima najbrojniji su dvosobni. Takvih je u Zvijezdi 37,3% (138), a u čitavom Karlovcu 40,2% (7.198), a potom slijede trosobni kakvih je u Zvijezdi 26,5% (98), a u čitavom Karlovcu 27,4% (4.899). Ukupan broj soba u nastanjenim stanovima Zvijezde bio je 899. Iz toga proizlazi da je prosječan broj soba po stanu 2,4 (899/370), a stopa zauzeća soba (broja stanovnika/broj soba) iznosila je 1,3 (1.142 stan./899 soba). Naravno, prema godini izgradnje ili starosti u Zvijezdi je većina (58,9% ili 218 ukupno) nastanjenih stanova izgrađena prije 1919. godine dok je taj udio u čitavom Karlovcu samo 6,4% (1.152). Odvojimo li Zvijezdu od ostatka Karlovca tada taj udio pada na 5,3% (934 od 17.541 nastanjenih stanova).

²¹ Podaci koji su prilikom studije iz 1988. dobiveni iz tadašnje Mjesne zajednice Zvijezda otkrili su da je prosječno godišnje (na desetogodišnjem uzorku) iz Zvijezde iseljavalo oko 12 mlađih obitelji upravo zbog loših stambenih uvjeta. Zanimljivo je da te obitelji nisu iseljavale iz Karlovca, nego iz Zvijezde, ali su ostajali na području Karlovca (Dolenec i dr., 1988: 8, 15). S druge strane Zvijezda nije bila niti privlačna za useljavanje. Tako se navodi: „Iako je useljavanje stanovništva prisutno u gradu Karlovcu ono nije prisutno u njegovoj staroj jezgri – u Mjesnoj zajednici Zvijezda. Nekomfornost stanovanja i nedostatak stambenog prostora u ovom dijelu grada uvjetuje iseljavanje, a ne useljavanje stanovništva.“ (Dolenec i dr., 1988: 8).

BROJ STANOVA 2011. PREMA POPISNIM KRUGOVIMA

Sl. 7. Stanovi u Zvezdi prema popisnim krugovima 2011. (izrada karte: Sandra Jakopec)

Tab. 15. Stanovi u Zvijezdi i Karlovcu prema načinu korištenja 2011.

	Ukupno stanovi	Stanovi za stalno stanovanje				Stanovi koji se koriste povremeno		Stanovi u kojima se samo obavljala djelatnost	
		ukupno	nastanjeni	privremeno nenastanjeni	napušteni	za odmor i rekreaciju	u vrijeme sezonskih radova u poljoprivredi	iznajmljivanje turistima	ostale djelatnosti
Zvijezda	530	507	370	133	4	-	-	-	23
%	100,0	95,7	69,8	25,1	0,8	-	-	-	4,3
Karlovac	21.943	21.641	17.911	3.350	380	156	1	3	142
%	100,0	98,6	81,6	15,3	1,7	0,7	0,005	0,01	0,6

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

Tab. 16. Stambene jedinice prema broju kućanstava 2011.

	Ukupno stambene jedinice		Nastanjeni stanovi		Ostale stambene jedinice		Kolektivni stanovi ¹⁾	
	broj stambenih jedinica	broj kućanstava	ukupan broj	broj kućanstava	ukupan broj	broj kućanstava	ukupan broj	broj institucionalnih i privatnih kućanstava
Zvijezda	374	382	370	377	1	1	3	4
%	100,0	100,0	98,9	98,7	0,3	0,3	0,8	1,0
Karlovac	17.943	18.177	17.911	18.141	18	18	14	18
%	100,0	100,0	99,8	99,8	0,1	0,1	0,1	0,1

1) Uključuje i beskućnike popisane u prihvatilištu

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

Tab. 17. Nastanjeni stanovi prema broju soba i vlasništvu 2011.

	Stanovi prema broju soba										Stanovi prema vlasništvu	
	Ukupno	1 soba	2 sobe	3 sobe	4 sobe	5 soba	6 soba	7 soba	8 soba	9 i više soba	privatno	ostalo
Zvijezda	370	78	138	98	37	12	6	1	-	-	309	61
%	100,0	21,1	37,3	26,5	10,0	3,2	1,6	0,3	-	-	83,5	16,5
Karlovac	17.911	2.989	7.198	4.899	1.770	688	302	33	25	7	16.870	1.041
%	100,0	16,7	40,2	27,4	9,9	3,8	1,7	0,2	0,1	0,04	94,2	5,8

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

Tab. 18. Nastanjeni stanovi prema pomoćnim prostorijama i instalacijama 2011.

	Ukupan broj nastanjenih stanova	Stanovi koji imaju			Stanovi s instalacijama			
		zahod	kupaonicu	kuhinju	vodovoda	kanalizacije	električne energije	plina
Zvijezda	370	367	366	368	367	367	370	15
%	100,0	99,2	98,9	99,5	99,2	99,2	100,0	4,1
Karlovac	17.911	17.863	17.709	17.874	17.880	17.878	17.900	1.139
%	100,0	99,7	98,9	99,8	99,8	99,8	99,9	6,4

	Stanovi sa sljedećim kombinacijama pomoćnih prostorija					Stanovi s klimatizacijom
	kuhinja, zahod i kupaonica	kuhinja i zahod	samo kuhinja	ostale kombinacije pomoćnih prostorija	bez kuhinje, kupaonice i zahoda	
Zvijezda	366	1	1	-	2	86
%	98,9	0,3	0,3	-	0,5	23,2
Karlovac	17.691	130	34	48	8	3.751
%	98,8	0,7	0,2	0,3	0,0	20,9

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

Tab. 19. Nastanjeni stanovi prema godini izgradnje 2011.

	Ukupan broj stanova	Od toga sagrađeni u razdoblju										
		prije 1919.	1919.- 1945.	1946.- 1960.	1961.- 1970.	1971.- 1980.	1981.- 1990.	1991.- 2000.	2001.- 2005.	2006. i kasnije	nepoznato	nezavršen stan
Zvijezda	370	218	89	26	20	-	2	1	3	10	1	-
%	100,0	58,9	24,1	7,0	5,4	-	0,5	0,3	0,8	2,7	0,3	-
Karlovac	17.911	1.152	1.042	2.263	3.871	4.937	2.998	761	284	438	163	2
%	100,0	6,4	5,8	12,6	21,6	27,6	16,7	4,2	1,6	2,4	0,9	0,01

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

Tab. 20. Nastanjeni stanovi prema vrsti zgrade i broju kućanstava u stanu 2011.

	Ukupan broj stanova	Stanovi u stambenim zgradama			Stanovi u nestambenim zgradama i zgradama domova, samostana i sl.	Stanovi prema broju kućanstava u stanu		
		s jednim stanom	s dva stana	s tri i više stanova		s 1 kućanstvom	s 2 kućanstva	s 3 i više kućanstava
Zvijezda	370	31	38	300	1	363	7	-
%	100,0	8,4	10,3	81,1	0,3	98,1	1,9	-
Karlovac	17.911	4.737	2.097	11.073	4	17.698	199	14
%	100,0	26,4	11,7	61,8	0,02	98,8	1,1	0,1

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb.

4. DEMOGRAFSKI RAZVOJ I PROJEKCIJA DO 2021. GODINE

Demografske projekcije manjih područja tj. populacija kao što je Zvijezda sadrže određene specifičnosti jer su suočene s brojnim ograničenjima. Osim veličine populacije, drugi faktor koji utječe na projekcije jest projekcijsko razdoblje. Što je ono dalje i/ili dulje, vjerojatnost otklona između predviđenih (očekivanih) i ostvarenih demografskih promjena je veća. To upućuje na potrebu čestih revizija, osobito ako se radi o dugoročnim prognozama (za više od 10 godina). Stoga, treba voditi računa o tome da projekcije ne mogu dati posve pouzdan odgovor o budućnosti populacije tj. općem (ukupnom) kretanje stanovništva na nekom području. Utjecaj gospodarskih značajki također intenzivnije utječe na promjene stanovništva što je manja prostorna jedinica tj. populacija, a time i na projekciju. Također, uspješnost prognoze uvelike ovisi o poznavanju prostornih (regionalnih) značajki.

Kod primjera Zvijezde kao užeg gradskog središta jednog urbanog naselja uravnotežen demografski razvoj poremetio je rat koji je utjecao na sastavnice općeg kretanja stanovništva (prirodno i migracijsko kretanje) te na strukture stanovništva koje imaju također učinak prije svega na prirodno kretanje (dobna i spolna struktura). To je posebno vidljivo u međupopisnom razdoblju 1991.–2001., a zatim i u 2001.–2011. To onemogućava pristup projekciji stanovništva. Projekciju dodatno onemogućava nedostatak podataka o prirodnom kretanju stanovništva u samoj Zvijezdi iz čega se onda ne može ni derivirati neto migracijski saldo kao druga sastavnica općeg kretanja stanovništva. Bazirajući tako ekstrapolaciju trendova iz posljednjeg međupopisja 2001.–2011. proizlazi da će u Zvijezdi 2021. živjeti oko 1090 stanovnika (godine 2031. oko 1000) za što nažalost smatramo da se neće ostvariti nego da će broj stanovnika biti manji, ispod 1.000 stanovnika, a što se možda već i desilo.

5. DEMOGRAFSKA OBNOVA

U suvremenim životnim uvjetima, cilj prije svega treba biti osiguranje kvalitetnijih uvjeta života kroz ulaganja u infrastrukturu i funkcionalnu obnovu, a to će potom rezultirati i demografskom stabilnošću u Zvijezdi što je svakako dugoročni proces. Naime, sociodemografska obnova ili revitalizacija označava proces ponovnog povećanja broja stanovnika (repopulacija: to je kvantitativni aspekt) kao i sposobnost zadržavanja iste dinamike i u budućnosti (kvalitativni aspekt) (Nejašmić, 1991, 13) što nije uvijek realno i moguće. Naime, eventualni novi urbani procvat neće zasigurno ponoviti povijesni razvoj sa stupnjem značenja koji se nekada odvijao u Zvijezdi jer se način života konstantno mijenja.

Demografska obnova, ujedno kao dio revitalizacije nekog prostora može se planirati populacijskom politikom. Populacijska politika ili politika stanovništva odnosi se na skup mjera kojima se pokušavaju usmjeravati i nadzirati demografski procesi, prije svega opće ili ukupno kretanje stanovništva tj. njegove sastavnice – prirodno kretanje i migracije te indirektno utjecati i na razmještaj stanovništva (distribuciju) te sastav stanovništva (strukture). Populacijske politike kao instrument razvoja nekog prostora temelje se na analizi demografskih kretanja u prošlosti kako bi se mogao projicirati populacijski razvoj u budućnosti. Opći cilj provođenja populacijske politike je poboljšanje kvalitete života ili postignuće blagostanja stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1999: 534). Među četiri grupe (tipa) populacijskih politika s obzirom na ciljeve tu su: 1) poticajna, ekspanzivna ili stimulativna (pronatalitetna ili imigracijska varijanta); 2) redistributivna (povoljniji razmještaj stanovništva); 3) kvalitativna ili eugenička (poboljšanje bioloških obilježja), i 4) restriktivna (antinatalitetna i emigracijska varijanta) (Wertheimer-Baletić, 1999: 539; Nejašmić, 2005: 158). Prema kriteriju nositelja populacijske politike razlikujemo tzv. eksplicitnu i implicitnu populacijsku politiku. Populacijska politika u užem smislu označava niz mjera koje utječu na jednu ili više varijabli (rodnost, migracija) – to je tzv. **eksplicitna populacijska politika**, a provodi ju država. Provođenje mjera tzv. eksplicitne populacijske politike od strane uprave Grada Karlovca nisu moguće radi parcijalnog pristupa prema pojedinom dijelu grada i njegovim stanovnicima. Populacijska politika u širem smislu ili tzv. implicitna obuhvaća društveno-gospodarski razvitak kao podlogu željenog demografskog razvitka. **Implicitna populacijska politika** podrazumijeva sustav posrednih mjera i akcija koje se provode u okviru pojedinačnih, posebnih politika (npr. stambena politika, politika zaposlenosti, politika usluga za djecu itd.) (Wertheimer-Baletić, 1999: 538). Problem stanovništva promatra se u okviru gospodarskog i društvenog razvoja, pa se i populacijska politika tretira kao integralni dio politike društveno-gospodarskog razvoja (Wertheimer-Baletić, 1999: 582). Mjere populacijske politike ugrađuju se u širok raspon mjera socijalne politike. Budući da su odluke koje čine sastavnice kretanja stanovništva (natalitet, preseljenje) individualne, populacijska politika mora uključiti interese pojedinca (i obitelji) u interese šireg društva tj. zajednice. U takvim okolnostima vrlo je teško motivirati roditelje da imaju više djece ili da se presele. Stvaranjem ciljanih društveno-gospodarskih uvjeta može se stvoriti okvir koji će onda poticati pojedinca – obitelji – stanovništvo da donese određene odluke (npr. o broju djece ili o preseljenju). Npr. može se utjecati na mjere za osiguranje blagostanja djece putem sadržaja (izgradnja i unaprjeđenje postojećih igrališta i parkova za djecu, vrtića, igraonica i sl.). Ciljevi demografskog razvoja kao integralne sastavnice sveobuhvatnog prostornog planiranja trebaju biti usmjereni na zadržavanje postojećeg stanovništva. To je moguće postići mjerama poticanja ostanka ulaganjem u poboljšanje životnog standarda što je cilj UPU-a, s obzirom na općepoznatu činjenicu da u iseljavanju prevladava mlađe stanovništvo posebnu pažnju usmjeriti ka djeci i mladeži.

Populacijske politike u pravilu vodi država, međutim sustav mjera kao okvir usmjeravanja demografskog razvoja može koristiti i regionalna ili lokalna zajednica jer specifične karakteristike određenih područja i potrebe lokalne zajednice određuju politike razvoja stanovništva. No, u svezi s time postavlja se pitanje: koji je to optimalan broj stanovnika u određenom prostoru i kako to postići? Demografska obnova nekog područja svodi se na stimuliranje demografskog razvoja u slabijim dijelovima unutar određenog prostora pa tako i grada. U slučaju Karlovca problem predstavljaju demografski procesi i trendovi koji su u suvremenom razdoblju negativni i u gradskoj jezgri (Zvijezdi) i u ostalom dijelu grada u cjelini tako da stara gradska jezgra dijeli sudbinu svog okruženja.

Tab. 21. Tipovi odnosa kretanja stanovništva gradske jezgre i ostalog dijela grada

Gradska jezgra	Ostali dio grada	Simbol
+	+	
-	+	
-	-	
+	-	

Uz ova četiri tipa odnosa općeg (ukupnog) kretanja stanovništva u gradskim jezgrama i ostalim dijelovima grada moguće je još pet tipova kada uključimo i stagnaciju kao oblik „kretanja“ stanovništva.

Gradska jezgra	Ostali dio grada	Simbol
0	+	
-	0	
0	-	
0	0	
+	0	

● = porast, ● = stagnacija, ● = depopulacija

Svaki sistem/sustav se može regenerirati spontano ili planski. Za razliku od nekih organizama koji se mogu regenerirati spontano jer imaju sposobnost samoobnove (engl. *bottom-up*), kod gradova se prije svega instrumentom prostornih planova i njihovim provođenjem koriste planirane intervencije (engl. *top-down*). Ključno je identificirati/prepoznati kritične točke za intervenciju i pronaći pravu mješavinu aktivnosti kako bi se posadilo sjeme koje će voditi ka regeneraciji (Batty, 2012: 56). Pretpostavka koja se temelji na demografskoj projekciji (a ona se pak temelji na dosadašnjem trendu i strukturama) je da će se nazadovanje gradske jezgre Karlovca nastaviti u odsutnosti planske intervencije. Stoga je neizbježno potrebno planiranje s ciljem obnove. Urbana obnova²² u širem smislu, kao dio prostornog uređenja²³, može se

²² **Urbana obnova** je u bivšem Zakonu o prostornom uređenju i gradnji bila definirana kao „skup planskih mjera i uvjeta za funkcionalnu i kvalitativnu promjenu gospodarskih, društvenih, kulturnih i okolišnih nedostataka degradiranih naseljenih i drugih područja“ (Zakon o prostornom uređenju i gradnji, čl. 2, NN 76/07). U važećem Zakonu o prostornom uređenju koristi se pojam **urbana preobrazba** koji se definira kao „skup planskih mjera i uvjeta kojima se bitno mijenjaju obilježja izgrađenog dijela građevinskog

promatrati kao instrument ili dio implicitne populacijske politike te je onda njenom realizacijom moguće djelovati na: 1) destimuliranje iseljavanja; 2) motivaciju roditelja za djecom; 3) doseljavanje. Povezano s time, treba istaknuti definicije različitih pojmova koji se u tom kontekstu koriste. Termin **urbana regeneracija** (engl. *urban regeneration*) pokriva sve aktivnosti koje se poduzimaju za sadašnji i budući razvoj i napredak, a usmjerene su prema poboljšanju socijalnih i ekonomskih uvjeta (Doratli, 2005: 771). Proces urbane regeneracije je održiv i vodi ka boljoj kvaliteti života (Batty, 2012: 54). Koriste se još i termini **urbana zaštita** (engl. *urban preservation* i *urban conservation*), **urbana obnova** (engl. *urban renewal*) kojeg neki smatraju najširim okvirom, **revitalizacija** (engl. *revitalization*) kao najkompleksniji segment urbane obnove i **rehabilitacija** (engl. *rehabilitation*) kao sociološka kategorija i jedan od temeljnih ciljeva revitalizacije (Hočevan, 1998: 80; Orbašli, 2000: 16; Rubino, 2008: 226; Čaldarović, Šarinić, 2008: 372). Primjerice Orbašli navodi da urbana zaštita (engl. *urban conservation*) ima tri dimenzije koje se preklapaju: fizičku, prostornu i socijalnu. Fizička dimenzija uključuje obnovu prije svega zgrada, prostorna sagledava grad u cjelini i uključuje odnose između gradskih prostora i njihove upotrebe uključivši i prometnu problematiku, a socijalna dimenzija odnosi se na korisnika, lokalnu zajednicu i gradsko stanovništvo (Orbašli, 2000: 18–19).

Povijesne gradske jezgre predstavljaju simbolički, socijalni i ekonomski centralitet mjesta (Petsimeris, 2008: 254). Povijesne urbane jezgre moraju imati simbiozni odnos s ostalim dijelovima grada, a također zaštita i revitalizacija ne smiju biti suprotstavljene što je svakako izazov za dobro upravljanje (Doratli, 2005: 751). Problemi povijesnih urbanih jezgri svode se na to da su one u pravilu izgubile svoju lokacijsku vrijednost²⁴, nekadašnju funkciju/e što onda dalje rezultira i fizičkim propadanjem te promjenom socijalne strukture i općenito demografskim nazadovanjem. Gradski javni prostor izgubio je integracijsku ulogu za čitavo gradsko naselje, ali i okolicu. Kao odraz svih tih procesa stvara se nepovoljan imidž starih jezgri. One postaju neatraktivne za interes investitora. Primjeri uspješnih revitalizacijskih praksi u svijetu kazuju da se strateški pristupi **ekonomske revitalizacije** svode na projekte **funkcionalne regeneracije** (zadržava se postojeća uporaba i aktivnosti kojima se povećava učinkovitost ili profitabilnost), **funkcionalne diverzifikacije** (zadržavanje postojećih uporaba i aktivnosti te dodavanje novih) ili **funkcionalnog restrukturiranja** (nove uporabe i aktivnosti umjesto prijašnjih) (Doratli, 2005: 753, 760, 762). **Fizička revitalizacija** može imati tri oblika koji se razlikuju prema intenzitetu intervencije: **obnova** (konzervacija i konsolidacija s ciljem kontinuiteta), **konverzija** (pretvorba, prilagodba upotrebi; adaptacija građevina za novu funkciju ili upotrebu što ima brojna ograničenja u zaštićenim povijesnim jezgrama), **rušenje i novi razvoj** (ovo je nepoželjan pristup u zaštićenim povijesnim jezgrama) (Doratli, 2005: 761). Pri tome fizička revitalizacija pripada kratkoročnoj strategiji, a ekonomska dugoročnoj. Prvi korak analitičkog posla u svakoj studiji planiranja je stoga sinteza informacija o degradaciji (Doratli, 2005: 753, 755). Ispravna analiza postojećeg stanja važan je korak jer povećava temelje za uspjeh revitalizacije. Analiza podataka temelj je kvalitetnog odlučivanja.

područja promjenom urbane mreže javnih površina, namjene i oblikovanja građevina, i/ili rasporeda, oblika i veličine građevnih čestica“ (Zakon o prostornom uređenju, čl. 3, NN 153/13).

²³ Jedni od ciljeva prostornog uređenja su: ravnomjeran prostorni razvoj usklađen s gospodarskim, društvenim i okolišnim polazištima; međusobno usklađen i dopunjujući razmještaj različitih ljudskih djelatnosti i aktivnosti u prostoru radi funkcionalnog i skladnog razvoja zajednice uz zaštitu integralnih vrijednosti prostora; kvalitetan i human razvoj naselja (gradskih i ruralnih) te siguran, zdrav, društveno funkcionalan životni i radni okoliš; opskrba, funkcionalna pristupačnost i uporaba usluga i građevina za potrebe različitih skupina stanovništva, osobito djece, starijih ljudi i osoba smanjenih sposobnosti i pokretljivosti (Zakon o prostornom uređenju, čl. 6, NN 153/13).

²⁴ Povijesne urbane jezgre imaju nematerijalnu estetsku vrijednost; arhitektonsku i okolišnu vrijednost; vrijednost kao dio kulturne baštine i vrijednost kontinuiteta sjećanja zajednice (Doratli, 2005: 750). Primjerice, kad je riječ o slučaju Karlovca i Zvijezde, jedno istraživanje među mladim Karlovčanima pokazalo je da im je Zvijezda četvrto najljepše mjesto u gradu (Šakaja, Višnić, 2011: 137).

Nakon fizičke i funkcionalne (ekonomske) revitalizacije može se pojaviti proces tzv. gentrifikacije koji bi mogao biti pogodan kao način demografske obnove i povratak stanovništva u Zvijezdu. **Gentrifikacija** je demografska preobrazba („oplemenjivanje“) područja koja su doživjela socijalnu i fizičku degradaciju. Povećava se gustoća naseljenosti tj. koncentracija stanovništva srednjeg i višeg sloja. Gentrifikacija je označavala svojevrsnu rehabilitaciju (oživljavanje) stambenih četvrti koja su zaostajala i u kojima je živjelo stanovništvo niskih prihoda, a u koje se doseljava stanovništvo tzv. srednje klase da bi kasnije taj proces mutirao (Lees, Slater, Wyly, 2008: 129). Brojni su gradovi u svijetu u kojima je specifičan proces gentrifikacije prisutan kao model (npr. Budimpešta, Prag (četvrti Vinohrady i Malá Strana), Tallinn (čtvrť Kadriorg)) (Sýkora, 2008). Uz gentrifikaciju koriste se još modeli/koncepti konzervacije, turistifikacije, sitizacije. Iskustva govore kako je gentrifikacija najuspješniji model revitalizacije koji može pripremiti teren za sve duge navedene modele (Hočevar, 1998: 86).²⁵ Neki od tih ciljeva tj. sadržaja, kao što je turizam, bili su istaknuti već u ranijim studijama revitalizacije Zvijezde (Jilek i dr. 1979: 5).²⁶ Iskustva su pokazala da pomoću gentrifikacije možemo upravljati demografskim procesima (Shaw, 2008: 183). Što je veća promjena socio-ekonomskog statusa stanovništva to je proces fizički vidljiviji u prostoru (Clark, 2008: 258). Primjerice, kod gentrifikacije udio stanovništva u dobi 25–34 godina koristi se kao indikator uspjeha jer ta grupa ima visoke stope ekonomske aktivnosti i visoku mobilnost tako da područja koja imaju sposobnost privući ih smatramo poželjnim (Robson et al., 1994; prema Bailey i Robertson, 1997: 565, 572).

Ono što je potrebno su investicije u zgrade, infrastrukturu i dr., dakle podizati standarde stanovanja. Kada se desi i fizičko i funkcionalno i lokacijsko nazadovanje upravo je javni sektor taj koji ulaganjima treba demonstrirati povjerenje u neko područje (Tiesdell et al., 1996; prema Doratli, 2005: 768). Primjeri programa urbane regeneracije diljem Europe kreirani su kako bi stimulirali privatne investicije kroz javno-privatna partnerstva, a za koje postoji procjena i nada da će poboljšati infrastrukturu i zaustaviti depopulaciju (Shaw, 2008: 169). Utjecaj lokalne zajednice treba biti usmjeren na stimuliranje urbane regeneracije i interveniranje kako bi se izvuklo što više koristi od gentrifikacije uz što manje neželjenih posljedica (Shaw, 2008: 182). No, također nemaju svi gradovi zgrade pogodne za gentrifikaciju (Petsimeris, 2008: 248; Shaw, 2008: 182). Pitanje je da li je stambeni fond u Zvijezdi sa svojim karakteristikama pogodan za koncept gentrifikacije.²⁷ Na to će pitanje odgovor dati UPU. U svakom slučaju, revitalizacija mora obuhvatiti fizičku obnovu, obnovu društvenih funkcija što će slijediti i simbolična ambijentalna obnova (Hočevar, 1998: 83). Temeljeno na svemu što je do sada izneseno, povijesnu jezgru treba uvijek sagledavati u kontekstu grada kao cjeline. Karlovačku Zvijezdu treba funkcionalno i socijalno integrirati što će onda rezultirati i punijom fizičkom integracijom s ostalim dijelovima grada. Cilj je stvoriti uvjete da ne bude razloga za iseljavanje iz Zvijezde, a s druge strane stvoriti uvjete za useljavanje.

²⁵ Dakako, proces gentrifikacije ima svoje pozitivne, ali i negativne strane (više o tome Atkinson, Bridge, 2008: 5; Lees, Slater, Wyly, 2008: 195–236).

²⁶ Turizam na području Grada Karlovca u 2013. Imao je sljedeća obilježja: 364 stalnih postelja (32 pomoćnih); 19.883 dolazaka turista (16.388 stranih i 3.495 domaćih turista); 29.785 noćenja (od čega 23.591 stranih i 6.194 domaćih) što je činilo 10,1% dolazaka i 9,2% noćenja u Karlovačkoj županiji (Turizam u 2013., Dokumentacija 1515, DZS, 2014.).

²⁷ Veličina stambenih jedinica, konstrukcija zgrada, status kulturnog dobra, vlasnička struktura itd.

6. LITERATURA

1. Atchley, Robert C.; Barusch, Amanda S. (2004): *Social Forces and Aging: An Introduction to Social Gerontology*, Wadsworth, Cengage Learning.
2. Atkinson, Rowland; Bridge, Gary (2008): Introduction, u: *Gentrification in a Global Context: The new urban colonialism* (ur. Atkinson, Rowland; Bridge, Gary), London – New York, 1–17.
3. Bailey, Nick; Robertson, Douglas (1997): Housing Renewal, Urban Policy and Gentrification, *Urban Studies* 34 (4), 561–578.
4. Batty, Michael (2012): Urban Regeneration as Self-Organisation, *Architectural Design* 215, 54–59.
5. Beglerbegović, Gordan (1995): Karlovačka „Zvijezda“ – tendencije novijih promjena gradske jezgre, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Zagreb.
6. Burino, Claudio (1990): Usporedba dvaju idealnih gradova Palmanove i Karlovca, *Svjetlo* 6, 56–58.
7. Clark, Eric (2008): The order and simplicity of gentrification – a political challenge, u: *Gentrification in a Global Context: The new urban colonialism* (ur. Atkinson, Rowland; Bridge, Gary), London – New York, 256–264.
8. Cvitanović, Đurđica (1990): Renesansna tvrđava Karlovac, *Svjetlo* 6, 53–55.
9. Čaldarović, Ognjen; Šarinić, Jana (2008): First signs of gentrification? Urban regeneration in the transitional society: the case of Croatia, *Sociologija i prostor* 46 (181–182/3–4), 369–381.
10. Dolenec, Nena; Kovačević, Rafaela; Kufrin, Krešimir; Rogić, Ivan (1988): Sociologijska studija stare gradske jezgre Karlovca i kontaktnog područja, Urbanistički institut SR Hrvatske – Zagreb, Zavod za urbanističko planiranje, Zagreb.
11. Doratli, Naciye (2005): Revitalizing Historic Urban Quarters: A Model for Determining the Most Relevant Strategic Approach, *European Planning Studies* 13 (5), 749–772.
12. Hočevar, Marjan (1998): Analiza revitalizacijske problematike koprskoga mestnoga jedra; fizični prostor in društvene vsebine, *Annales* 8 (12/5), 79–94.
13. Jilek, Miroslav i dr. (1979): Sociološki aspekti revitalizacije karlovačke „Zvijezde“, Centar za povijesne znanosti, Odjel za povijest umjetnosti; Zavod za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Zagrebu; Odsjek za sociologiju, Zagreb.
14. Krajnik, (2007): Preobrazba bastionskih utvrđenja grada Karlovca, *Prostor* 15 (1/33), 42–55.
15. Lees, Loretta; Slater, Tom; Wyly, Elvin (2008): *Gentrification*, Routledge, New York – London.
16. McKibben, Jerome N.; Faust, Kimberly A. (2004): Population Distribution: Classification of Residence, u: *The Methods and Materials of Demography* (ur. Jacob S. Siegel; David A. Swanson), Elsevier, San Diego, 105–123.
17. Morsan, Boris (1991): Arhitektura i urbanizam Karlovca – od grada do naselja – i kako natrag?, *Svjetlo* 1, 30–35.
18. Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., CD-ROM, DZS, Zagreb, 2005.

19. Nejašmić, Ivica (1991): Moguća revitalizacija sociodemografski depresivnih područja Hrvatske, *Sociologija sela* 111/114, 11-24.
20. Nejašmić, Ivo (2005): Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima, Školska knjiga, Zagreb.
21. Obad Šćitaroci, Mladen (1990): Karlovac: renesansni grad iz 1579. godine – postanak i razvoj, *Svjetlo* 6, 50–52.
22. O'Hare, William P.; Pollard, Kelvin M.; Ritualo, Amy R. (2004): Educational and Economic Characteristics, u: *The Methods and Materials of Demography* (ur. Siegel, Jacob S.; Swanson, David A.), Elsevier, San Diego – London, 211–251.
23. Orbašli, Aylin (2000): *Tourist in Historic Towns: Urban Conservation and Heritage Management*, E & FN Spon, London – New York.
24. Pepeonik, Zlatko (1974): Karlovac: Postanak, razvoj i današnje funkcije, *Geografski horizont* 1–4, 33–43.
25. Petsimeris, Petros (2008): Out of squalor and towards another urban renaissance?: Gentrification and neighbourhood transformations in southern Europe, u: *Gentrification in a Global Context: The new urban colonialism* (ur. Atkinson, Rowland; Bridge, Gary), London – New York, 240–255.
26. Radovinović, Radovan (2010): Stari Karlovac: ulice, kuće, ljudi, Grad Karlovac; Čistoća; Inkasator; Vodovod i kanalizacija, Tiskara Pečarić&Radočaj; Toplana; Zelenilo, Karlovac.
27. Rowland, Donald T. (2003): *Demographic methods and concepts*, Oxford University Press, New York.
28. Rubino, Silvana (2008): A curious blend?: City revitalisation, gentrification and commodification in Brazil, u: *Gentrification in a Global Context: The new urban colonialism* (ur. Atkinson, Rowland; Bridge, Gary), London – New York, 225–239.
29. Shaw, Kate (2008): Local limits to gentrification: implications for a new urban policy, u: *Gentrification in a Global Context: The new urban colonialism* (ur. Atkinson, Rowland; Bridge, Gary), London – New York, 168–184.
30. Sýkora, Luděk (2008): Gentrification in post-communist cities, u: *Gentrification in a Global Context: The new urban colonialism* (ur. Atkinson, Rowland; Bridge, Gary), London – New York, 90–105.
31. Šakaja, Laura; Višnić, Svetlana (2011): Experiencing a Place: Karlovac as an Older Teenager's Daily Environment, *Hrvatski geografski glasnik* 73 (1), 133–148.
32. Weeks, John R. (2005): *Population: An Introduction to Concepts and Issues*, Wadsworth, Thomson Learning.
33. Wertheimer-Baletić, Alica (1999): *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb.
34. Wertheimer-Baletić, Alica (2009): Starenje stanovništva kao svjetski proces, *Rad HAZU* 505 (47), 111–169.

7. IZVORI

1. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882, DZS, Zagreb, 1994.
2. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., www.dzs.hr
3. Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., www.dzs.hr
4. Središnji registar prostornih jedinica Republike Hrvatske, Državna geodetska uprava, Zagreb, 2013.
5. Tablogrami rođeni i umrli po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb.
6. Turizam u 2013., Statistička izvješća 1515, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2014.

8. POPIS SLIKA

Sl. 1. Broj stanovnika Zvijezde prema popisnim krugovima 2011.....	5
Sl. 2. Prirodno kretanje stanovništva Karlovca 1964. – 2012.....	8
Sl. 3. Udio stanovništva Zvijezde prema velikim dobnim skupinama 1991., 2001. i 2011.....	15
Sl. 4. Dobna struktura stanovništva Zvijezde 1991., 2001. i 2011.	16
Sl. 5. Udio (%) stanovništva Zvijezde prema dobnim grupama 2011.	16
Sl. 6. Broj kućanstava prema popisnim krugovima 2011.	24
Sl. 7. Stanovi u Zvijezdi prema popisnim krugovima 2011.....	27

9. POPIS TABLICA

Tab. 1. Broj stanovnika u Karlovcu i Zvijezdi 1971. – 2011.	7
Tab. 2. Ukupna promjena broja stanovnika u Zvijezdi i Karlovcu 1971. – 2011.	7
Tab. 3. Stopa ukupne promjene broja stanovnika u Zvijezdi i Karlovcu 1971. – 2011.	7
Tab. 4. Stopa prosječne godišnje promjene broja stanovnika u Zvijezdi i Karlovcu 1971. – 2001.	7
Tab. 5. Prirodno kretanje stanovništva Karlovca 1964. – 2012.	9
Tab. 6. Stanovništvo Karlovca i Zvijezde prema migracijskim obilježjima 2001.	11
Tab. 7. Migracijska obilježja stanovništva Karlovca i Zvijezde 2011.	12
Tab. 8. Stanovništvo Zvijezde prema dobnim grupama 1991., 2001. i 2011.	13
Tab. 9. Pokazatelj starosti (indeks starosti) stanovništva Karlovca i Zvijezde 2001. i 2011.	15
Tab. 10. Stanovništvo Zvijezde prema spolu 1991., 2001. i 2011.	17
Tab. 11. Stanovništvo Zvijezde staro 15 i više godina prema bračnom stanju 2011.	18
Tab. 12. Stanovništvo Zvijezde staro 15 i više godina prema aktivnosti 2011.	20
Tab. 13. Stanovništvo Zvijezde staro 15 i više godina prema završenoj školi 2011.	22
Tab. 14. Broj kućanstava u Zvijezdi i Karlovcu 1991., 2001. i 2011.	25
Tab. 15. Stanovi u Zvijezdi i Karlovcu prema načinu korištenja 2011.	28
Tab. 16. Stambene jedinice prema broju kućanstava 2011.	28
Tab. 17. Nastanjeni stanovi prema broju soba i vlasništvu 2011.	29
Tab. 18. Nastanjeni stanovi prema pomoćnim prostorijama i instalacijama 2011.	30
Tab. 19. Nastanjeni stanovi prema godini izgradnje 2011.	31
Tab. 20. Nastanjeni stanovi prema vrsti zgrade i broju kućanstava u stanu 2011.	31
Tab. 21. Tipovi odnosa kretanja stanovništva gradske jezgre i ostalog dijela grada	34

B. SOCIOLOŠKA OBILJEŽJA

Autor: Prof. dr. sc. Vladimir Lay

1. UVODNA RAZMATRANJA

Prethodna napomena

O potrebi uređenja i obnove (pretežno građevinsko-prostorni proces), odnosno oživljavanja / revitalizacije (demografsko-ekonomsko-socijalni proces) Zvijezde u gradu Karlovcu se priča i raspravlja već desetljećima. Kako godine prolaze, a dio zgrada u Zvijezdi propada ili se čak urušava, Karlovčani sve više žaluju i negoduju. No, ništa se presudno u smjeru promjene nabolje ne dešava. S druge strane, paralelno je vrlo živ i stav da je „Zvijezda podloga, jedan od mogućih modernih generatora razvoja grada Karlovca“.

U čemu je problem? Od kojih se sve problema sastoji uzročni društveni mehanizam postojećeg, nepovoljnog stanja/kretanja? Sociološka analiza koja se prije svega fokusira na društvene odnose, socijalne motive – interese i potrebe, ukupne socijalne energije u nekom urbanom prostoru, teritoriju ili regiji ne može zaobići suočavanje s ovim pitanjem.

Tko „vlada“ sudbinom Zvijezde? Svojim djelovanjem ili pak nedjelovanjem pa i odsustvom (dio stanova je prazan!) Zvijezdom, praktično, „vladaju“ socijalni akteri – vlasnici zgrada i građevina. Zvijezda je već godinama prepuštena svojevrsnoj stihiji „zbroja ponašanja i (ne)djelovanja“ svih vlasnika zgrada i blokova u njoj.

Za proces uređenja i obnove Zvijezde i s ekonomskog, ali i sa sociološkog i urbanističko-planerskog stajališta izuzetno je važno prepoznati vlasnike građevina u Zvijezdi. Vlasnik bi po logici stvari trebao imati nekakav odnos interesa u odnosu na građevinu. Iz tog interesa nastaje (ili ne) djelovanje vezano za građevinsko stanje, namjeru obnavljanja, odluke o namjeni i slično. Zbroj ovih interesa, eventualnih djelovanja, namjera i namjena čini mogući proces obnove ili pak zanemarivanja Zvijezde. Konkretno razmatranje strukture vlasnika daje ekonomska studija za UPU Zvijezda.²⁸ Navedimo ovdje samo ukratko, vlasnici zgrada i prostora u Zvijezdi su sljedeći:

1. Privatni vlasnici – sa stambenim objektima, prostorima (ukupno 175);
2. Privatni vlasnici s poslovnim objektima i prostorima (ukupno 238);
Ukupno 413 objekata u privatnom vlasništvu.
3. Država (ukupno 21 objekt, pretežno većih površina);
4. Grad Karlovac (ukupno 20 objekata različite veličine, pretežno manjih i na različitim lokacijama);
5. Karlovačka županija s ukupno 3 (veća) objekta;
6. Katolička i Srpska pravoslavna crkva ukupno su u vlasništvu 8 objekata.²⁹

²⁸ Vidjeti: dr. Sc. Jadran Antolović i njegov tim: Stručna podloga za UPU Zvijezda – ekonomsko Vrednovanje, verzija 1, Hadrian, kolovoz 2014.

²⁹ J. Antolović, isto.

Sociološki ove vlasnike tretiramo kao socijalne aktere uređenja, obnove i revitalizacije Zvijezde. Grad je učinio na jednom broju zgrada obnoviteljske poteze.³⁰ U cjelini pak prevladava stanje nedostatka poduzetničkog ponašanja, pasivnost, ekonomska (ne)moć dijela postojećih vlasnika stambenih i manjih poslovnih zgrada. Posljedično imamo na djelu zapuštanje, pa i propadanje dijela zgrada u Zvijezdi.

Pasivnost, svojevrsnu „pospanost“ i odsustvo interesa, stava i ulaganja između ostalog ilustriraju i naredna tri podatka:

- A. Ukupno 11 objekata, mahom većih, nema nikakvu namjenu i čekaju poteze svojih vlasnika, a u međuvremenu građevinski polako, ali sigurno propadaju;
- B. Praznih stanova je oko 34%;
- C. Građevinsko stanje objekata je takvo da je 28% objekata u Zvijezdi loše ili ruševno, a za 60% površina u javnim objektima treba obnoviti ili osigurati održavanje.

Uzgred, 35% objekata danas ima nisku ili nikakvu arhitektonsku ili ambijentalnu vrijednost.³¹

U ovakvoj postojećoj situaciji nije osigurana niti elementarna temeljna samoodrživost dijela Zvijezde na postojećoj razini. Ovakva situacija interesa i motivacija u Zvijezdi dolazi u direktni doticaj s planerskim prijedlozima koje u smislu ciljeva uređenja treba iznjedruti UPU Zvijezda.

Pored djelovanja vlasnika, ključno je učinkovito upravljanje grada Karlovca Zvijezdom kao kulturnim dobrom u cjelini. Dosadašnji proces koji su opisala dva prethodna sociološka istraživanja³² iz 1979. i 1988. precizno pokazuje da učinkovitog i integralnog upravljanja Zvijezdom kao cjelinom naprosto u posljednjih 35 godina nije bilo. Grad Karlovac, nakon izrade UPU Zvijezda od kojeg se očekuje određenje praktičnih ciljeva uređenja Zvijezde, planira do kraja 2014. godine započeti izradu Plana upravljanja Zvijezdom.

Sugovornici ističu, Zvijezda nije problem kao cjelina, već neki njeni segmenti. „Tko hoće napraviti sve, ne napravi ništa!“ kaže jedan sugovornik u intervjuu. Čeka se prijedlog uređenja onog što nije uređeno, što je zapušteno i nema namjenu. Dio Zvijezde je uređen i zgrade i blokovi imaju namjenu. Ostaje otvoreno pitanje eventualne prenamjene nekih zgrada i adekvatnog rješenja prometanja u Zvijezdi i kroz Zvijezdu.

Nalazi empirijski utemeljene sociologijske studije nude konkretne odgovore na konkretna pitanja.³³ Pored toga, u uvodnim razmatranjima i zaključnim napomenama se nude i neki odgovori na strateška i ključna pitanja društvenih i ljudskih pretpostavki procesa uređenja i revitalizacije karlovačke Zvijezde. Ona nisu izravna pomoć iznalaženju praktičnih urbanističkih solucija, ali govore o društveno interesnoj pozadini procesa u Zvijezdi i pomažu razumijevanju tih procesa.

³⁰ Obnovljena je na primjer zgrada Muzeja grada Karlovca, zgrada gradske uprave (2014. Je uveden i lift), zgrada Ugostiteljske škole u Radićevoj.

³¹ J. Antolović, isto.

³² Vidjeti detaljnije - poglavlje 2.

³³ Vidjeti sadržaj, poglavlje 3, potpoglavlja 3.1. – 3.6.

Naša bitna početna sociološka opservacija na temelju razgovora s karlovačkim sugovornicima je sljedeća: **UPU Zvijezda se 2014. godine, semantički, značenjski od strane Karlovčana „čita“ kao plan koji treba donijeti nešto novo, koji treba odgovoriti na pitanje: KAKO KONAČNO UREDITI, OBNAVLJATI GRAĐEVINE I OŽIVJETI ŽIVOT U ZVIJEZDI ?** UPU koji neće odgovoriti na ovo temeljno pitanje neće ispuniti očekivanja koja su u karlovačkoj zainteresiranoj javnosti pokrenuta izradom UPU Zvijezda.³⁴ Ovo je svojevrstan sociopsihološki, pa i politički, prateći aspekt izrade UPU Zvijezda. Nalazi sociološke studije koja teži komuniciranju poruka između ispitanika – Karlovčana i izrađivača Plana ovu napomenu o načinu značenjskog „čitanja“ Plana ne mogu zanemariti. Uz pravni status UPU-a kao planerske kategorije postoji i živi, sociološki status ovog plana u ogledalu očekivanja javnosti od tog istog plana. To tim više što Zvijezda nije tek neki „obični komad“ grada koji se eto urbanistički uređuje planom, već „unutrašnji grad“, njegova povijesna jezgra i glavni znak povijesnog identiteta grada Karlovca.

Ovakvo „čitanje“ ima karakter rasprostranjenog društvenog stava. Taj stav je ojačan time što je u sugovornika – Karlovčana prisutno sjećanje na niz dosadašnjih, u konačnici jalovih pokušaja revitalizacije Zvijezde. Za primjer, navedimo samo dva najupečatljivija: a. PUP za spomeničku cjelinu Zvijezda, 1987. – 1988. ili projekt „Preporod karlovačke gradske Zvijezde“, 2007. koji je vodio Grad Karlovac, a u kojem su sudjelovali i mađarski i nizozemski konzultanti iz firme „Ecorys“ Hungary i „Ecorys“ Netherland.³⁵

Posebno je zanimljiva sudbina „PUP-a za spomeničku cjelinu Zvijezda“.³⁶ Ovaj Plan je rađen tijekom 1987. - 1988. godine, prijedlog Plana je upućen u proces usvajanja, ali nikada nije usvojen i nikada nije postao planska podloga za zakonito djelovanje. Zašto? Objašnjenje: „zbog razilaženja u stavovima urbanistima i konzervatora oko pojedinih zahvata unutar povijesne jezgre (na primjer – smještaja garaža)“.³⁷

³⁴ Ovo je zorno pokazala i prva informativna tribina na temu UPU Zvijezda tijekom srpnja 2014. U organizaciji uprave Grada Karlovca.

³⁵ Vidjeti radni materijal: Karlovac – Star, Development Strategy, Intertemporal report, Karlovac, 2007. Inače u uvodu projekta „Preporod“, kojeg je ovaj izvještaj dio, stoji ova namjera: „Ova dokumentacija je pripremljena na inicijativu grada Karlovca da bi se popunio prazni gradski centar i također da se pomogne njegova rehabilitacija da bi na taj način vratio privlačnost i živahnost centru grada. Grad Karlovac ima jedinstveni tlocrt u obliku šesterokrake zvijezde s centrom koji je dobro funkcionirao u prošlosti. Sve do ranih devedesetih gradski centar su uglavnom koristile javne službe i vojska (nekoliko vojarni smješteno u drevnim zgradama), dok su trgovine, uslužne djelatnosti, hoteli i restorani upotpunjavali njegovu funkciju. Kao posljedica Domovinskog rata, promjena u socioekonomskom sistemu i promjena u strukturi vlasništva, Zvijezda je ispražnjena, mnoge funkcije koje su originalno bile prisutne unutar Zvijezde su nestale. (oko 60 % Zvijezde se ne koristi). Ovaj dokument je rezultat dinamičnog projekta Ureda za upravu Karlovačke županije uz pomoć tima Ecorys. Ova inicijativa ima za cilj revitalizaciju gradskog centra kroz različite aktivnosti, koje će dovesti do toga da jezgra postane atraktivna lokacija za privatni kapital i potrebne investicije. Radna grupa traži rješenja koja će obratiti pažnju na sve važne karakteristike stare gradske jezgre uključujući turizam, kulturne i komercijalne aktivnosti koje bi 'Zvijezdu' učinile mjestom sastajanja njenih građana i posjetitelja tijekom čitave godine. U osnovi, ovaj projekt je tako kompleksan i od iznimno velike važnosti da ga se teško može započeti i realizirati samo snagama grada.“

³⁶ Odluka da se radi ovaj plan donosi se u tadašnjoj općinskoj upravi Karlovac 4. svibnja 1981. ugovor se sklapa 1987. (nakon 6 godina!) između Općine Karlovac kao naručitelja i projektnog biroa AGI 46 iz Karlovca kao izvršitelja.

³⁷ Vidjeti. Program pripreme, izrade i provedbe Urbanističkog plana uređenja Zvijezde u periodu od lipnja 2012.g. do listopada 2014.g., Karlovac; ADF Karlovac - kolovoz-studeni, 2012. Str.7.

Očekivanja su, ukratko, od UPU Zvijezde velika, čini se, prevelika, ali ako se ovaj plan uzgred objasni kao početni dio „procesa Zvijezda“ ova očekivanja mogu biti kroz komunikaciju s javnosti u jesen 2014. i nadalje pravilno dimenzionirana.³⁸

1.1. SOCIOLOŠKA DIJAGNOZA - dosadašnjeg i današnjeg stanja društvenih odnosa, socijalnih energija, motiva (pokretača) i interesa za uređenje i obnovu Zvijezde

Sociološka dijagnoza ima u žarištu društvene odnose socijalnih aktera, vlasnika i onih koji to nisu, njihova vrijednosna polazišta i interese. Dijagnoza se gradi na stavovima o uzrocima i akterima zapuštanja Zvijezde te stavovima o ciljevima i načinima uređenja Zvijezde. Na temelju pedeset intervjuja sociološka analiza je utvrdila sljedeće:

& Stalno se nešto godinama, sad već i desetljećima, pokreće, razmatra, navodno odlučuje u planiranju uređenja i obnove Zvijezde, a malo se u stvarnosti konkretno započinje, a kamoli završava. Nešto se dogovori pa se od toga odustane. Učinjeno je proteklih desetljeća mnogo raznovrsnih stručnih analiza bilo Zvijezde u cjelini bilo pojedinih njenih dijelova. Povremene tribine i razgovori obrade problem, stavovi u raspravama su različiti, operativnih zaključaka nema. Mnogo je knjiga i članaka napisano, frustracija, pa i žuč proliveno. Građani su siti rasprave – zanimaju ih učinci. Razvojno ekonomska kriza u kojoj se posljednjih godina nalazi Hrvatska, a koja načelno ne pogoduje investicijama u uređenje i obnovu Zvijezde ne umanjuje ova očekivanja!

& Pozitivno je što je gradska uprava obnovila jedan dio zgrada u svome vlasništvu. Neke privatne stambene kuće su obnovljene kao replike. Čak je manji broj obnovljenih ili nanovo izgrađenih stanova stavljen na tržište i prodan / kupljen. Novi stanovnici Zvijezde u njima i u samoj Zvijezdi, prema iskazima koje smo čuli, uživaju. Ovi koraci govore da se može, pozitivan su primjer. No, to je premalo da bi se govorilo da se u Zvijezdi počelo događati sustavno uređivanje i obnova. Odatle izostaje i intenzivnije oživljavanje Zvijezde i doživljaj da je Zvijezda već danas živa u punini.

& U Karlovcu je, a i šire, svima manje-više jasno kako je urediti i obnoviti Zvijezdu velik građevinski, organizacijski, financijski i društveni izazov i veliki „zalogaj“ u smislu pothvata za koji treba imati:

- primjerene ljudske sposobnosti (pamet, znanje, mudrost) neometane u svom djelovanju;
- interes i s njim povezane materijalne resurse;
- jasan i konkretan dogovor svih zainteresiranih vlasnika i relevantnih socijalnih aktera o ciljevima i načinima uređenja, obnove i oživljavanja Zvijezde;
- učinkovit i profesionalan društveni mehanizam upravljanja Zvijezdom kao specifičnom i dragocjenom cjelinom.

Uzgred, u Karlovcu kao da je desetljećima vladao svojevrsni strah, nevjerica u vlastite snage u suočavanju s razmjerima toga pothvata. Pokretanje UPU Zvijezda 2013. i javne participacije koja prati taj plan 2014., te namjera da se odmah nakon tog plana priđe Planu upravljanja Zvijezdom 2014. -- 2015. pokazuje da je sazrelo vrijeme za učinkovitiju praksu.

³⁸ Uzgred, danas je u europskim projektima raznih profila uobičajeno da projekt prati i tzv. „Komunikacijska strategija“ kao zaseban plan i akcijski dokument.

& Raspravljanja o Zvijezdi idu od toga da se tvrdi: „Kakva Zvijezda? Zvijezda ne postoji! Zvijezda je samo još fikcija!“³⁹ do mudrog stava da se korak po korak, planski, „točkasto“ („danas tu -- sutra tamo“) kroz duže vrijeme puno toga može na uređenju i obnovi Zvijezde napraviti.

& Gradska uprava, rečeno je, napravila je već nešto pozitivno. No, napravila je, smatraju neki sugovornici, i pogrešan potez. Ukoliko se vojarna na središnjem trgu kao važan dio gradske imovine u samom središtu Zvijezde prodaje Karlovačkoj banci, kakav se signal šalje javnosti, građanima? Šalje li se signal da Grad zapravo ne zna što bi se s time uradilo? Naime, nije riječ o maloj i sporednoj zgradi i lokaciji. Velika zgrada na središnjem trgu dio je ključa oživljavanja Zvijezde.⁴⁰

& Poduzetnici idu za profitom, a njega u investiranju u ovako pretežno zapuštenu i marginaliziranu Zvijezdu pretežno ne vide. Građani – vlasnici stambenih objekata rade što sa svojim prihodima i podrškom mogu. Grad nema novaca za velike investicije. Europski fondovi ograničeni na javne namjene su tu. Država i njena imovina stoji i čeka prodaju, upotrebu, prenamjenu, tko zna? Odatle, kad rezimiramo, sve u Zvijezdi razvojno gledano, manje-više stoji na mjestu.

& Sociološka ocjena na temelju do sada navedenog je sljedeća: pasivnost, nemoć i neučinkovitost vlasnika i upravljača i pasivnost, nemoć i neučinkovitost građanstva u odnosu na suglasje o ciljevima i načinu uređenja i obnove Zvijezde do sada je stalna i gotovo sustavna.

& Pored temeljnih strukturalnih, razvojnih slabosti Zvijezde godinama je napredak u uređenju i revitalizaciji Zvijezde sprječavalo, to je sociološka ocjena, subjektivno nametanje pitanja očuvanja bedema, bastiona i šanaca kao temeljnih karakteristika i ciljeva obnove Zvijezde godinama kao najvažnijeg pitanja obnove Zvijezde: Ovo je nametala i podgrijavała jedna utjecajna grupa građana uglednika - organizirana uglavnom kroz aktivnosti nevladine udruge „Društvo za zaštitu prirodne i kulturne baštine Karlovca“, intelektualno predvođena svojevrsnim romantikom, zagrebačkim arhitektom-urbanistom karlovačkog porijekla. Ova je grupa utjecajnih i uglednih građana, holistički gledano, neosvijesteno u konačnici doprinosila redukciji ciljeva obnove Zvijezde i osnaživanju sustavne i u suštini neplodne divergencije stavova i socijalnih snaga. Premale su i odviše pasivne godinama bile lokalne karlovačke stručne i građanske snage konvergencije i konsenzusa za atak takvog stalnog jednodimenzionalnog i redukcionističkog diskursa i plana obnove Zvijezde.

U centru javne pažnje je tako godinama bila diskusija o bedemima, bastionima i šančevima, a ne obnova Zvijezde u punini. Važna napomena: O ovome postoji jasan kritički stav većine sugovornika. Manjina, sudionici tog redukcionističkog stava nastavljaju pak s istim pristupom i istom praksom i danas.⁴¹

³⁹ Ovo je citat izričaja jednog sugovornika iz područja kulture i obrazovanja.

⁴⁰ Sugovornici iz Muzeja grada Karlovca su nas informirali da je u toj zgradi svojevremeno bio planiran Muzej grada Karlovca. O tome su donesene političke odluke i za to zainteresirana javnost u gradu Karlovcu zna. No, od te se odluke u tišini odustalo.

⁴¹ U tijeku kasnog proljeća 2014. Na bivšoj staroj vojnoj zgradi lociranoj u šancu, a na području današnjeg Veleučilišta započela je obnova s namjerom da se tamo izgradi studentski dom. Karlovac ima Veleučilište ali nema dom za studente te oni mahom stanuju kao podstanari na raznim lokacijama, uglavnom izvan Zvijezde. Spomenuta udruga organizira javni prosvjed protiv izgradnje toga doma na toj lokaciji i predlaže da se ta zgrada budući je u šancu – sruši. Razlog – očuvanje prostora bedema i šanaca kao dijela kulturne baštine. U prošlosti je ova grupa imala još prijedloga za rušenje objekta koji su ušli u zonu šanaca, bedema i bastiona, ali je s vremenom ponešto smanjila svoj radikalizam u tome smjeru.

& Napuštanje i zapuštanje Zvijezde pamti se, upozorava u razgovorima većina ispitanika, još od vremena iniciranja Novog centra oko nove tržnice šezdesetih godina, dakle već pola stoljeća. Gradili su se brojni novi stanovi, ljudi su odlazili dijelom iz Zvijezde u njih. Demografske i ekonomske analize Zvijezde procese napuštanja i zapuštanja, odnosno „puzajućeg“ odumiranja Zvijezde to vrlo zorno i dokumentirano potvrđuju.

Sve navedeno u ovoj sociološkoj dijagnozi navodi na zaključak: godinama oko načina i ciljeva obnove Zvijezde nedostaje KONSENZUS, nema suglasja.

Što sve obnoviti u Zvijezdi, tko će to sve (u)raditi, kojim redoslijedom, na koji način? Kako obnoviti Zvijezdu? Rasap stavova, neplodna suprotstavljanja. Sukobi. Nesloga. Jako je vidljiv nedostatak upravljanja Zvijezdom. Dominira frustracija, što je plodna sociopsihološka podloga za stalne divergencije stavova i raznih, gotovo „šarenih“ interpretacija. Ove razlike i jake divergencije se stalno samobnavljaju u smislu „zatvorenog kruga“ te završavaju s odsustvom konvergencija i daljnjim odsustvom konsenzusa na temu što i kako konačno napraviti na polju uređenja i obnove Zvijezde kao cjeline. Nedostaje širina, nedostaje poanta, nedostaje operativni zaključak.⁴²

Nositelji stavova u raspravama ne vide da u konačnici ništa mudro niti pojedinačno niti grupno ne proizvode, nikakve čvrste i jasne odluke. Samo „pripetavanje“ postaje vladajuća praksa odnošenja po sebi. Zrenja spoznaje neučinkovitosti takvog načina odnošenja i doseganje „visinske točke“ s koje se vidi da to nema nikakva ploda - za sada nema! Karlovačka kolektivna samosvijest o Zvijezdi i njenom uređenju, obnovi i oživljavanju se tek rađa.⁴³

Format važnosti Zvijezde je velik. Format učinkovitosti dosadašnjeg djelovanja oko Zvijezde je mali. Imamo na djelu veliki mentalni rascjep. Ovim se rascjepom mentalno mora ovladati. **Konačno treba artikulirati i povesti realan i održiv plan obnove sadržaja i funkcija Zvijezde, korak po korak, dio po dio. Uređenjem i obnovom Zvijezde mora ovladati svojevrsni „konzorcij interesa za obnovu Zvijezde“ upravljan / vješto koordiniran od strane Grada Karlovca kao organizatora brige za opće dobro. Zvijezda je opće, javno dobro grada Karlovca.**

Jedan manji broj vrlo uvjerljivih sugovornika koji uviđaju srž problema Zvijezde smatra da se „*grad mora osposobiti, okupiti najsposobnije pojedince – stručnjake za razne probleme i pitanja te organizirati upravljanje*“, stvoriti upravljački „lokomotiva -sustav“.

Privatni interes, koji se redovno reducira na profit, kao eventualni vodeći i usmjeravajući akter, smatraju, ne može smisleno obnoviti Zvijezdu kao životno tkivo grada. Zvijezda ipak nije tek „Supernova“ ili neki drugi prostor koji je dan u koncesiju nekom privatniku koji što prije želi izvući iz njega što veći profit.

Intervjui s poduzetnicima grada Karlovca su pokazali da su oni pretežno nezainteresirani za Zvijezdu.⁴⁴ No, ima i onih koji kupuju zgrade u Zvijezdi i imaju planove za investiranje, konkretno – mali starački dom od cca 40 kreveta.⁴⁵ Neki su pak kao replike obnovili stambene zgrade, osigurali u njima potomcima stan, a na istoj lokaciji smjestili ured svoje firme. Zvijezda je puna praznih stanova i zgrada u kojima bi se mogli napraviti koraci u sličnom smjeru.

⁴² R. Radovinović, karlovački publicist koji živi u Zagrebu u „Karlovačkom listu“ od 05.03.2005. Iznosi stav: „*Provincijalizam je u Karlovcu apsolutno dominantna pojava*“. Iznosi opsežne argumente za to iz svog ugla gledanja. Nedostatak potrebne širine i poante na polju suglasja o ciljevima i načinima obnove i oživljavanja Zvijezde može se dovesti u vezu i s ovom pojavom.

⁴³ Iz vrha uprave grada smo čuli ocjenu kako „mi u Karlovcu imamo o Zvijezdi često vrlo različita pa i nepomirljiva stanovišta!“

⁴⁴ Jedna od najjačih poduzetnika grada Karlovca je lapidarno ustvrdio: „Investiranje u Zvijezdu je bacanje para u vjetar!“ Drugi, također moćan poduzetnik je pak ustvrdio da nema vremena ni volje za razgovor i da je već „umoran od prodavanja i kupovanja kuća.“

⁴⁵ Lokacija – u blizini današnjeg Doma umirovljenika Sv. Antun, na rubnom dijelu Zvijezde prema Ruskom putu.

Naglasimo ovdje, u Zvijezdi je inače od 2007 do danas na djelu trend porasta broja ureda, a smanjuju se usluge, trgovine i ugostiteljska ponuda. To se konstatira u ekonomskim analizama.⁴⁶

U literaturi je poznat termin „duh mjesta“. „Duh Zvijezde“ kao mjesta se od njenog nastanka do danas mijenjao.⁴⁷ Nastala je kao vojna utvrda. To joj je dugo vremena bila temeljna značajka i na toj osnovi je dobila oblike šestokrake Zvijezde, šančeve, bastione i bedeme po kojima je postala u europskim razmjerima, zajedno sa sličnim tvrđavama - gradovima nešto posebno.

Posljednja u Zvijezdi locirana vojska je otišla 1990., i od vojnog karaktera nije ostalo niti slovo „V“. Civilna, građanska Zvijezda muči se sa svojom vlastitom konceptualizacijom oduvijek, a posljednjih desetljeća i danas posebno.

Crkve, dakako, ostaju u njoj, stambeni objekti također. No, „motori“ samo-reprodukcije Zvijezde kao održivog i održavanog mjesta življenja i rada s vremenom slabe ili se čak gase:

- a. Kvalitetom stanovanja Zvijezda ne može konkurirati stanovima koji se u velikom broju grade šezdesetih i sedamdesetih godina, pa i kasnije u Novom centru, u Grabriku i drugdje.
- b. Snaga Zvijezde (posebno Radićeve ulice) kao socijalnog žarišta, kao poligon druženja i društvenosti vrije u Zvijezdi sve do osamdesetih godina, pa i do 1990. Potom slabi i gotovo nestaje. Prakse društvenosti premještaju se u virtualnu dimenziju ili idu na obod Zvijezde (perivoj), u Novi centar oko tržnice, u Supernovu, čak na neki način vikendom i u „obližnji“ grad Zagreb.
- c. Trgovine u Zvijezdi postupno gube atraktivnost, novi trgovački centri „tuku“ dućane u Zvijezdi ponudom i modernošću. Ugostiteljski objekti („Putnik“, „Central“, „JNA Bašta“ i sl.) ili nestaju, a oni malobrojni koji opstaju nisu toliko privlačni u novim vremenima, u novom kontekstu, novim generacijama.

Procesi mijene u gradovima, pa tako i u Zvijezdi, nisu uvijek dokučivi partikularnim i pojedinačnim ljudskim spoznajama, imaju duboke i višeslojne korijene. Za novu, „Živu Zvijezdu“ 21. stoljeća također postoje novi korijeni, u ovome slučaju korijeni nastajanja. Valja im ući u trag.⁴⁸

Nadovezujući se na navedenu sociološku dijagnozu dosadašnjeg i današnjeg stanja društvenih odnosa i interesa, ova uvodna razmatranja nastavljamo u sažetom obliku s tematiziranjem nekoliko za uređenje Zvijezde važnih pitanja.

⁴⁶ Vidjeti: J. Antolović, 2014, isto.

⁴⁷ O počecima Zvijezde vidi kod Kruhek, Milan: „Postanak i razvoj tvrđave i grada“, Povijesni muzej Hrvatske; Zagreb, 1978.

⁴⁸ Ovome može pomoći i kvalitetna SWOT analiza napravljena kroz grupne komunikacijske tehnike (okupljeno je oko stola mnogo karlovačkih elita znanja i spoznaje) danas već davne 2007. U gradu Karlovcu. Vidjeti: Projekt „Preporod karlovačke gradske Zvijezde“, Grad Karlovac; Karlovac, 2007.

1.2. POLAZNO STRATEŠKO ODREĐENJE projekta uređenja i obnove Zvijezde kao opsežnog, kompleksnog i dugoročnog pothvata: „Proces Zvijezda“

Projekt „Uređenje i obnova Zvijezde“ opsežan je, višeznačno dinamičan, kompleksan i dugoročan projekt koji nazivamo „**Proces Zvijezda**“. To su istakli gotovo svi sugovornici. To je veliki, razvojni zalogaj i izazov i za razvijeni i znanjem i novcem bogatije sredine od one kakva je grad Karlovac.

Ovaj proces mora nužno trajati nešto duže. Veliki izazov, brojni ciljevi i zadaci, skromni resursi na početku (novac, dobri stručnjaci). Naše viđenje, više intuitivno nego građevinarski kvantificirano je da za uređenje, obnovu i oživljavanje Zvijezde treba oko 20 godina – na primjer od 2015. do 2035.! To tim više što se Hrvatska u europskim razmjerima iskazuje već godinama kao neproduktivno društvo i slabeća ekonomija. U takvom kontekstu sredstva i resursi novca i znanja se moraju svjesno „rastegnuti“ kroz neko duže vrijeme a u tome vremenu tražiti i novi izvori financiranja.

Kritički nastrojena inteligencija među našim ispitanicima je za kraće rokove, tvrde da se već za pet godina može napraviti „dosta toga“. Također smatraju da „timing“ od 20 godina daje alibi „sporoj i nesposobnoj upravi Grada da u Zvijezdi ne počne energičnije i učinkovitije djelovati.“

Proces uređenja i obnove može ići jedino korak po korak, po određenom sadržajnom i funkcionalnom redu, postepeno umrežavajući sve veći broj pojedinačnih aktera i vlasnika zgrada u Zvijezdi. Kada se samim procesom obnove podigne vrijednost obitavanja i poslovanja u Zvijezdi na višu razinu od one na kojoj je danas – bit će mnogo lakše usmjeravati drugi val graditeljskih i ostalih pothvata. Treba krenuti s postojeće, mrtve točke. Ljubav i naklonost većine Karlovčana prema Zvijezdi - smatra većina sugovornika – tu je i danas. Ona će biti ona opća, specifična, ne-materijalna, ali važna ljudska energetska osnova na kojoj će se ovaj proces sustavno kretati u pozitivnom, graditeljskom i obnoviteljskom smjeru.

Sa sociološkog motrišta važno je još upozoriti na socijalnu strukturu Zvijezde. Plan se radi za grad Karlovac, ali se temeljno radi i za stanovništvo koje u njemu danas živi.

Zvijezda ima svoje socijalne polove. S jedne strane ima stanovnike s oko 30.000 kn mjesečnih prihoda koji žive u komforu i vrlo solidnim zgradama, a s druge strane one koji mjesečno imaju primanja oko 1.500 kn i žive u stanovima bez kupaonica i sa zajedničkim sanitarijama.⁴⁹ Ove jako velike razlike u bazičnom životnom standardu u promišljanjima o načinima uređenja i oživljavanja Zvijezde treba imati sustavno na umu. Uprosječen sociostrukturni pristup Zvijezdi bio bi promašeni pristup koji ne bi stigao do učinkovitih odgovora.

Dodajmo i ovaj komentar socijalne strukture nekolicine naših sugovornika: Zvijezda ima povijesno determinirane valove fluktuacije stanovništva: 1945. god. došli su novi stanovnici, a neki stari su otišli. 1991. god. se desilo slično. Oni koji su s tim povijesnim previranjima dolazili nisu imali karakteristike imućnijeg stanovništva. Oni koji su odlazili, na primjer u Novi centar šezdesetih i sedamdesetih godina odlazili su u stambeno bolje uvjete. Zvijezda je ostala iza njih, postala je njihova prošlost.

⁴⁹ Opis stanja socijalne strukture stanovništva u Zvijezdi dobili smo od sugovornika R. Radovinovića - izvrsnog poznavaoa povijesnog i društvenog tkiva Karlovca i Zvijezde.

1.3. STRATEGIJA UREĐENJA I OBNOVE Zvijezde do 2035. – kretanje ka osnovnom cilju -- „Živoj Zvijezdi“!

Osnovni koncept i cilj uređenja i obnove Zvijezde je oživljavanje života u Zvijezdi. Ovakav osnovni koncept koji bi udahnuo novi život u Zvijezdu, donio nove ljude, novu ponudu roba i usluga i nove sadržaje života i provođenja slobodnog vremena nazivamo ovdje „Stella Vitalis“ – „Živa Zvijezda“.

Današnji ljudi, današnja ponuda roba i usluga, današnji malobrojni i zamirujući sadržaji i događanja ne mogu generirati „Živu Zvijezdu“. To je više neki usporeni i obesnaženi (društveni) život na izdisaju, s povremenim manifestacijama života od vremena do vremena, tek od prigode do prigode.

Model uređenja i obnove Zvijezde tek kao obnove spomenika kulture, kao vrijedne kulturne baštine kojoj se život treba podrediti – smatra većina sugovornika - to ne dolazi u obzir. Kulturno vrijedne zgrade s vremenom, korak po korak, bilo u originalu bilo kao vjerne replike valja obnoviti, posebno one velike i naočite koje Zvijezdi daju pečat povijesne jezgre. U te zgrade, danas dijelom bez namjene, valja također na ekonomskoj osnovi donijeti aktivnosti i ponudu koja će dati svoj doprinos oživljavanju života u Zvijezdi.

Bedemi, bastioni i šančevi se djelomično mogu urediti i obnoviti, posebno na potezu od Veleučilišta do – najdalje – Ruskog puta. Takvi zajedno s povijesnom pričom mogu postati dio turističke ponude i, uz organiziranu priču, privlačni za posjetitelje. Svi ovi potezi podigli bi životnost Zvijezde na višu i kvalitetniju razinu od one na kojoj je danas.

Prostor: „točkasta“ obnova dijelova / blokova Zvijezde prema vlasništvu i prema (poduzetničkom) interesu i mogućnostima vlasnika

Odjednom se zasigurno ne može urediti i obnoviti sve u Zvijezdi. Niti kada bi neki katarski milijarder „poludio“ od ljubavi za Zvijezdom i odlučio investirati 10 milijardi eura, ne bi se desila obnova u jednom koraku!

Uređenje i obnova Zvijezde ići će nužno po „točkastoj“ metodi.

Učinimo mentalni eksperiment: cijela Zvijezda je struktura od ukupno – 465 građevina. Dio je uređen i paušalno rečeno - treba temeljitije ili samo ofarbati vanjske zidove, 400 građevina! To je 20 objekata godišnje. Ako bi period obnove trajao samo 10 godina godišnje bi se obnovilo 40 građevina.

Obnova ne bi išla linearno, blok po blok, već bi – u svezi s vlasništvom, planovima, poticajima, potporama išla tu i tamo, od objekta do objekta. Izuzetak bi trebao biti središnji trg koji bi se trebao kao izvorišno žarište uređenja i revitalizacije obnoviti u jednom koraku, relativno kratkom, učinkovitom razdoblju.⁵⁰

Vrijeme: Uređenje / obnova Zvijezde – narednih 20 godina, do 2035.

Razdoblje od 2015. do 2035 godine je realni vremenski period uređenja i obnove, onaj koji može podnijeti ambiciozne planove, ali i omogućiti realističnu dinamiku mijena u Zvijezdi nabolje. Ovakvo sagledavanje vremena obnove pokazatelj je ozbiljnosti planiranja, ali i temelj za ozbiljno i sustavno artikuliranje konsenzusa oko ciljeva i načina uređenja i obnove Zvijezde. Uzgred, financijski EU ciklus projekata traje 7 godina, novi je započeo tijekom 2014; a treći završava upravo 2035 godine.⁵¹

⁵⁰ O tome vidjeti u potpoglavlju 3.2.

⁵¹ Natječaj EU iz toga novog ciklusa na koji se može javiti i grad Karlovac za projekte vezane za javne namjene / zgrade u gradskom vlasništvu (na primjer za Oružanu koja ima potrebnu dokumentaciju) kreću početkom 2015., a sredstva se mogu kroz složenu proceduru dobiti tijekom 2016.

Uzgred, ovo razdoblje je istovjetno razdoblju od nekoliko mandata lokalne vlasti.⁵²

Takvo sagledavanje vremena kao kategorije realizacije plana stavlja i UPU Zvijezda u primjereni i plodni kontekst. Svaki prostorno-planerski prijedlog koji će plan donijeti moći će se u narednih 20 godina većim dijelom ostvariti. Pretpostavka je drugačije, učinkovitije djelovanje od dosadašnjeg, lošeg koje smo od 1979., dakle posljednjih 35 godina zabilježili u sociološkim istraživanjima.

1.4. Prijedlog stožernog organizacijskog alata uređenja / obnove Zvijezde – Osnivanje posebne gradske Uprave za uređenje, obnovu i razvoj Zvijezde u procesu dugom narednih 20 godina.

Rekli smo – uređenje i obnova Zvijezde u razdoblju od 2015. do 2035. godine je veliki izazov i veliki razvojni i poduzetnički „zalogaj“.

U tome velikom i kompleksnom poslu uprava Grada Karlovca mora biti glavni „čelnik“, koordinator i svojevrsni voditelj „konzorcija interesa za obnovu Zvijezde“.

Redovni sastav i način rada uprave preko pojedinačnih, sektorski organiziranih uprava nije adekvatan i dovoljno učinkovit oblik organizacije rada za posao uređenja i obnove Zvijezde u naredna dva desetljeća. Prije svega zato što je sektorski, a obnova Zvijezde je višesektorski i interdisciplinarni posao koji treba biti organiziran preko ciljeva obnove, a ne ciljeva rada pojedinih sektora.

Držimo mudrim osnovati posebnu gradsku Upravu za uređenje, obnovu i razvoj Zvijezde. Oni profili znanja koji će biti neophodni u procesu uređenja i obnove Zvijezde bit će zaposlenici te Uprave. Voditelj ove Uprave mora biti stručna a ne politička osoba. U narednim mjesecima ova Uprava, Grad može osmisliti i posebnu firmu -- Agenciju za razvoj Zvijezde koja bi tržišno poslovala na temelju davanja usluga ulagačima u Zvijezdu.

⁵² Obnova Zvijezde može sada s Hrvatskom u EU kontekstu postati važan dio političkog programa na narednim lokalnim izborima. Većina građana Karlovca poduprijeti će predlagачe prijedloga vezanih za uređenje, obnovu i revitalizaciju Zvijezde. Očuvanje kulturne baštine, regionalni razvoj i zaštita okoliša su bliski europskim prioritetima.

2. TEORIJSKE I METODOLOŠKE NAPOMENE UZ EMPIRIJSKU ANALIZU STAVOVA

Do sada su u prošlosti, koliko je nama poznato, na temu uređenja, obnove, revitalizacije i razvoja Zvijezde urađena dva sociološka istraživanja i analize.

U prvom sociološkom istraživanju rađenom 1979. godine bila je korištena metoda ankete stanovništva i metoda intervjua „društveno-političkih, privrednih i kulturnih radnika grada Karlovca“⁵³.

Smisao ankete je bio istraživanje i analiza stavova stanovnika Zvijezde te onih stanovnika izvan Zvijezde o stambenim i širim uvjetima života u Zvijezdi, problemima kvalitete življenja, o zaštiti Zvijezde kao kulturnog spomenika i slično. Rezultati intervjua socijalističkih društvenih elita grada Karlovca su pokazali njihovu percepciju značaja Zvijezde, ocjenu stanja Zvijezde kao prostora življenja i kao kulturnog dobra, sudjelovanje u odlukama koje se tiču Zvijezde, potrebne poteze revitalizacije i dionike koji bi trebali snositi troškove te revitalizacije. Što se htjelo tim istraživanjem dobiti?⁵⁴

Glavne nalaze i poantu istraživanja odražavaju stavovi iz zaključka: 1. *„Zaštita spomenika nužno u Zvijezdi ne znači i zaštitu stanovnika.“* i 2. *„Bilo bi poželjno da u Zvijezdi sve više vidimo, želimo i činimo zonu života, a tek uz nju i zonu povijesnog kontinuiteta. Zona Zvijezde mora postati zonom životnih prednosti, a ne zona životnih hendikepa.“*

Tu osnovnu konceptualnu „napetost“ između „Žive Zvijezde“ – kao prostora života i „Zvijezde – kao važnog i velikog spomenika“ izrazili su, dakle već davne 1979. i naši kolege sociolozi u kontekstu izrade studije modaliteta zaštite Zvijezde koja je godinama poslije bila usmjerivač i – bez zle namjere, ali ipak - svojevrsni ograničavajući faktor razvojnih procesa u ovom specifičnom prostoru.

Drugo sociološko istraživanje uslijedilo je u proljeće 1988. godine i bilo je u osnovi rađeno za potrebe PUP –a Zvijezda Karlovac.⁵⁵ Pažnja istraživača i anketnog upitnika je bila usmjerena na: obilježja stambenog fonda, stambene aspiracije stanovnika Zvijezde, karakteristike slobodnog vremena u Zvijezdi, stavove spram pitanja uređenja određenih lokacija u Zvijezdi i slično.

⁵³ Prvo istraživanje proveo je 1979. Godine Zavod za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Naslov ove studije bio je „Sociološki aspekti revitalizacije karlovačke Zvijezde.“ Voditelj je bio mr. Sc. Miroslav Jilek, asistent. Naručitelj ove analize je bio Centar za povijesne znanosti, Odjel za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Anketa je obuhvatila 127 domaćinstava, u Zvijezdi i izvan nje.

⁵⁴ U predgovoru istraživačkog izvještaja iz daleke 1979 godine piše. *„Skupština općine grada Karlovca naručila je od Centra za povijesne znanosti u Zagrebu studiju za potrebe projekta „Revitalizacija karlovačke Zvijezde“. Izradi projekta pristupilo se u povodu 400. Godišnjice grada Karlovca, odnosno povodom činjenice da se historijska jezgra Karlovca nalazi u vrlo lošem stanju i da zahtjeva što hitnije mjere revitalizacije.“*

Hitne mjere revitalizacije nisu donesene. Danas, 35 godina kasnije jasno je da hitne revitalizacije Zvijezde ne može niti biti. Samo planski, korak po korak, sinkroniziranim i mudro upravljanim resursima i voljama, interesima raznih vlasnika i socijalnih aktera.

⁵⁵ Naručitelj: Projektni biro 46, Karlovac, (institucija koja danas u Karlovcu više ne postoji); Izvršitelj: Urbanistički institut SRH, Zagreb. Naslov: „Sociologijska studija za PUP Zvijezda Karlovac“; Autori: N. Dolenec, R. Kovačević, K. Kufrin, I. Rogić. Godina 1988. Anketnim istraživanjem bilo je obuhvaćeno 100 građana Zvijezde i 100 građana iz neposredne okoline Zvijezde.

Ovom prilikom, u kontekstu dogovaranja sociološke studije za UPU Zvijezda ocijenili smo da nam ponavljanje anketiranja stanovništva na sličan način i slične teme ne bi puno koristilo. Sa stanjem kvalitete stanovanja, sadržaja, ukupne kvalitete življenja u međuvremenu se nije desilo ništa novo – kvaliteta građevina i kvaliteta življenja je pretežno stagnirala, dio Zvijezde zvan „Kineska četvrt“ je propadao i građevinski i socioekonomski.

U Zvijezdi od 1988. do danas, 2014. godine nije se dogodilo – gledano u cjelini - ništa bitno novo. Samo daljnje zapuštanje i propadanje. Ponavljanje istog ili sličnog tipa ankete ne bi donijelo mnogo novih spoznaja.

Uz gred, u okviru „UPU Zvijezda“ rađena je spomenuta ekonomska studija, a dio nje je i anketno istraživanje stanovnika Zvijezde.⁵⁶ Predmet ove ankete su bili pretežno stavovi o stanju kvalitete stanovanja i mogućnostima uređenja i obnove stambenog fonda, a jednim manjim dijelom i prijedlozi za potrebne i poželjne sadržaje, funkcije, način prometovanja u Zvijezdi kao „dnevnom boravku“ ljudi koji u njoj žive.

Izvršiteljima smo predložili metodu intervjua s „mislećim glavama“ grada Karlovca iz različitih područja djelovanja. Dakako, imamo na umu područja koja imaju smislene veze s uređenjem, obnovom, revitalizacijom i razvojem Zvijezde. Je li je riječ o pripadnicima društvenih elita grada? Članovi društvene elite, načelno govoreći, imaju položaj i moć, utjecaj u odlučivanju. Dio sugovornika jesu pripadnici društvenih elita grada. No, odabir pedesetak sugovornika prije svega je bio uvjetovan procjenom da to moraju biti sugovornici koji nam imaju što reći o razvoju grada, a posebno o razvoju i problemima Zvijezde.

Na molbu voditelja i autora sociološke studije Grad Karlovac je predložio listu sugovornika za temu Zvijezde.⁵⁷ Većinu prijedloga smo uvažili. Pored toga smo nakon prve polovine razgovora odabrali dodatne sugovornike na prijedlog prethodnih, a po vlastitom izboru, stekavši određeni uvid u profil znanja i kompetencije predloženih. Neki sugovornici su predlagali one koji su njima samima po stavovima bili slični, no s time se nismo dali impresionirati i učinili smo izbor prema vlastitom dugogodišnjem iskustvu i našoj procjeni.

U uzorku našeg intervjua su bili:

- a. članovi gradske uprave iz gotovo svih upravnih odijela, vršno rukovodstvo grada (gradonačelnik i dvoje zamjenika)
- b. predstavnici državne službe zaštite spomenika – odjeljenje Karlovac
- c. planeri, arhitekti, građevinari, inženjeri drugih struka, znanstvenici
- d. poslovni ljudi – poduzetnici
- e. članovi Udruge za zaštitu i razvoj kulturne i prirodne baštine Karlovca
- f. predstavnici novinara
- g. predstavnici obrazovnog sustava i doma kulture (gimnazija, Veleučilište, Zorin dom)
- h. predstavnici crkve (Katoličke i Srpske pravoslavne)
- i. umirovljenici koji su u prošlosti djelovali na području prostornog planiranja i zaštite spomenika u Zvijezdi
- j. predstavnici udruga, a posebno udruga objedinjenih pod imenom „Nezavisna kultura Karlovac“.

Predstavnici političkih stranaka nisu nam bili u prvom planu budući da smatramo kako članstvo u stranci koja sudjeluje u gradskoj vlasti (bilo kao pozicija ili kao opozicija) još ne znači i kompetenciju za razgovor o temi Zvijezde.

⁵⁶ Anketa je provedena na 157 ispitanika. Pedesetak stanovnika je odbilo anketu. Vidi: J. Antolović, 2014. Isto.

⁵⁷ Prijedlog sugovornika nam je u ožujku 2014. Uručila pročelnica Upravnog odijela za prostorno planiranje, gradnju i zaštitu okoliša Grada Karlovca, gospođa Martina Furdek Hajdin.

Važna napomena: velika većina sugovornika je izrazila zadovoljstvo razgovorom i tretmanom za vrijeme razgovora. Bila je prisutna visoka i pozitivna motivacija za razgovor o temi Zvijezde, dano je obilje ideja, pozitivna emocija i volja da se pomogne su bili prisutni. Malo tko je odbio razgovor (dvoje – jedan poduzetnik, jedan „friški“ akademik), a tek je jedan sugovornik – došljak u Karlovac bio umjereno neugodan i negativan spram teme.

Građani Karlovca – žive misao i želju da se Zvijezda urbanistički uredi, građevinski obnovi i socioekonomski revitalizira. Veći dio viđenja i ideja te prijedloga za uređenje Zvijezde dane od strane sugovornika predstavljen je u narednom poglavlju.

Predmet intervjuja društvenih, odnosno „mislećih elita“ Karlovca je bio sljedeći set tema:

- & Uzroci, oblici i akteri zapuštanja i propadanja Zvijezde od 1990. do 2014.
- & Primjeri uređenja objekata i prostora u Zvijezdi u suverenoj Hrvatskoj;
- & Imidž Zvijezde – jučer, danas, mogućnosti za sutra; demitologizacija Zvijezde kao renesansnog grada;
- & O čemu na konceptualnoj razini uređenja i obnove Zvijezde valja obvezatno danas voditi računa – „Kakvu Zvijezdu hoćemo? Što je bit uređenja i oživljavanja Zvijezde?“
- & Obnova Zvijezde kao proces oživljavanja broja stanovnika u Zvijezdi i kao porast kvalitete stanovanja postojećeg stanovništva;
- & Sadržaji i funkcije u Zvijezdi koji bi podigli kvalitetu življenja njenih stanovnika;
- & Kako Zvijezdu učiniti privlačnom za građane Karlovčane (nova ponuda i nova događanja);
- & Što od povijesne Zvijezde sačuvati, urediti i ponuditi posjetiteljima i turistima.

Sugovornici su prema svom obrazovnom profilu, društvenoj ulozi i profesiji dodavali uže teme koje imaju također svoje mjesto u pitanjima kako urediti Zvijezdu (parkovi i zelenilo, organizacija aktivnosti na središnjem trgu i slično).

Intervjui su obavljeni u vremenu od kraja početka travnja do kraja srpnja 2014., dakle u razdoblju od ukupno 4 mjeseca.⁵⁸ Tijekom intervjuja autor studije je bio jedini „ispitivač“. Razgovor je u prosjeku trajao jedan sat, s petinom sugovornika (desetoro njih) i dva sata, a s troje i više. Urađeni su zapisi iskaza sugovornika. U obradi zapisa razgovora nismo radili statističku analizu dobivenih odgovora. Ona je bila strogo govoreći nemoguća iz razloga što je intervju bio pretežno otvorenog tipa. Navedena osnovna pitanja i teme smo jednim dijelom prilagođavali sugovornicima, što se pokazalo vrlo plodnim u ukupnosti. Kada neki tip odgovora ima većinski status onda ga obilježavamo izričajem „većinsko mišljenje / mišljenje koje prevladava“. Stav koji je u manjini obilježavamo u ispisima kao „manjinski stav“. Pored ovih osnovnih kategorija postoji još i kvalifikacija „mišljenja su podijeljena.“

U studiji je iz zapisa preuzeto nekoliko što dužih, što kraćih po našem mišljenju ilustrativnih i dragocjenih citata.⁵⁹ Oni su izraz volje i izraz ideja ne samo pojedinca koji ih je izgovorio već i ukupno intervjuirane grupe sugovornika.

Citati uz sebe imaju obilježja osnovnog zanimanja sugovornika, na primjer „član gradske uprave“, „poduzetnik“, „član udruge“ i slično. Naime, na kraju studije se u prilogu nalazi spisak sugovornika. No, niti jedan opisani ili pak citirani stav ne obilježavamo imenom i prezimenom

⁵⁸ Za razgovore je (osim 2 u Zagrebu) trebalo putovati na relaciji Zagreb – Karlovac - Zagreb. Ovo je koštalo dosta organizacije, puno vremena i prelazilo je planirane troškove. Odatle i navedeno ukupno trajanje intervjuja. Dva razgovora su održana tijekom kolovoza, kada su se neki dragocjeni, planirani sugovornici vratili s mora.

⁵⁹ Oni se lako prepoznaju jer su označeni kosim slovima (*italikom*).

sugovornika. Takav je etički dogovor s ispitanicima – sugovornicima. Nas zanimaju konkretni stavovi, a ne konkretni ljudi, njihova imena.

Važna napomena: mreža sugovornika je jednim dijelom i mreža socijalnih aktera uređenja, obnove i revitalizacije Zvijezde. Zapisi razgovora prelaze granice UPU Zvijezda i **čine svojevrsni dosje socijalnih aktera iz 2014. za ukupni nadolazeći „proces Zvijezda“**.

3. STAVOVI O ZVIJEZDI – SADRŽAJ, NAČIN I SMJER UREĐENJA / OBNOVE - REZULTATI 50 INTERVJUA SA SUGOVORNICIMA

3.1. Kakav je osnovni koncept uređenja Zvijezde poželjan?

Smisao uređenja Zvijezde je obnova i oživljavanje Zvijezde. Termin obnove znači građevinsku i infrastrukturnu obnovu Zvijezde. Termin oživljavanja odnosi se na demografsko-socijalno-ekonomsko oživljavanje Zvijezde. Neuređena Zvijezda teško može biti „Živa Zvijezda.“

Osnovni koncept koji zagovara veliki dio sugovornika označili smo u uvodnim razmatranjima pojmom „**Živa Zvijezda**“ (Stella Vitalis). Žive Zvijezde nema bez ljudi koji obitavaju u njoj, bez očuvanja i razvoja kvalitete življenja tih ljudi, bez ekonomskih aktivnosti koje stvaraju dohodak i novostvorenu vrijednost. U prvom planu posla oko uređenja Zvijezde je njeno uređenje za stanovnike same Zvijezde. Stav koji je manjinski, a koji se orijentira na „Zvijezdu za posjetitelje“, a „domorodce“ zaboravlja - besmislen je i promašen.

Urediti, obnoviti i opremiti novim sadržajima i funkcijama Zvijezdu da bi Karlovčani izvan Zvijezde željeli i imali razloga i interesa u nju dolaziti. I to bi, dakako pridonijelo životnosti Zvijezde. Povećanje broja turista koji posjećuju Karlovac i zađu u Zvijezdu privučeni pričom i nekim uređenim, a ne zapuštenim spomeničkim lokacijama nedvojbeno bi također podržalo veću životnost (vitalnost) i živost Zvijezde.

Životnost (vitalitet) i živost nekog zasebnog gradskog prostora kakav je Zvijezda ima svoje materijalne, građevinske, prostorne, društvene vidljive korelate. Stoga je za potrebe planskih prijedloga UPU Zvijezda važno odgovoriti na nekoliko ovih i sličnih pitanja:

& Kako sve izražene ideje i stavove sugovornika „pretočiti“ u urbanističke prijedloge uređenja zgrada, blokova, ulica, trgova i cijelog tog prostora opasanog šancima?

& U današnjem stanju zapuštene Zvijezde urbanistički ući u trag rješenjima (sadržajima i njihovoj povezanosti adekvatnim prometom) koja će pokrenuti revitalizaciju -- dodatan je i poseban planerski izazov. Kako životu u staroj urbanoj „školjci“, bez nasilja i relativno harmonično udahnuti novi život?

& Kako nacrtati budućnost Zvijezde da bi ona bila uvjerljivo predstavljena kao prostor i locus, obitavalište privlačno za život i rad, što bi potom u stvarnosti počelo pokretati nove procese obnove, privlačiti investitore i slično?

& Kakvim novim, modernim sadržajima i funkcijama opremiti Zvijezdu da bi se Karlovčani izvan Zvijezde željeli i imali razloga i interesa u nju dolaziti?

Koraci i potezi koji prema većinski izraženim stavovima sugovornika, sažeto rečeno, vode većem stupnju i kvaliteti životnosti su u osnovi sljedeći:

- A. Porast i razvoj kvalitete obitavanja postojećih stanovnika i porast broja stanovnika Zvijezde; ovdje je od posebnog značaja modernizacija infrastrukture, energetska zaštita zgrada, uređenje fasada i slično.⁶⁰
- B. Porast i razvoj malih produkcijskih i uslužnih djelatnosti, onih koje ljudi trebaju i koje koriste stanovnici Zvijezde, ali i stanovnici grada Karlovca.⁶¹
- C. Razvoj sustava obrazovanja u Zvijezdi kao i razloga za boravak mladih ljudi iz Karlovca ali i drugih sredina ovdje se obrazovati (Veleučilište Karlovac).
- D. Održavanje i umjereni porast kapaciteta obitavanja za ljude treće dobi – Zvijezda je za njih prikladan i miran prostor ljudskih dimenzija.
- E. Korištenje otvorenih i zatvorenih prostora za kulturne, zabavne i prigodne društvene događaje (engl. „event“) različitih vrsta vikendom, posebno u toplijim mjesecima. Zvijezda u cjelini, a posebno njen središnji trg te neke okolne ulice kvalitetna i originalna scenografija za stvaranje doživljaja.
- F. Organizacija lokacija i ponuda povijesnih priča za posjetitelje Zvijezde za domaće posjetioce i turiste iz Hrvatske i drugih zemalja.

U našim intervjuima smo dobili niz iskaza koji zamišljaju obnovljene stare sadržaje ili pak nove sadržaje i aktivnosti. Sintetizirajući niz tih iskaza navodimo niz slika.

Tu i tamo će se obnoviti nešto u prvoj godini, onda ponešto u narednima. Nešto će se obnoviti u prvih pet godina. Dio Radićeve ulice će promijeniti funkcije, dio „Kineske četvrti“ će se stambeno obnoviti. Poneka zgrada (na primjer Oružana) na Trgu bana Jelačića obnovit će se uz pomoć europskih fondova. Poneki investitor će kupiti neke kuće, obnoviti ih za stanovanje i prodati na tržištu. Doći će i neki novi stanari Zvijezde.

Možda se konačno ponovno otvori i jedna pivnica u Zvijezdi, a ne još neki „Rakija bar!“ Konačno, u proljeće 2014. otkupljen je hotel „Central“ s nekoć vrlo popularnom kavanom. Možda se za 2-3 godine otvori i primi svoje prve goste, a kavana svoje karlovačke i ine „hodočasnike.“

Veleučilište planira izgraditi đачki dom pa se broj mladih koji trajnije borave u Zvijezdi još poveća. Možda – a na to nas upozoravaju neki poduzetnici -- sugovornici, uz dom za starije ljude i nemoćne osobe „Sv. Antun“ u blizini dobije nove kapacitete za ljude treće dobi koji će se preseliti u Zvijezdu.

U svemu tome odlučnu ulogu igrat će u uvodnim razmatranjima spomenuti vlasnici zgrada u Zvijezdi i njihove investicijske i druge poslovne aktivnosti. Za privatne vlasnike kako one u stambenom dijelu tako i one u poslovnom sektoru manje je teško prognozirati procese.

Nešto će se zasigurno događati, već se naime pomalo i događa, unatoč ekonomskoj krizi. Stanovi će se prodavati i kupovati, dolazit će novi ljudi, toliki broj praznih stanova će se smanjiti. Otvarat će se novi sadržaji i usluge namjesto starih, tim više što većina od oko 1000 građana

⁶⁰ U drugom spomenutom anketnom istraživanju iz 1989. Značaj uređenih fasada u Zvijezdi je izvrsno definiran: I Rogić piše: „*Premda je uređenje fasada često konotirano kao „šminka“, upozoriti je da učinak takvih intervencija nije isključivo ograničen na neposredni okvir poljepšavanja. Nove, uređene fasade po pravilu se tumače kao znak prisustvovanja važnijih subjekata urbane preobrazbe, dakle sugeriraju da je mjesto gdje se fasade obnavljaju uključeno u razvojnu perspektivu.*“ Svako osobno može provjeriti istinitost ovog iskaza na vlastitom iskustvu. Gdje je fasada svježije ofarbana tu je život, zar ne?!

⁶¹ Sugovornici koji stanuju u Zvijezdi upozorili su da danas Zvijezda nema niti jedan pravi dućan prehrambenim proizvodima.

Zvijezde vapi za malom tržnicom voća i povrća, trgovinom prehrambenim artiklima, trgovinom mješovitom robom, pristupačnim mjestima za prehranu, uključivo i pučkom kuhinjom.

Što će uraditi vlasnici iz državnog i javnog sektora, koji po površini zgrada zauzima 49% prostora Zvijezde? Što će učiniti u smjeru revitalizacije država sa svojim 21 objektom koji ima ukupno 25% zatvorenih površina? Što će uraditi Grad s 20 objekata i 10% ukupnih zatvorenih površina Zvijezde, a što Županija s 3 objekta i 13% takvih površina? Što će oni htjeti i moći učiniti, manje je jasno. Tim više što je gospodarska kriza ispraznila državnu blagajnu, a niti u gradskoj niti u županijskoj kasi ne teku potoci novca za nove investicije.

Grad Karlovac kao „čelnik“ uređenja i obnove Zvijezde mora prednjačiti u potezima na svome vlasništvu. Europski fondovi tu mogu već od 2015. biti od pomoći.

Grad – tko ako ne on? - mora pritiskati državu (Ured za državnu imovinu i druge aktere) da se miču s mrtve točke, makar sami ništa ne gradili, već svoje vlasništvo stimulativno po obnovu Zvijezde prodavali drugima akterima. Državna imovina u obliku zgrada u Zvijezdi je pozamašna i dugo već spava. Takav odnos nije prijateljski prema Zvijezdi, on je pomaže zapuštati, on je ubija.

R. Radovinović u tekstu iz 1999. pod naslovom „Zvijezda – Karlovačka prošlost i šansa za budućnost“⁶² upozorava: „*Tempo kojim se radi na planu revitalizacije ipak je spor, ako ostane po sadašnjem, tek u 22. stoljeću Karlovac zbog Zvijezde postati će privlačan.*“ Danas, 15 godina kasnije, nije se ništa promijenilo, stav ovoga autora i zaljubljenika u Karlovac i dalje je točan i smislen. Ovaj autor inače smatra da je Karlovac marginaliziran grad jer premalo „zrači.“ Ovakva Zvijezda kakva je danas ne privlači, a slavne i lijepe karlovačke „4 rijeke“ su okolina grada i priroda, a ne grad.

Urbanistički plan uređenja (UPU) predlaže i savjetuje ciljeve uređenja, obnove i oživljavanja Zvijezde u obliku prijedloga prostornog rasporeda zgrada, blokova i funkcija u njima, te skladnog međudnosa tih funkcija i sadržaja. U narednim poglavljima ćemo konkretnije razmotriti sadržaje, funkcije i aktivnosti za uređenje, obnovu i oživljavanje Zvijezde koje predlažu naši sugovornici. Neki od iskaza su sintezno interpretirani od autora studije, a neke navodimo u obliku citata.

3.2. Ishodišno i žarišno mjesto (lat. locus) procesa uređenja i oživljavanja Zvijezde – središnji Trg bana Jelačića

Prijedlozi i ideje sugovornika

Među našim sugovornicima dominira stav da je **ključ** oživljavanja Zvijezde je povratak života i aktivnosti na središnji trg – Trg bana J. Jelačića. Ovaj trg je ishodišno i žarišno mjesto (lat. locus) planskog uspostavljanja i nastajanja „Žive Zvijezde“. Koraci koje na trgu i oko trga valja uraditi – kada sintetiziramo izgovoreno u jednu cjelinu – jesu sljedeći:

1. Uređenje zgrade Oružane - preko puta crkve Sv. Trojice.
2. Uređenje zgrade vojarne i davanje namjene toj markantnoj zgradi koju je kupila Karlovačka banka.
3. Uređenje dijela trga s drvećem i zgrade / bloka orijentiranog prema Strossmayerovom trgu za mini tržnicu i prizemlja zgrade za natkriveni dio male tržnice (bivša šivaona).

⁶² Prilog „Matice Hrvatske“ u „Karlovačkom tjedniku“, svibanj 1999.

Uređenje ove tri stranice trga koji nema velike dimenzije (oko 70 x 100 metara) presudno je, slažu se većina sugovornika, za inicijaciju obnove i revitalizacije Zvijezde. Jedina strana trga koja nije zapuštena je ona na kojoj je katolička crkva.⁶³

Zamislimo sliku: obnovljeni su neki drugi dijelovi, zgrade, blokovi, neke ulice, oživila je ponešto Radićeva ulica a središnji trg je ostao zapušten? Je li to onda uređena i obnovljena Zvijezda? Nije. U ničijem doživljaju zapušteni trg ne može pričati priču o „Živoj Zvijezdi“!

4. Izgradnja i uređenje parkirnog prostora – što s tim? U budućnosti, kada će porasti broj stanovnika i korisnika Zvijezde, biti će potrebne i podzemne garaže koja će pokriti potrebe ljudi koji će raditi u gornjim i okolnim zgradama, te stranaka, kupaca, posjetitelja i stanara okolnih zgrada.
5. Pokretanje tjednih i mjesečnih vikend-događanja na trgu.
6. Izgradnja potpuno nove infrastrukture u cijeloj Zvijezdi.

U nizu razgovora dan je niz konkretnih prijedloga za sadržaje za konkretne zgrade i blokove. Ovdje predstavljamo sinteznu sliku koja se, kako kažu i naglašavaju sugovornici, realizira korak po korak, kroz duže vrijeme i u fazama.

Prijedlozi za sadržaje objekata:

1. Zgrada Oružane:

Sugovornik – poduzetnik koji je detaljno obrazložio ovu ideju tvrdi da je okupljanjem funkcija u jedan prostor jedina solucija za ekonomski utemeljeno obnavljanje velikih zgrada kakve su Oružana i vojarna. Nema u karlovačkim razmjerima investitora koji bi bio toliko jak i koji bi imao volju i usmjerenje da uloži u takvu zapuštenu i staru zgradu.

Trebalo bi uraditi popis i sakupiti sve te službe koje rade u iznajmljenim prostorima, njima pribrojiti one koji rade u vlastitim prostorima koji zahtijevaju adaptaciju i one koji imaju premalo prostora i žele dokupiti. Ta matematika bila bi kostur za planiranje.⁶⁴

Na mjestu gdje je glavni ulaz u zgradu trebao bi biti pješački prijelaz.

Takva koncepcija zgrade svim korisnicima bila bi prikladnija, učinkovitija, ugodnija i u konačnici jeftinija.⁶⁵

⁶³ Boravak u unutrašnjim uređenim i lijepo održanim crkvenim prostorima ovoga crkvenog bloka (pri tome ne mislimo na dvorište i niske zgrade u Radićevoj koje crkva iznajmljuje) stvara doživljaj da nismo u zapuštenoj Zvijezdi nego u nekom starom, lijepom i uređenom gradu. No, kad iz crkve izađemo na trg dočekaju nas zapuštena Oružana i vojarna te blok gdje je bila šivaona, ipak sretno prekriven drvećem.

⁶⁴ Naš sugovornik objašnjava „da li investicija ima opravdanje, moglo bi se provjeriti na način da se uradi popis troškova: za zakup, troškova za režije, te troškova za tekuće i investicijsko održavanje prostora koje koriste sve gore navedene službe – potencijalni stanari objekta. U slučaju prikupljanja takvih podataka bilo bi od koristi imati i podatak o broju zaposlenika i broju stranaka koje dnevno dolaze u njihove urede. Višak prostora, ako bi ga bilo, trebalo urediti za slobodne višenamjenske kancelarijske prostore koji bi bili u najmu uslužnih djelatnosti.“ Naš poduzetnik pouzdano tvrdi da „poznaje odvjetnike, projektante, konzultante koji su u zakupu i vjerujem da bi se preselili u takav prostor. To bi mogao biti smještaj i neka vrsta "poduzetničkog inkubatora" za male poduzetnike koji započinju posao i nemaju puno zaposlenih. Takvih uvijek ima. Uz njih tu bi se sigurno za njih ali i druge, smjestio neki knjigovodstveni servis, foto - kopiraona i mini-tiskara, grafički dizajn. Prednost takvog rada je što bi objekt imao recepciju na kojoj se uvijek može ostaviti poruka, preuzeti pošta, s koje bi stranka bila upućena. U takvom prostoru može biti i prezentacijska dvorana koju korisnici iz, ali i izvan kuće mogu koristiti za prezentacije i predavanja, sobe za sastanke ako dođe više stranaka nego korisnik može primiti u kancelariju. U zgradi bi svakako bio restoran koji bi radio za potrebe zgrade (gbleci, ručkovi), ali bio otvoren i za rad navečer jer korisnici objekta će sigurno, ako su ambijent, cijene i usluga primjereni. Restoran bi trebao imati zakupljeni dio na trgu da može imati i vanjske stolove.“

Uobičajeno je u svijetu da se u zgradama na ovakvim lokacijama nalaze kancelarije državnih, županijskih, gradskih službi i ureda, Porezna uprava, Državna revizija, Državni inspektorat, Građevinska inspekcija, Konzervatorski ured, Centar za socijalnu skrb, Poljoprivredna agencija, Razvojna agencija, Inkasator.

Vlasništvo zgrade trebalo bi ostati od Grada. Grad mora izraditi projekte, provesti gradnju i upravljati s zgradom ili je dati na upravljanje. Grad već ima službe koje to rade za svoje prostore. Grad bi trebao uraditi projekt uređenja na temelju prethodno objašnjene snimke stanja potreba.

Može se, kada projekt bude napravljen, raspisati i okvirni natječaj za najam vanjskim korisnicima. Projekt treba kandidirati za sredstva iz EU fondova.⁶⁶ U zgradu bi stalo cca 200 ljudi - korisnika. Uz tako definirane sadržaje sigurno bi se u nekima od okolnih zgrada vrlo brzo otvorilo još kafića, frizera, možda stomatološka ordinacija.

2. Dio trga orijentiran prema Veleučilištu i zgradama bivše šivaone

Na tim prostorima -- vanjskim i unutarnjim -- trebalo bi, smatra većina sugovornika, urediti malu tržnicu. S tim se posebno slažu, kaže nam anketa stanovnika, žitelji same Zvijezde.⁶⁷ Ona je neizostavni dio cijele vizije „Žive Zvijezde“. Imala bi vanjski i unutarnji dio i uz uređenje Oružane i zgrade vojarne sigurno bi činila zaokruženu cjelinu motivirajuću za povratak života u taj dio grada.

Uređenjem tržnice privuklo bi se i dio stanovništva, pogotovo Gaze i cijele Zvijezde, čime bi se dodatno udahnuo život trgu. Naravno da bi i zaposlenici koji tu samo rade, a ne žive, koristili usluge tržnice. To ne mora nužno biti u vlasništvu Grada, ali mora postojati izuzetno čvrst, precizno i jasno definiran ugovor s koncesionarom.

3. Infrastruktura

Obveza je da grad odmah pokrene izgradnju nove infrastrukture dovedene do svake kuće. Ovo je stav više od polovine naših sugovornika. Događaji koji potvrđuju njenu dotrajalost su učestali. To je preduvjet i obveza Grada, vjerojatno bi se isto moglo izvesti sredstvima EU. To mora biti urađeno pod broj jedan, najkasnije kada se počne sa uređenjem zgrade Oružane, a po mogućnosti i prije. Radi se o uvođenju plina, potpuno novoj vodovodnoj i kanalizacijskoj i strujnoj mreži.⁶⁸

⁶⁵ I dalje: „Imali bi jednu recepciju, restoran, jednu čuvarsku službu i druge servisne sadržaje zbog kojih ponekad moraju ići dalje od kancelarije. Tu je i bolja međusobna povezanost službi jedne ustanove. Prednosti su i za stranke koje bi sve rješavale na jednom mjestu, a ne bi hodale po cijelom gradu.“

⁶⁶ Sugovornik – poduzetnik koji kupuje i uređuje stare nekretnine ima puno iskustva i tvrdi da „treba uraditi računicu ekonomske isplativosti i iz svega cijenu zakupa m^2 , ali na takvoj kvadraturi naplaćujući zakupninu sigurno bi se, kaže, poslovalo pozitivno. Cijena zakupa trebala bi se kreirati da se pokriju troškovi uz nešto vrlo malo dobiti koja se može pretapati u pričuvu zgrade. Gradu to ne bi trebao biti izvor dodatnih prihoda, stav je intervjuiranog poduzetnika.“

⁶⁷ Vidjeti: J. Antolović, 2014, isto.

⁶⁸ Sugovornik, građevinar i nezavisni gradski vijećnik ponudio je ciljeve, metode i izračun za cjelovitu obnovu infrastrukture Zvijezde. Prijedlog i izračun je kao poklon prosljedio gradskoj upravi, Upravnom odjelu za prostorno uređenje, gradnju i zaštitu okoliša.

4. Događanja na trgu⁶⁹

Na trgu bi se mogla organizirati razna događanja. Trg bi nedjeljom kada nema događanja mogao imati dopunske - prijedpodnevne sadržaje kao npr. *Britanac* i *Cvjetni* u Zagrebu.

Treba vidjeti i što drugi urbani gradovi rade na takvim trgovima nedjeljom. Iskustava u gradovima koji se daju usporediti s Karlovcem, pa čak i onih s povijesnih vojnim utvrdama kao što je karlovačka, ima mnogo i odreda izazivaju simpatije budući da zagovaraju životnost i živost na trgovima. Uzgred, na tim trgovima više ne obitava i ne maršira vojska, ne rađa se neugoda kao što su nam neki sugovornici pričali kada su pričali o Zvijezdi u doba zauzetosti mnogih njenih zgrada od strane JNA.

5. Vojarna – danas vlasništvo Karlovačke banke

U proteklim godinama, nakon što je ova zgrada izgubila vojnu namjenu, množile su se mnoge ideje koju joj civilnu namjenu dati. U jednom trenutku, rečeno je, već je bilo odlučeno da tu bude Muzej grada Karlovca. U razgovoru s jednim poduzetnikom, danas suvlasnikom Karlovačke banke koja pak ima u vlasništvu ovu vojarnu, iznesena je ideja da bi ovdje mogao biti super moderni i ekonomski isplativ starački dom s 700 kreveta. Ovu ideju smo registrirali kao pomisao u letu, a ne kao ozbiljan plan.

Ima još ideja. Ovdje navodimo dvije. Jedna je ova -- zgrada bi mogla biti trgovački centar s višenamjenskim sadržajima. Kao i drugi današnji centri različite trgovine, kafići, restorani, u potkrovlju je možda moguće izvesti kino-dvorane. Uvjet za bilo koji sadržaj u toj zgradi je parking i garaža u blizini.⁷⁰

Druga je ideja – u vojarni smjestiti „Centar Nikola Tesla.“ Karlovac ima svog gimnazijalca Teslu kao svjetski brand koji uopće ne koristi. Ono što se trenutno radi uz zgradu gimnazije vrlo je skromno.

Zaključno, tri objekta: Oružana, parking i tržnica morala bi se raditi istovremeno uz pokretanje vikend događanja. Zgrada vojarnu u vlasništvu KABE išla bi u proces obnove i namjene bi nakon što se započne uređenje ova prva tri objekta jer će tada sazreti interes investitora i vlasnika. Hotel „Central“ je prodan našem čovjeku – ugostitelju i hotelijeru iz Beča što će - kada se uredi - dati doprinos i popraviti sliku cijelog tog dijela.

Ostali dio Zvijezde, susjedni blokovi i Radićeva ulica početi će se uređivati i oživljavati sami od sebe čim se pokrenu prva tri spomenuta projekta i vikend događanja na trgu jer će taj dio grada postati atraktivan za rad i življenje. Obveza bi Grada u ovakvoj strategiji bila da Grad odmah pokrene izgradnju nove infrastrukture, dovedene do svake kuće. To je preduvjet i obveza Grada. Moglo bi se to obnavljati vjerojatno i sredstvima EU. To mora biti najkasnije kada se počne s uređenjem zgrade Oružane. Radi se o potpuno novoj vodovodnoj i kanalizacijskoj mreži, te novim vodovima električne energije.

Da bi sve to skupa bilo izvedivo i moglo zaživjeti - većina sugovornika tvrdi - kako je uvjet da konzervatori, ali i neki arhitekti, dopuste da se zgrade uređuju i grade prema današnjim

⁶⁹ Jedan bogati prijedlog događanja na središnjem trgu, vikendom ali kroz cijelu godinu koji je artikulirao jedan naš sugovornik prezentiramo u poglavlju 3.4.

⁷⁰ Takav centar bi imao perspektivu jer bi – kaže poduzetnik - „*uređenjem zgrade Oružane za uredske prostore i useljenjem 200 zaposlenika uz njih na taj trgovački centar uz navedene zaposlenike i njihove obitelji bili orijentirani i zaposlenici gradskih službi iz neposredne blizine, Veleučilište, zaposlenici nekih već sada aktivnih objekta, građani sadašnje zvijezde i naselja Gaze, zaposlenici tvrtki sa Gaze, stranke koje bi dolazile u službe smještene u tim objektima. To bi bilo sigurno preko 1000 ljudi koji rade što opravdava izgradnju takvog centra, pogotovo jer u blizini nema niti jednog. Ne treba zanemariti niti vjernike koji dnevno, a pogotovo nedjeljom, pohode misna slavja u crkvama.*“

standardima korištenja, rada i življenja te na danas građevinski, energetski i ekološki prihvatljiv način sa suvremenim materijalima za hidro-izolaciju i termoizolaciju, uz dozvole za rušenje i novu izgradnju ako zgrade nije moguće obnoviti na ekonomski prihvatljiv način.⁷¹ Dobre replike su rješenje i put izbjegavanja blokada i barijera – prisutnih u prošlosti - za građevinsku obnovu Zvijezde.

3.3. Zvijezda kao obitavalište

Središnji problem kvalitetnog obitavanja u Zvijezdi, posebno u onom njenom dijelu koji se naziva „Kineska četvrt“ je u niskoj kvaliteti zgrada, koje su stare i zapuštene i/ili čije stanovništvo po svojim socioekonomskim karakteristikama ne može ulagati u obnovu vlastitih kuća i stanova.⁷²

Veliki je minus za obitavanje u Zvijezdi u tome što je cjelokupna infrastruktura (vodovod, kanalizacija, struja) stara i mjestimice već dotrajala.

S druge strane, sociološki gledano, Zvijezda ima potencijal biti ugodni i zaštićeni dnevni boravak stanovnika koji u njoj obitavaju. Njena kružna forma i njene dimenzije (oko 50 000 m² parter površine trgova i ulica, ukupna dužina svih ulica 3,3 km)⁷³ pokazuju da je riječ o ljudskom mjerilu koje niti za tijelo u hodu niti za psihološki doživljaj i percepciju ne predstavlja problem. Dapače, udaljenosti su fizički ugodne udaljenosti, prostor ugodan za oko i dušu.

Iz bogate sociološke literature o gradovima poznata je uzrečica „grad po ljudskom mjerilu“⁷⁴. Prikladne dimenzije, raspored ulica i trgova, ugodnost otvorenih prostora, osjećaj zaštićenosti, urbanitet koji zrači identitetom i ljepotom – koji nije ružan, zelenilo u gradu i drugi elementi konkretne su sastavnice ove uzrečice.

Zvijezda je temeljno ugodnih dimenzija, pregledna, ubrzo poznata ako je i ne znate. S ulicama i trgovima koji imaju taj šarmantni i pregledni renesansi raster Zvijezda je u doživljaju (zaboravimo načas zapuštenost nekih dijelova!) i „protočna“ i prijateljska. Zvijezda lako doživljajno postaje „dom“, mada u njemu ne stanujete.

⁷¹ Zgrade „Oružane“, šivaone i zgradu KABE je možda jeftinije, smatra sugovornik – poduzetnik, „srušiti i uraditi replike s novim materijalima i unutarnjim uređenjem kakvo je u skladu s današnjim standardima i potrebama nego vječno krpiti i boriti se s vlagom.“

⁷² Ovaj aspekt je kvalitetno obrađen u ekonomskoj studiji za UPU Zvijezda, vidi: J.Antolović, isto.

⁷³ Prema izračunu spomenutog sugovornika - građevinara i nezavisnog karlovačkog vijećnika ukupna parter površina u Zvijezdi izgleda ovako:

ULICE

Površina ulica	30.500,00 m ²
Dužina ulica	3.300,00 m

TRGOVI

Centralni trg	5.700,00 m ²
Strossmayerov trg	3.000,00 m ²
Površina trgova Zvijezde	8.700,00 m ²
Zeleni trgovi Zvijezde	9.800,00 m ²

UKUPNA PARTERNA POVRŠINA	49.000,00 m²
---------------------------------	--------------------------------

Riječ je o dragocjenom, potencijalno vrlo ugodnom životnim prostoru – dnevnom boravku od ukupno 50 000 m²!

⁷⁴ Knjigu pod tim naslovom je napisao i poznati hrvatski sociolog Rudi Supek. U njoj kao primjer navodi i karlovačku Zvijezdu.

Zvezda, XXI. stoljeće

Na moderniziranoj i uređenoj, te čistoj komunalnoj podlozi (ulice, nogostupi, fasade) u tom smislu je u Zvezdi poželjna, ističu gotovo svi sugovornici, nova urbana oprema. Pri tome ljudi imaju na umu normalne stvari koje godinama nestaju iz gradova – nove klupe, uređenu staru fontanu na trgu, popločavanje pješačkih ulica (Radićeva!), ulične posude s cvijećem i slično.

Napokon, Zvezda je okružena zelenilom, bukvalno se kupu u njemu. Na rubu šančeva postoji pitoma i prijateljska kružna šetnica, nešto što ima malo koji sličan grad s bedemima, bastionima i šančevima, odnosno malo koji suvremeni grad uopće. Prožimanje starogradskog tkiva i kulturne baštine s bogatim okolnim zelenilom karlovački geograf Gordan Beglerbegović⁷⁵ ističe kao vrhunsku vrijednost Zvezde i njene neposredne okoline danas.

Osobno pješačko iskustvo kroz Zvezdu i oko Zvezde, pogled na priloženu fotografiju Zvezde iz zraka i iskustva većine sugovornika potvrđuju ovu ocjenu. Zvezda i okolno zelenilo, taj ukupni „kulturni krajolik“ su jedan integralni, ugodni i identitetom bogat prostor u kojem se čovjek osjeća naprosto dobro.

⁷⁵ Vidjeti: Gordan Beglerbegović: „Karlovačka Zvezda – Tendencije novijih promjena gradske jezgre“, diplomski rad PMF, Zagreb, 1995. Istu ovu tezu čuli smo od ovog autora na javnoj tribini u ljeto 2014. Napomena: G.B. je danas profesor geografije na karlovačkoj Gimnaziji.

Zvijezda nije više centar grada, ona se našla na blagoj fizičkoj periferiji gradskog prostora Karlovca. Danas, kada se gradovi pretrpavaju betonom asfaltom, gustoćama, prometnicama i prometlima, Zvijezda u tome kontekstu dobiva dodatno na vrijednosti.

U prostoru istočno od Zvijezde, tumači Beglerbegović,⁷⁶ „...formirana je posljednjih stotinjak godina glavna gradska zelena rekreaciona zona parkova, kupališta na Korani. Tu su smješteni brojni parkovi i šetališta, arboretum, rasadnik „Zelenila“, tereni konjičkog kluba i kinološkog društva, teniski i mnogi drugi sportski tereni. I sama Zvijezda sa svojim zelenim prstenom šančeva i promenada s drvoredima postala je nerazdvojni dio tog velikog zelenog pojasa, koji podiže kvalitetu življenja cijelog grada, a pogotovo života u Zvijezdi“.

Ove zelene karakteristike Zvijezde i njene neposredne okoline dio su visoke vrijednosti tog prostora.

Držimo da navedeni elementi neke dijelove Zvijezde čine potencijalno elitnim stambenim prostorom. Biti u bliskom kontaktu sa zelenim, biti u pješačkoj zoni, daleko od buke i vreve, biti blizu većine gradskih sadržaja – sve to ima svojevrsnu visoku „upotrebnu vrijednost“ za ugodno življenje.

Pored svega navedenog, pored urbane opreme i ugone ukupnog unutrašnjeg i okolnog ambijenta koja ide iz uređenosti i čistoće, iz fizičkog ambijenta i okolnog zelenila, Zvijezda ima snažnu, mada ne više tako vidljivu društvenu karakteristiku.

Ona je djelomično očuvala karakter dnevnog boravka u društvenom smislu. Ljudi komuniciraju na razini susjedstva, druže se na ulicama, neki i pred stanovima i kućama, pomažu se i čuvaju, prate jedni druge u svojim sudbinama.⁷⁷

Što danas nedostaje stanovnicima Zvijezde? Mnogo toga, no u prvom planu velikoj većini nedostaju:

- mala tržnica voća i povrća
- trgovina prehrambenim artiklima
- trgovina mješovitom robom
- pristupačna mjesta za prehranu
- pučka kuhinja.

Ovi rezultati ankete dijela stanovnika Zvijezde provedeni u ljeto 2014.⁷⁸ ukazuju nam da se ljudi koji ovdje obitavaju za svakodnevne prehrambene i ostale osnovne potrebe žele snabdijevati u samoj Zvijezdi. To danas ne mogu. Na djelu je oskudica mogućnosti u snabdijevanju. U Radićevoj se od vremena do vremena zatvaraju pojedini dućani, zatvorila se jedina mala pivnica, ljekarna radi, ali mjesta gdje bi se kupila hrana nema!⁷⁹

Nema dovoljno prometa, nema dovoljno zarade? Kupovna moć većine stanovnika Zvijezde nije velika? Što li? Socioekonomska i demografska struktura stanovništva Zvijezde, to nam pokazuju demografske i ekonomske analize, djelomično je takva da su to ljudi starije dobi, manje mobilni, često i sami. Veličina primanja je mnogima vrlo skromna, posebno onima koji primaju mirovine i socijalnu pomoć. Kakva je pokretljivost i kakva je kupovna moć takvih ljudi?

Zvijezdi treba ponuda koja odgovara i takvim stanovnicima, što se iz rang liste u anketi spomenutih potrebnih sadržaja lijepo vidi. Ljudi žele jeftino jesti tu „kod kuće“ – u Zvijezdi. Oni koji imaju malo novaca za opstanak žele tu „kod kuće“ imati pučku kuhinju. Ljudima trebaju

⁷⁶ G. Beglerbegović, 1995, isto, str 62, Zaključci.

⁷⁷ Jedan sugovornik - arhitekt koji stanuje u Zvijezdi. Opisao nam je situaciju u kojoj pauk dolazi podići automobil susjede (navodno se parkirala uz rub ulice na manje od 5 m od križanja). Nekolicina susjeda se u trenu sjatila da brani susjedu od ovoga troška.

⁷⁸ J. Antolović, isto.

⁷⁹ Tko ustreba kruh ili mlijeko, može ga u Zvijezdi jedino naći u malom kiosk-dućanu u staračkom domu Sv. Antun.

tržnica i dućan prehrambenim artiklima. Budući da su stariji, možda i teže pokretni, a vrlo vjerojatno ne voze automobil – ljudi to žele u svom dnevnom boravku, a ne da moraju za malo kruha i mlijeka „klipsati“ do Novog centra, nove tržnice ili pak do „Mercatora“ kod „Karlovčanke“, „Kauflanda“ kod nove tržnice ili pak do Rakovca ili „Bille“ u Grabriku.

Jedan–dva dobra i ovim ljudima prikladna dućana prehrambenim artiklima i jedna mala tržnica bi bili neophodni i da bi neki mali poduzetnik imao dovoljno posla da se održava i bude minimalno rentabilan. Broj stanovnika u Zvijezdi se smanjuje, ali nekoliko stotina ljudi ipak u njoj još obitava! A ako krene obnova i prodaja stanova – doći će s vremenom i novi stanovnici i korisnici tržnice, dućana i slično.

U Zvijezdi, pokazali smo u uvodu, ne obitavaju samo siromasi. No, imućniji rade, voze automobile, pokretni su, imaju bolja primanja. Za njih ovaj aspekt potrebnih elementarnih sadržaja za snabdijevanje i prehranu nije aktualan. Mali i slabi lako tonu u zaborav i u prosječnim percepcijama urbanističkog planiranja. U slučaju Zvijezde, zbog utvrđenih karakteristika jednog velikog dijela ljudi koji u njoj obitavaju, o ovome planer treba voditi računa⁸⁰.

3.4. Zvijezda – mjesto u koje ljude (rado) dolaze

Uvodne napomene

Prema iskazima sugovornika Zvijezda, mada zapuštena, ima značaj kao kulturna baština, ima svoj identitet i može biti motiv posjećivanja.

U prvom redu, motiv i privlačna zona posjećivanja građana Karlovca - više kao ugodan, dominantno pješački ambijent. Zvijezda nije šoping centar, za to Karlovac danas ima Supernovu!

Drugo, Zvijezda ima potencijal kao zona posjećivanja turista, kao značajna i zanimljiva kulturna baština. Šanci i bedemi, u dijelu od Veleučilišta do najdalje Ruskog puta trebali bi biti djelomično obnovljeni i uređeni i kao takvi bi mogli biti dio ponude -- priče o povijesnoj, više od 400 godina staroj vojnoj utvrdi Karlovac.

Većina sugovornika smatra da danas ne treba ništa što je napalo i „ranilo“ šance i bedeme rušiti, no svakako valja onemogućiti eventualne nove nasrtaje na preostale obrise šanaca, bedema i bastiona, te malobrojne vrlo vrijedne zgrade u samoj Zvijezdi.

Sugovornici očekuju da UPU Zvijezda pokrene pitanje uređenja (riječ je o urbanističkom planu uređenja!) središnjeg trga, najvažnijih i najvrednijih povijesnih zgrada. S time je vezano i pitanje vlasnika ovih zgrada i pitanje njihove namjene. Rješenja prometa i ukupne urbane opreme Zvijezde moralo bi, kažu sugovornici, povećati privlačnost Zvijezde za posjetitelje.

Uređenje Zvijezde kao urbane školjke, kao prijedlog novih namjena zgrada i blokova, onaj je polazni, važan fizički aspekt. Ova fizička struktura temelji se na ljudskim potrebama.

Zvijezda je prostor življenja njenih stanovnika, oni imaju svoje potrebe, a ove potrebe imaju svoje urbanističke, prostorne korelate. Koji su to – naznačili smo u prethodnom poglavlju.

Koje potrebe imaju posjetitelji? Oni žele nešto vidjeti i čuti neku priču. Žele možda prespavati u Zvijezdi, žele nešto pojesti i popiti, žele nešto posebno kupiti. Prije svega dolaze jer se žele odmoriti, relaksirati, biti u nečem što ima svoju boju i miris, svoj identitet. I napokon,

⁸⁰ To bi se onda zvalo „socijalno osjetljivo urbanističko planiranje“, ono koje vodi računa o onima čiji životni prostor planira.

najjednostavnije - žele nešto doživjeti! Naime, turizam se uz rekreaciju sve više razvija u smjeru organiziranja doživljaja.

Ponuda doživljaja u Karlovcu postoji, ali sama Zvijezda kao *locus* i scenografija doživljaja *de facto* je od strane socijalnih aktera kulture i gradske uprave zanemarena. Kada se nešto organizira na središnjem trgu, svi kažu kako je ambijent pravi, kako je ugođaj odličan.⁸¹

Na narednim stranicama studije nudimo ideje za oživljavanje Zvijezde organizacijom vikend-događanja. Urbana podloga za to je središnji trg.

Ideje za oživljavanje ZVIJEZDE organizacijom vikend-događanja

Gradovi žive od industrije, od trgovine, od bankarstva, od turizma – od svačega, ali i od događanja, onoga što se naziva na engleskom „events“. Evo jednog karlovačkog autorskog prijedloga mogućih događanja tijekom godine dana na središnjem trgu Zvijezde⁸².

„Namjerno sam u naslovu napisao „oživljavanje ZVIJEZDE“, a ne TRG-a jer sam uvjeren da bi objavljivanjem godišnjeg plana događanja već s ovim nakon nekoliko mjeseci neki ugostitelji, a možda i trgovci, našli motivaciju i interes da otvore prve lokale.

Tematski dani (produženi vikend: petak poslijepodne, subota, nedjelja). Jedno događanje mjesečno.

Ideje za ovakva događanja mogu se naći na stranicama turističkih zajednica naših većih ali i vrlo malih gradova i mjesta. Onaj tko organizira svakako bi bilo poželjno da vidi takva događanja i porazgovara s organizatorom o svim aspektima. Nešto što je netko razvio ne treba otkrivati, već samo unaprijediti i prilagoditi našim okolnostima.

Osnovno događanje uvijek treba biti vezano uz trg, no popularizacija se treba raditi na način da osnovno događanje veže neke tematske sadržaje koji će se odvijati tih dana i biti na plakatu, u naslovu i pozivu vezani za događanje: predavanja, radionice, izložbe, koncerti, predstave koje nije nužno organizirati na trgu već po mogućnosti u objektima koji su u neposrednom okruženju, gastronomija u restoranima tematski vezana (divljač i riba uz dane lova, specijaliteta od sira uz dane meda i mlijeka ...)

Poželjno je da događanja budu na otvorenom, ali neka događanja može se u hladnijim danima organizirati i u velikom šatoru uz dio i na otvorenom. U većinu događanja bilo bi dobro uključiti Veleučilište koje ima odsjeke: prehrambeni, lovstvo. Blizu je, a profesori sigurno mogu održati ili organizirati zanimljiva predavanja i radionice.

⁸¹ Veliki bal za Dan Karlovca 13.07.2014. To je ponovno potvrdio!

⁸² Razrađeni prijedlog mogućih događanja, plodan poziv na razmišljanje poslao nam je na našu molbu poslije razgovora jedan sugovornik - poduzetnik. Prijedlog ovdje predstavljamo budući smo bez dvojbe ocijenili da izvrsno ilustrira mogućnosti upotrebe središnjeg trga za oživljavanje Zvijezde. Nitko drugi od sugovornika nije imao tako razrađeni skup ideja na ovu temu. Zahvaljujem ovom prilikom sugovorniku D.Capanu. Na trudu koji je uložio u ispisivanje ovog prijedloga.

Kultura:

Lipanj

Dani knjige. Knjiga uvijek ide uz fotografiju i neki primjereni glazbeni program koji ne mora biti nužno na trgu već npr. koncert u Zorin domu. Fotografije umjetničke + uvijek popraćeno starim fotografijama Karlovca. Tu se svake godine može pozvati i naglasiti uvijek jedan gostujući grad Hrvatski ili strani sa starim fotografijama tog grada. Uz to svakako mogu ići tematska predavanja i koncert, naravno ozbiljne glazbe. Koncert može biti i na trgu.

Ako bi se organiziralo krajem mjeseca uz ovo bi mogla ići i prodaja - razmjena udžbenika.

Srpanj

Dan grada – uvijek vezano uz 13.07. Uz to prodaju knjiga, razglednica, slika. Predavanja o gradu, radionica za unapređenje razvoja grada, turistički vlak po gradu te dane, razgled grada uz vodiča.

Glazbene večeri na trgu

Smotra KUD-ova. Karlovac svake godine organizira tu smotru koja je postala internacionalna.

Kolovoz

Dani filma. Kino klub već godinama organizira filmski festival koji je vezan za Zorin dom, a od ove godine preseljen na Koranu. Lokacija Korane svakako se može zamijeniti primjerenijim ambijentom trga.

Zabava – razonoda – sport -- hobi:

Ožujak - Travanj

Uskršnji sajam

Travanj

Hobiji vikendom: – Filatelija, razglednice, numizmatika, staro oružje – vikend (prodaja i razmjena) + predavanje o povijesti. Uz ovo idu svakako prodaja, razmjena i izložba starih stvari. Nedavno je u sklopu željezničkog kolodvora Karlovac otvoren željeznički muzej. To može biti dodatni sadržaj - informacija.

Svibanj

Dani cvijeća. Težište je na štandovima za prodaju cvijeća, i svega što ide uz to: zemlje, alata. Uz to može se organizirati radionica s predavanjima o uzgoju, zaštiti cvijeća.

Objaviti natječaj za najljepši vrt i balkon s dodjeljivanjem nagrade npr. za Dan grada.

Dani udruga (koje nešto proizvode) i Dani obrta (aktualnih i starih)- ovo može ići zajedno

Maturijada

Dječja matura (predškolski)

Rujan

Dani piva – Festival piva i pivovara ⁸³

Bikerski i biciklistički vikend uz prodaju i razmjenu sportske opreme: skijaške, biciklisti, ribolovne, lovne, planinarske, za ronjenje.

Tu opet angažirati turističke agencije za organizaciju bikerskih tura. U Karlovcu djeluju 2 biciklistička kluba od kojih T-rex krajem kolovoza tradicionalno organizira na Dubovcu međunarodnu utrku.

⁸³ Napomena autora studije: Na primjer: osamdesetih godina XX. Stoljeća „Dani piva u Karlovcu“ – tome smo godinama redovno svjedočili - održavali su se na Trgu bana Jelačića, u središtu Zvijezde. To je bio pravi festival piva i pivovara, malih zanata i prateće ugostiteljske ponude. Danas se Dani piva deset dana uz deset pjevača, uz buku i gomilu automobila, uz mirise roštilja i kobasica iz svakog ugla održavaju na prostoru preko Korane, uz cestu za Mekušje. A u Karlovcu kao gradu tradicije piva, jednako tako niti u Zvijezdi, nema niti jedne prave pivnice!

Listopad

Lovno-ribolovni vikend: (uz organizaciju lova) – izložbe oružja, knjiga i prepariranih ulova + predavanja o lovu i ribolovu, sokolarstvo (Viktor Šegrt), predavanja o karlovačkim rijekama, promociju lovno ribolovnih područja, gastronomija vezana za divljač i ribe u karlovačkim restoranima koji to podrže. Angažirati turističke agencije da ponude jednodnevne izlete.

Uz ovo ide izložba kućnih ljubimaca koja se inače svake godine organizira u Hrvatskom domu Tu se može angažirati i kinološki savez koji isto tako djeluje u Karlovcu.

Prosinac

Božićni sajam

Hrana:

Veljača

Dani meda i mlijeka: mliječnih proizvoda, sira (Npr. „Dani meda i mlijeka“ u Karlovcu) - tu može svake godine biti jedan pokrovitelj: KIM, DUKAT, Sirela uz prisustvovanje ostalih velikih i malih mljekara i sirara + domaće i vanjske udruge medara i proizvođača proizvoda od mlijeka i meda. Naravno, uz to može i prodaja košnica, alata i pribora. Predavanja i radionice.

- Šumskih plodova
- Voća generalno ili tematski nekoliko sezonskih: Jabuka, šljiva (i rakija) jagoda (vrtnih i šumskih), trešanja

Sredina listopada

Dani kruha. Organizirati sredinom listopada za "dan kruha". Tu domaći, ali i pekari van Karlovca sigurno mogu ponuditi raznovrsnu ponudu. uz to mogu ići pekarski kolači, licitarske delicije. I uz ovo Veleučilište može organizirati predavanja i radionice. Uz to mogu ići gostovanja domaćih KUD-ova.

Studeni

Dani grožđa, mošta i vina (oko Martinja). Opet popraćeno gastronomijom koja ne smije biti dominantna na trgu, ali može u lokalnim restoranima, pogotovo kada zažive oko trga.

Za ovo se može na trg dovesti lokalne KUD-ove s primjerenim programom
Gastro-vikend specijaliteta karlovačkih i drugih ugostitelja na trgu i lokalnim restoranima

Isto tako primjereno mogu biti postavljeni štandovi sa nešto hrane, pića, suvenira, ali to ne smije dominirati nad osnovnom temom. Tema ima puno i nije nužno u godini sve obuhvatiti. Za početak dovoljno je 1 x mjesečno

- Uvijek se mogu organizirati radionice, predavanja. Neki dani mogu biti popraćeni primjerenim glazbenim i kulturno - umjetničkim programom. Za neka događanja (ne uvijek i ne za sva) može biti centralna pozornica sa predstavom, glazbom.
- Suradnja sa udrugama, kazalištem, školama, Veleučilištem, drugim gradovima, drugim turističkim zajednicama, tvrtkama koje tematski tu pripadaju iz Karlovca ali i drugih gradova

Investicije (dio) - treba pažljivo sagledati sve troškove, ali mislim da to sve ima ekonomsku računicu: 1. Montažna pozornica za događanja poput koncerata, smotre KUD-ova i druga događanja za vrijeme kojih bi bio koncert na pozornici; 2. Platno za filmski festival; 3. Sređivanje razrušenog asfalta na dijelu buduće mini tržnice (postavljanje pločnika na tom dijelu).“

Ovaj prijedlog mogućih događanja na središnjem trgu Zvijezde kao ishodištu i žarištu revitalizacije vrlo kvalitetno ilustrira bogatstvo mogućnosti oživljavanja Zvijezde metodom organizacije događanja. Ova događanja obogatila bi i život stanovnika Zvijezde, ali i građana Karlovca, a privukla bi i goste i turiste iz drugih, obližnjih mjesta i gradova Karlovačke županije i drugih prostora.

Oživljavanje središnjeg trga pokrenulo bi zasigurno oživljavanje obližnje Radićeve ulice u kojoj ima najviše stanova, gdje i danas funkcioniraju trgovine, ali u mnogo manjem opsegu nego

proteklih desetljeća. Uz Radićevu, određeni procvat aktivnosti i određena ponuda posjetiteljima mogla bi se postepeno „preliti“ i na još neke ulice renesansnog uličnog rastera Zvijezde, kao što su Haulikova ulica i neke druge ulice u tom dijelu. Napravimo mentalni eksperiment - pretpostavimo da središnji trg zaživi kroz neki događaj i aktivnosti barem svaki drugi vikend u godini, recimo dva puta mjesečno, dakle 24 puta godišnje. I to bi bio značajan napredak u oživljavanju Zvijezde, solidan korak u obogaćivanju doživljaja i sadržaja svakodnevnog života za građane Zvijezde, ali i građane grada Karlovca i njegove posjetitelje! Uzgred, koliko puta na godinu je središnji trg živ danas?

3.5. Zvijezda – mjesto življenja ljudi i Zvijezda (kao kulturna baština) koju se posjećuje

Uvodna napomena

Iz naših uvida utemeljenih na pedeset intervjua moglo bi se zaključiti da su je u proteklom desetljećima i godinama nad Zvijezdom lebdjela filozofija i praksa zaštite Zvijezde kao spomenika. Ova zaštita, mada je gledano po pojedinim zgradama očuvala, nije u konačnici svojom zahtjevnosti pridonijela očuvanju građevinske kvalitete Zvijezde u cjelini. Današnje građevinsko stanje Zvijezde dokaz je za to. Ako se podsjetimo na socijalnodemografsku i ekonomsku strukturu stanovništva u Zvijezdi, ovaj zaključak je još jasniji.

Dio karlovačkih uglednika predvođen Udrugom za zaštitu i razvoj kulturne i prirodne baštine Karlovca krenuo je u višegodišnju obranu identiteta Zvijezde kao kulturne baštine.⁸⁴ Pri tome je stavio u drugi plan Zvijezdu kao obitavalište ljudi u njoj i Zvijezdu kao dio grada i kao cjelinu koja u 21. stoljeću treba nove oblike života.

U takvoj igri nametanja utjecaja i percepcija - cjelina Zvijezde i pitanje njenog uređenja i obnove u cjelini našlo se je po strani. Paradoksalno, razvoj Zvijezde u cjelini je postao talac onih koji je jako vole i jako štite kao kulturnu baštinu.⁸⁵

Osluškujući pažljivo većinu sugovornika zaključili smo sljedeće: Pored temeljnih strukturalnih, razvojnih slabosti Zvijezde godinama je napredak u uređenju i revitalizaciji Zvijezde kočilo, baš tako, kočilo snažno nametanje pitanja očuvanja Zvijezde kao kulturne baštine. Služba zaštite spomenika je s vremenom prestala biti rigidna i otvorila praksu vjernih replika. Spomenuta Udruga kao grupa utjecajnih i uglednih građana, holistički gledano, pridonosila je redukciji ciljeva obnove i osnaživanju sustavne i u suštini neplodne divergencije stavova i socijalnih snaga. U centru javne pažnje je tako godinama bila diskusija o bedemima, bastionima i šančevima, a ne obnova Zvijezde u punini.

A današnje stanje Zvijezde žalosti gotovo sve i gotovo svi bi sada htjeli da se konačno pokrene pozitivan proces obnove i oživljavanja. UPU Zvijezda je prvi korak, posebno ciljevi uređenja Zvijezde koji će biti implicirani u prostorno – urbanističkim prijedlozima.

⁸⁴ Grad Karlovac je svojevremeno B. Morsana kao „arhitektonsko- urbanističkog ideologa“ ove Udruge imenovao za savjetnika gradonačelnika za pitanja kulturne baštine. (!?!) Danas više nema tu dužnost.

⁸⁵ (str 74, Zaključci)

Zvijezda kao obitavalište ljudi i kao kulturna baština koju se čuva i posjećuje – dosezanje ravnoteže

Pokazali smo da sociolog Miroslav Jilek u zaključcima svog sociološkog istraživanja Zvijezde tamo još 1979. godine ustvrđuje kako *„Zaštita spomenika nužno u Zvijezdi ne znači i zaštitu stanovnika.“* te kako bi bilo poželjno *„da u Zvijezdi sve više vidimo, želimo i činimo zonu života, a tek uz nju i zonu povijesnog kontinuiteta. Zona Zvijezde mora postati zonom životnih prednosti a ne zona životnih hendikepa.“*

Danas, 2014. godine u traženju ravnoteže između dvije temeljne i najvažnije dimenzije Zvijezde ove riječi ostaju jednako aktualne. Razlika je u tome što je stupanj zapuštanja i građevinskog propadanja dijela Zvijezde nakon 35 godina (1979 - 2014.!) veći i što je to konačni i jak argument da se uravnoteženom pristupu na uređenju, obnovi i oživljavanju i djelovanju na tome konačno i pride.

R. Radovinović⁸⁶ kao i mnogi drugi autori i naši sugovornici ustvrđuju da je zaštita spomenika kulture, misleći na zaštitu Zvijezde, u proteklim desetljećima odradila paradoksalan posao. Bila je istovremeno namjerno korisna i nenamjerno destruktivna.

U spomenutoj diplomskoj radnji G. Beglerbegović kaže: *„Institucije zaštite baštine u gradu postoje, no to nikako ne znači da je zbog toga zaštita pravovaljana i kvalitetna. Dovoljno je samo pogledati ruševno stanje nekih od spomenika kulture za koje je grad propisao stroge mjere zaštite još prije 30 godina!“*⁸⁷

Štitili smo po pravilima i zakonu, novaca ni volje za obnovu u gradu i u privatnim džepovima nismo imali, zaštićeno je propadalo i sada tako zapušteno tek nikoga ne zanima. To je „pakleni krug“ misli i djelovanja koje nije promislilo cjelinu nego se tvrdo zadržavalo na dijelovima i u konačnici nije proizvodilo PROCES obnove i oživljavanja Zvijezde.

Kako bilo, UPU Zvijezda se nalazi pred zadaćom da ponudi planerska rješenja za dilemu „Zvijezda kao obitavalište“ – „Zvijezda kao spomenik kulture / kao povijesno –kulturna atrakcija“. Cilj je postići ravnotežu između ove dvije glavne funkcije i smisla Zvijezde.

Kada se sintetiziraju stavovi sugovornika, velika većina sugovornika smatra kako na strani funkcije „Zvijezde kao spomenika kulture / povijesno-kulturne atrakcije“ treba učiniti sljedeće:

- Ništa što je do sada narušilo „čistoću“ šanaca, bastiona i bedema ne treba rušiti. Život ide dalje, vojna utvrda više ne postoji, vraćati stare bedeme, šance i bastione nema smisla;
- Staru zgradu koja je izgrađena i locirana u šancu na području Veleučilišta i koja se preuređuje u đачki dom treba pozdraviti kao element oživljavanja Zvijezde – mali doprinos „Živoj Zvijezdi“. Manjina sugovornika ne misli tako, želi ovu zgradu srušiti kao doprinos uspostavljanju kontinuiranog i čistog šanca u tom dijelu Zvijezde⁸⁸;
- Dio bedema od Veleučilišta do najdalje Ruskog puta treba urediti koliko je više moguće: taj dio treba urediti kao povijesno-kulturnu atrakciju, organizirati posjećivanje i priču za turiste;

⁸⁶ Vidjeti: R. Radovinović, isto.

⁸⁷ Vidjeti G. Beglerbegović, Zaključci, str 61, isto.

⁸⁸ Ova manjinska struja mišljenja inače smatra da cijelo Veleučilište treba dislocirati iz Zvijezde na područje Lušćića (bivše vojarne) ili Gaza polja. Veleučilište za ove sugovornike nije važan element životnosti i živosti Zvijezde.

- Od zgrada i ambijenata, elemenata kulturne baštine treba obnovom spasiti najmarkantnije i spomenički najvrednije.⁸⁹ Pri tome od sadržaja koje bi bili u njima adekvatni pozdravljaju se ideje – Muzeja grada Karlovca, Muzej Vojne krajine, Muzej oružja, Centar „Nikola Tesla“, Muzej piva i slične povijesne i kulturalne ideje i projekti;
- Trg bana Jelačića kao i manje trgove u Zvijezdi valja urediti, popločiti, opremiti urbanom opremom i organizacijom vikend događanjima učiniti ugodnim i privlačnim društvenim žarištima za žitelje Zvijezde, za građane Karlovca i za posjetitelje iz drugih sredina i zemalja.

Zaključno, treba omogućiti očuvanje i obnovu najvrednijih zgrada i prostora i to na način da pridonese poboljšanju ugode, doživljaja i naglašavanju identiteta Zvijezde.

Na strani „Zvijezde kao obitavališta“ ključni koraci koje UPU Zvijezda treba predvidjeti prema većini sugovornika su sljedeći:

- Žiteljima Zvijezde treba ponuda dućana i lokacija koja rješava problem prehrane (mala tržnica, možda najbolje na dijelu središnjeg trga; trgovina prehrambenim potrepštinama; jeftina mjesta za prehranu; a treba i pučka kuhinja;
- Zvijezda u cjelini kao mikro društveni prostor „odvojen“ šančevima od grada može, uz adekvatnu urbanu opremu i regulaciju prometa, i dalje razvijati karakter ugodnog i sigurnog dnevnog boravka za njene žitelje;
- U Zvijezdi su se smjestili mali uredi niza firmi; trend govori da postoji porast interesa za takve sadržaje;
- Radićeva ulica je bila „žila kucavica“ Zvijezde.⁹⁰ Ova pješačka gradska zona, jedna od prvih u Hrvatskoj mogla bi to biti u Zvijezdi na suvremeni način svakodnevno i nadalje: u

⁸⁹ Zasebna studija spomeničke baštine u Zvijezdi koja se radi za UPU jasno pokazuje o kojim je građevinama riječ.

⁹⁰ Na našu molbu sugovornik T.Ivka je opisao značaj Radićeve za građane Zvijezde i grada Karlovca. Zahvaljujemo mu na ovom poučnom opisu. Ovdje navodimo neke dijelove za koje smatramo da su posredno instruktivni i za uređenje Radićeve ulice danas. „Kao što je stari plac na središnjem trgu u Zvijezdi do kasnih 60-ih godina prošlog stoljeća, (dakle, do vremena dok se težište života Karlovca nije fizički preselilo preko pruge u Novi centar), nije bio samo tržnica već mjesto gdje su se ljudi okupljali i družili, tako je i Radićeva ulica tijekom 70-ih i 80-ih bila više od središnje karlovačke trgovačke ulice ispunjene dućanima odjećom i obućom te knjižarama. Bila je žila kucavica Karlovca u širem društvenom smislu, prolazište učenika ujutro prema školama izvan Zvijezde (popularno zvan „stampedo“ koji je prije 8 i poslije 13 sati djelomice prisutan i danas), pa preko dana središnja šoping-destinacija, a navečer, posebno vikendom – mjesto masovnog okupljanja mladih, mjesto gdje se stajalo u grupama i jednostavno družilo. Ulice okomito na Radićevu su preuzimale dio te mase ljudi u tadašnjim kafićima, kao i podrumski disko klub „0“, no većina je bila na ulici provodeći vrijeme u gluvarenju bez posebnog dodatnog sadržaja. Zanimljivo, danas Radićeva u odnosu na 80-e, bez obzira na par zatvorenih lokala, ne nudi bitno manje nego što je to bio slučaj prije 30-tak godina.

Stvar je u tome da je ostatak Karlovca počeo nuditi sve više sadržaja i mogućnosti. Nadalje, promijenio se i kontekst druženja, prije svega mladih ljudi. Epicentar okupljanja se nije toliko preselio na druga stvarna mjesta koliko se preselio u virtualni svijet.Radićeva je i na simboličkoj razini doživjela dekonstrukciju kao ulica na kojoj se živjelo. Zatvaranje „Nule“ kao kulturnog kluba, poznatog i izvan granica Karlovca je svakako jedan od momenata gubljenja starog identiteta jedne ulice, pa čak i uklanjanje klupa sa zgrade galerije „Zilik“ koje su bile punkt za prisjesti i popričati. Oko ljudi koji su sjedili skupljali su se drugi ljudi koji su se sjedeli na rizolima, pa oko njih oni koji su stajali. Namjerna ili slučajna fizičko/simbolička dekonstrukcija Radićeve kao gradske žile kucavice se nekako poklopila s ratnim zbivanjima, pa je prilično mutna uzročno-posljedična veza između ta dva procesa.

Sjaj i stara slava Radićeve neće vratiti pukim povratkom na staro (u smislu sadržaja), zbog bitne promjene društvenog konteksta.“ (T.I.)

ponudi uslugama, ugostiteljskim objektima i specifičnim trgovinama, ali također i događanjima koja se u manjim formatima mogu preseliti sa središnjeg trga;

- Središnji trg i drugi trgovi nikako ne trebaju biti parking zone, prostori preplavljeni automobilima. Oni su moguća žarišta vikend-događanja koja mogu obogatiti život ljudi iz Zvijezde i grada Karlovca; Preduvjet oživljavanja središnjeg trga kao „srca Zvijezde“ je uređenje i oživljavanje – davanje namjene Oružani, vojarni i zgradama u bloku gdje je bila šivaona. Oblikovanje i uređenje ulica i trgova treba biti prilagođeno prvenstveno kretanju i boravku pješaka;
- Veleučilište, obrazovanje i znanost kao aktivnost su moderne i perspektivne aktivnosti, prisutnost mladih ljudi ne odmaže životnosti Zvijezde;
- Na rubu Zvijezde je lociran Dom umirovljenika „Sv. Antun“. Potrebe, kretanje i ostale karakteristike starijih ljudi možda ne pridonose živosti Zvijezde, ali je niti ne ometaju. Zvijezda je za starije ljude miran i ugodan kutak življenja. Postoje planovi za nove kapacitete za smještaj starijih ljudi.

Zvijezda za locus ugodnog obitavanja može biti značajno unaprijeđena od situacije u kojoj se nalazi danas, nakon višegodišnjeg zapuštanja. O ovom poglavlju prenijeli smo neke od ideja sugovornika s kojima smo razgovarali.

3.6. O prometovanju u Zvijezdi

Sugovornici su manje-više u većini zadovoljni s današnjom organizacijom prometa u Zvijezdi. Za buduću situaciju vide probleme tranzita i parkinga kao glavne.

Nekolicina zagovara obilaznicu kroz *Arboretum*. Tu ideju je i planski već razradio imao i Upravni odjel za promet Grada Karlovca, ali je ideju osujetio otpor koji se rukovodio očuvanjem *Arboretuma*. Na taj način se kroz Zvijezdu ne bi dešavao nikakav tranzit. Ulaz bi bio s dvije strane, a promet bi se u Zvijezdi zaustavljao kao u slijepoj ulici.

Iz razgovora s većinom sugovornika jasno da se priželjkuje Zvijezda kao zona malog prometa, te nužnih javnih parkirališta koja se moraju uklopiti u ambijent Zvijezde.

Posebna tema oko koje nema suglasja je parking garaža na središnjem trgu ili u njegovoj blizini.

Sugovornik - poduzetnik iz svojeg motrišta elaborirao sljedeći prijedlog: *„Iza zgrade Oružane je plato koji pripada zgradi. Sa strukom i konzervatorima treba sagledati da li je tu moguće organizirati podzemnu garažu i nadzemni parkirni prostor. Parking bi se mogao uraditi u obliku podzemne garaže ispod tog platoa, ali i nadzemnog dijela koji bi se oplemenio drvećem i opločnicima s travom. I taj parking bi trebao imati svoju ekonomsku isplativost koja se eventualno može manjim dijelom pokriti iz povećane zakupnine zgrade. Ako na platou nije moguće organizirati parking kao trajno rješenje, može se oplemeniti i urediti samo gornji dio platoa kao privremeno dok trg ne postane toliko posjećen da se pojavi privatni interes za javnu podzemnu garažu ispod trga. Taj garažni prostor treba projektirati imajući na umu potrebe ljudi koji će raditi u zgradama koje se planira urediti, okolnim zgradama (uključiti i potreba za budućih hotel i restoran u hotelu Central), te stranaka, kupaca, posjetitelja i svakako sadašnjih i budućih stanara Zvijezde. Bez parkinga, odnosno garaže - većinski je stav – prostor se neće moći privesti svrsi i nitko neće naći interes za uređivanje. Alternativna rješenja za podzemnu garažu mogla bi biti park Veleučilišta⁹¹ ili eventualno da se sruši vojni stacionar pored Doma umirovljenika i zgrade KABE i tu pod zemljom napravi garaža. Garaža se mora realizirati*

⁹¹ Ovu ideju kao najmanje invazivnu i bolnu su zastupali neki karlovački arhitekti i urbanisti (Lasić) te 1979 u procesu izrade studije zaštita spomenika kulture u Zvijezdi i otac autora ove sociološke studije – urbanist arh. Ivan Lay.

paralelno s puštanjem u funkciju Oružane i male tržnice. Ovisno gdje bi se organizirao parkirni prostor, izvršila bi se i drugačija prometna regulacija.“

4. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Pripremni procesi i koraci koji su u toku i koji u “procesu Zvijezda” slijede su:

- A. UPU Zvijezda kao dokument koji predlaže prostorni koncept i ciljeve uređenja / obnove Zvijezde.
- B. Plan upravljanja Zvijezdom (kao kulturnim dobrom) koji slijedi prije finalne verzije i javne rasprave za UPU Zvijezda.
- C. Program uređenja, obnove, revitalizacije i razvoja Zvijezde za razdoblje realizacije 2015. – 2035.

Ova tri koraka kao dijelove „procesa Zvijezda“ artikulira i koordinira uprava Grada Karlovca uz potporu timova stručnjaka koje angažira u procesu javna nabave. Središnjica „procesa Zvijezda“ i planerski i politički je uprava Grada Karlovca. Obnova Zvijezde nažalost danas nije niti nominalno, niti stvarno prvi razvojni prioritet gradske uprave, no ne može se reći da je i dalje zanemarena. UPU je pokrenut, u procesu je izrade, a priprema se i Plan upravljanja Zvijezdom.

Urbanistički plan uređenja – UPU Zvijezda je u finišu izrade (rujan 2014.). Zamisao i namjera naručitelja, uprave Grada Karlovca je bila da posebne studije – ekonomska, demografska, sociološka, prometna i ona koja se tiče zaštite Zvijezde kao kulturnog dobra – svojim nalazima „hrane“ elemente konačnog urbanističkog planerskog prijedloga.

Na temelju sociološke dijagnoze stanja društvenih odnosa i interesa u Zvijezdi tvrdimo da su osnovne pretpostavke učinkovitog i uspješnog organiziranja procesa uređenja i obnove Zvijezde sljedeća tri koraka:

- A. Svjesna i vođena socijalna konstrukcija konsenzusa i sinergije oko ciljeva i načina dugoročnog obnavljanja Zvijezde.
- B. Kvalitetno vođena javna rasprava s kompetentnom i općom javnosti grada Karlovca – metoda: vođenom divergencijom stavova do kreativne konvergencije stavova (jesen 2014.).
- C. Javna rasprava o UPU Zvijezda i usvajanje plana.

Do sada nije bilo svjesno uspostavljenog konsenzusa glede ciljeva i načina uređenja i obnove Zvijezde. Dakle, ako se želi imati stabilna društvena i politička platforma kao polazište za uređenje i obnovu Zvijezde, ona se određenim naporom i mudrim mjerama i postupcima može demokratski, ali učinkovito konstruirati.

Socijalne snage rasapa stavova treba spretno – ne gušeći participacijski proces – usmjeriti. Nametanja reduktivnih stavova valja saslušati, ali ih staviti u kontekst obnove Zvijezde kao cjeline i iz toga ugla obesnažiti u njihovoj jari i isključivosti. Sve sudionike artikulacije i konstruiranja konsenzusa valja čvrsto, ali demokratski usmjeriti i voditi ka tome postignuću.

Demokratskost participacije i učinkovitost u dosezanju konsenzusa su ciljevi ovoga specifičnog i vrlo zahtjevnog posla. Ponavljanje lokalnih karlovačkih trvenja stavova su ovdje besmislena i destruktivna a lokalni gradski oportunitizam koji generira u konačnici nečinjenje pomaka nabolje – još opasniji po obnovu i revitalizaciju Zvijezde.

Participacijski program radionica i tribina, kako je za jesen 2014. kvalitetno zamišljen od strane Grada Karlovca, s paralelnim završavanjem UPU Zvijezda i javnom raspravom o njemu potencijalno su kvalitetni koraci u dosezanju polazišnog konsenzusa o ciljevima i načinima

uređenja i obnove Zvijezde u razdoblju 2015. – 2035 ili nekom drugom, dužem razdoblju koje će artikulirati gradska uprava Karlovca.

Zašto prije izrade UPU Zvijezda nije napravljena od strane Grada „Društvena strategija razvoja Zvijezde“? Odgovor na to pitanje ne znamo. Za tako nešto u gradu Karlovca -- to smo se osvjedočili kroz razgovore -- ideja ima dovoljno, ali čini se nema konsenzusa i oblikovanja ideja u suvisli skup stavova o ciljevima i načinima uređenja i obnove Zvijezde. Sociološka studija pruža neke elemente za ovakvu strategiju.

Sociološka studija se temelji na pedesetak intervjua na odabranom uzorku Karlovčana. Sugovornici su bili iz gradske uprave, iz krugova arhitekata i zaštitara spomenika, iz obrazovnih i znanstvenih krugova, iz udruga, iz poduzetničkih krugova i slično. Studija je ponudila skupnu / sinteznu sliku odgovora na ova pitanja uređenja Zvijezde:

- Kakav je osnovni koncept urbanističkog uređenja poželjan prema mišljenju Karlovčana?
- Koji su sadržaji neophodni / potrebni za primjerenu kvalitetu življenja oko tisuću preostalih stanovnika danas zapuštene Zvijezde?
- Što bi u Zvijezdi trebalo konkretno obnoviti, urediti i organizirati za posjetitelje, turiste i slično?
- Kakav bi trebao biti prostorni razmještaj i međuodnos sadržaja i funkcija u zoni Zvijezde koji bi omogućio očuvanje Zvijezde kao kulturne baštine s jedne strane i oživljavanje stambenih i poslovnih aktivnosti s druge strane?

Pored toga iskazani su stavovi i interesi glede središnjeg trga kao žarišnog polazišta uređenja i revitalizacije Zvijezde te uređenja prometa.

Od naručitelja projektirana zadaća sociološke studije (u paru s demografskom) je ispunjena je odgovorima na prethodno navedena pitanja. Uz demografsku i ekonomsku studiju sociološka studija može pomoći u odabiru urbanističkih prijedloga u UPU Zvijezda kao i širem razumijevanju pretpostavki uređenja, obnove i oživljavanja Zvijezde.

5. LITERATURA:

1. Antolović, Jadran i suradnici: Stručna podloga za UPU Zvijezda – ekonomsko vrednovanje, verzija 1, Hadrian; Zagreb, kolovoz 2014.
2. Beglerbegović, Goran: „Karlovačka „Zvijezda“ – tendencije novih promjena karlovačke jezgre“, diplomski rad, PMF- geografski odjel; Zagreb, 1995.
3. Dolenc, N.; Kovačević, R. ; Kufrin, K.; Rogić, I. : „Sociologijska studija“ za PUP „Zvijezda“, Urbanistički institut SRH; Zagreb. 1988.
4. Grupa autora: Analitičke studije Karlovačke Zvijezde“, Centar za povijesne znanosti, Odjel za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu; Zagreb, 1979.
5. Grupa autora: „Prostorni plan općine Karlovac“, Urbanistički institut SRH, Zagreb, 1980.
6. Jilek, Miroslav sa suradnicima: „Sociološki aspekti revitalizacije karlovačke Zvijezde.“ Zavod za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Zagrebu; Zagreb, 1979.
7. Kruhek, Milan: „Karlovac- postanka tvrđave i grada“. Povijesni muzej Hrvatske; Zagreb, 1978.
8. Projekt „Preporod karlovačke gradske Zvijezde“ , Grad Karlovac; Karlovac, 2007
9. PUP za spomeničku cjelinu Zvijezda , AGI46, Karlovac, 1988.
10. Radovinović, Radovan: „Zvijezda – Karlovačka prošlost i šansa za budućnost“. Prilog „Matice Hrvatske“ u „Karlovačkom tjedniku“, svibanj 1999;
11. Radovinović, Radovan: Stari Karlovac: ulice, kuće, ljudi. Izd. Pečarić & Radočaj; Karlovac, 2010.
12. Strategija kulturnog razvoja grada Karlovca, Grad Karlovac; Karlovac, 2014.

PRILOG 1

POPIS INTERVJUIRANIH

Gradska uprava

1. Damir Jelić
2. Marina Kolaković
3. Dubravko Delić
4. Martina Furdek Hajdin (x 2)
5. Irena Kajfeš Pavlović
6. Andrea Vrbaneć
7. Vesna Ribar
8. Andreja Navijalić
9. Miloš Đanković
10. Marina Grčić
11. Lidija Malović
12. Davor Bartolac

Predloženi od Upravnog odijela za prostorno uređenje, gradnju i zaštitu okoliša:

13. Marin Bakić
14. Tihomir Ivka
15. Damir Mandić
16. Nikola Vuljanić
17. Davor Petračić
18. Drago Belavić
19. Danko Plevnik
20. Jasna Plevnik
21. Milan Kruhek
22. Marinka Mužar
23. Franjo Tomašević
24. Duško Spasojević (umjesto Gerasim Popović)
25. Darko Čapan
26. Vladimir Petrović (x 2)
27. Đurđica Lipovščak (x 2)
28. Branka Bilušić
29. Tatjana Horvatić
30. Stjepan Lipšinić
31. Vesna Vyroubal
32. Srećko Šestan
33. Boris Morsan (u Zagrebu)
34. Radovan Radovinović (x 2)
35. Antun Alegro
36. Ivan Mrzljak
37. Josip Žunić
38. Marko Vuković

Od strane prethodne grupe sugovornika predloženi:

- 39. Tatjana Basar
- 40. Draženka Polović
- 41. Branka Dojčinović
- 42. Damir Bajš (u Zagrebu)
- 43. Goran Beglerbegović
- 44. Igor Čulig

-
- 45. Pero Desović
 - 46. Darko Lisac
 - 47. Melita Spahić
 - 48. Marija Ratković
 - 49. Domagoj Šavor
 - 50. Mladen Valjak